

pri Slovenskej akadémii vied

Sociálny kapitál v podmienkach globálnych rizík

Zborník referátov z výročnej konferencie Slovenskej sociologickej spoločnosti pri SAV, ktorá sa konala v dňoch 29. – 30. apríla 2016 v Liptovskom Mikuláši

Bratislava 2017

Editori:

prof. PhDr. Jozef Matulnik, PhD.

PhDr. Margita Kollárová, PhD.

Recenzenti:

doc. RSDr. Jozef Matis, PhD.

doc. PhDr. Kamil Kardis, PhD.

©Slovenska sociologická spoločnosť pri SAV

ISBN 978-80-85447-26-2

EAN 9788085447262

Editorská poznámka:

Výročná konferencia Slovenskej sociologickej spoločnosti pri SAV „*Sociálny kapitál v podmienkach globálnych rizík*“ sa konala v dňoch 29. – 30. apríla 2016 v Liptovskom Mikuláši v priestoroch Akadémie ozbrojených síl gen. M. R. Štefánika. Organizačne ju zabezpečil Výbor Slovenskej sociologickej spoločnosti pri SAV v spolupráci s Katedrou spoločenských vied a jazykov tejto vysokej školy. V tomto zborníku je uverejnených 13 príspevkov, ktoré odznali na konferencii. Okrem toho boli prednesené ďalšie 4 príspevky, ktoré neboli predložené na uverejnenie do zborníka.

OBSAH

Peter ONDREJKOVIČ Porozumenie a interpretácia noriem v spoločenskovednom výskume	5
Rastislav BEDNÁRIK Sociálna mobilita v objekte záujmu sociálnych partnerov na Slovensku	17
Martina PORUBČINOVÁ Digitálny habitus v medzigeneračnom a socioekonomickom porovnaní	27
Karol ČUKAN Postoj stredoškolskej mládeže k obrane vlasti	40
Roman KOLLÁR, Margita KOLLÁROVÁ Faktory ovplyvňujúce vzťah k štúdiu u mládeže na Slovensku	51
Martin FERÓ Digitálne médiá v živote mladých ľudí	62
Eva LAIFEROVÁ – Ľudmila MISTRÍKOVÁ Rizikové správanie vo vzťahu k zdraviu – jav globálny a/alebo individuálny?	76
Silvia CAPÍKOVÁ, Michaela KOSTIČOVÁ, Mária MOJZEŠOVÁ, Jana TRIZULJAKOVÁ Paliatívna starostlivosť v kontexte sociálnych a zdravotných globálnych rizík	92
Gizela BRUTOVSKÁ Aktuálne problémy chudobných rómskych komunít v Košickom samosprávnom kraji	108
Jozef MATULNÍK Sociálne súvislosti šírenia kohabitácií	124
Mária MOJZEŠOVÁ, Silvia CAPÍKOVÁ, Michaela KOSTIČOVÁ, Jana TRIZULJAKOVÁ Eticko-sociálne dilemy surogátneho materstva	136
Michal KRATOCHVÍLA Riešenie problémov v kriminalite prostredníctvom internetu	145
Monika MIKLOŠKOVÁ Stretnutia rodinného kruhu a ich využitie pri práci s rodinou ohrozeného dieťaťa	150

Porozumenie a interpretácia noriem v spoločenskovednom výskume

Understanding and interpretation of norms in social research

Peter ONDREJKOVIČ

Abstrakt

Vedecké vysvetľovanie a porozumenie v spoločenských vedách podmieňujú interpretáciu hodnôt a noriem, ktoré budú vždy adekvátne sociálnym, kultúrnym, intelektuálnym, politickým, morálnym príp. ekonomickým záujmom. V procese porozumenia podľa jedného z prúdov vo fenomenologickej sociológii a etnometodológii je dôležité nielen to, akým spôsobom rozumieme hodnotám a normám, ale najmä to, aby sme im podľa Garfinkela dali sami zmysel. Pričom však ani hodnoty, ani normy nie sú voľnou formou interpretácie, svojvôľou a ľubovôľou podľa nášho želania.

Kľúčové slová: vysvetlenie, porozumenie, zmysel, hodnota a norma

Abstract

Scientific Explanation and comprehension (understanding) in the social sciences makes the interpretation of the values and standards that will always adequate social, cultural, intellectual, political, moral, if necessary Economic interests. In the process of understanding of one of the current in phenomenological sociology and ethnomethodology is important not only how we understand the values and standards, but in particular that we give them by Garfinkel gave themselves a sense WHILE neither value nor standards are not free form of interpretation, arbitrary and random according to our wishes.

Key words: explanation, understanding, sense, values and norms, questions of order and chaos, meaning and sense.

Porozumenie má v našom živote nemalý význam. Neraz určuje naše konanie, jeho prostredníctvom sa sami poznávame, budujeme svoje vzťahy k sebe i svojmu okoliu, volíme cesty a spôsob života. Iste jestvujú veci, javy, procesy i vzťahy, ktorým porozumieť nie je ľahké. Patrí k nim aj problematika noriem, ale aj ich vysvetľovania. Do to okruhu patria aj vzťahy práva (ktorých základom sú práve normy) a spoločnosti a otázky pozície práva ako prvku, podieľajúceho sa na riadení života jednotlivcov aj spoločnosti.¹ Práve interpretácia noriem môže byť zneužívaná, či už úmyselne, s intenciou, alebo s čistého neporozumenia sociálnych, ekonomických a kultúrnych súvislostí.

¹ Výstižný pohľad na normatívny poriadok, vymedzenie sociálnej normy, systém sociálnych noriem, normatívne očakávania a s nimi spojené sociálne roly môže záujemca nájsť v Publikácii Večeřa, M. a Urbanová, M. (2011).

Všeobecne by sme mohli charakterizovať normy v optike spoločenských vied ako regulácie mravného alebo konvenčného správania ľudí, ktoré platia v rámci konkrétnej sociálnej skupiny (zvyky, obyčaje, mravy, zákony, predpisy a i.). Normy slúžia ochrane hodnôt, umožňujú jednotlivcovi i skupinám žiť a spolunažívať v spoločnosti. Pre jednotlivca majú funkciu uľahčenia a súčasne i záväzkov v každodennom živote. Poskytujú mu orientáciu a oslobodzujú ho od neustáleho tlaku, spočívajúceho v nevyhnutnosti ustavične hľadať pravidlá vlastného individuálneho správania. Normy ako pravidlá súžitia explicitne zahŕňajú binárnu komplementárnosť hodnôt, ktorá sa odvíja od ich porušenia a nedodržiavania. V otvorenej spoločnosti² niesú normy raz navždy stanovené, ale podliehajú ustavičnému legitimitizačnému tlaku.

V bežnom, každodennom živote ako vlastnosti každodenných entít a sociálnych procesov, vnímame normy ako bežné a samozrejmé. Majú kognitívnu ale aj emocionálnu povahu, ktorú vytvárajú vzťahy v pracovnom, verejnom a osobnom živote jednotlivcov. Každodennosť je ľahko predvídateľná, produkujúca pocit bezpečia, poriadku a stálosti. Je produktom špecifických noriem a vzorcov správania, chovania, čím sa stáva, že normy v tomto zmysle slúžia sociálnej reprodukcii javov i procesov (odkazujeme na sociológiu každodennosti Husserla, Schutza³, Eliasa, životného sveta – Lebensweltu Habermasa osobitne v diele Teória komunikatívneho konania⁴).

Husserl rozvinul predstavu významu každodennosti vo svojej knihe *Die Krisis der Europäischen Wissenschaften und die transzendente Phänomenologie* v rámci svojich úvah o všeobecnej "kríze európskych vied". Podľa Husserla, zaslepili pozitívne vedy v druhej polovici 19. storočia ľudí zásluhou svojej ekonomickej a technickej prosperity. Okolo prelomu storočí došlo k ich kritike, najmä vo veci ich všeobecného preceňovania, a odvrátenia sa od otázok, ktoré "sú pre ľudstvo skutočne zásadné" (Husserl, 1937):

„In unserer Lebensnot – so hören wir – hat diese Wissenschaft uns nichts zu sagen. Gerade die Fragen schliesst sie prinzipiell aus, die für den in unseren unseligen Zeiten den

²Za funkciu a znaky otvorenej spoločnosti považujeme uvoľnenie a umožnenie rozvoja kritickej schopnosti človeka (podľa K. Poppera), spolu so zabránením zneužívania násillia a moci.

³Skvelú charakteristiku i kompeáciu Schutzovej a Husserlovej presdavy predstavuje Lebenswelt a každodennosť v sociológii A. Schütze (Nohejl, M. 2007)

⁴*Theorie des kommunikativen Handelns*, najvýznamnejšie dielo Jürgena Habermasa, tematizuje praktický a kritickoteoretický význam komunikatívneho konania pre sociálny život v postmodernej spoločnosti.

schicksalsvollsten Umwälzungen preisgegebenen Menschen die brennenden sind: die Fragen nach Sinn oder Sinnlosigkeit dieses ganzen menschlichen Daseins.“⁵

Lebenswelt je tzv. predvedecké chápanie javov, každodennosť sveta, v ktorom životný svet je svet, do ktorého sa človek rodí, a v ktorom už je, keď si začína osvojovať hodnoty a normy, ale aj vedecké poznatky, keď začína tvoriť, alebo ďalej rozvíjať osobitne spoločenské vedy a filozofiu.).Na tomto miesterozumieme normám ako istej nevyhnutnosti ich rešpektovať, tak ako sme si ich osvojili v procese socializácie, spravidla interiorizáciou (internalizáciou podľa Parsonsa). Súvisí to prirodzene aj s uvedomovaním si, niekedy iba skôr tušením následkov nedodržiavania noriem, s možnými sankciami najrôznejšieho druhu. Vo vedeckej práci a vo výskume patria k takto osvojeným normám zásady etiky, ktoré sa stávajú normami, ktoré v každodennom živote vedeckej práce neskúmame. Nestaráme sa o ich pôvod, „rozumieme“ im, neraz vytvárajú vzorce správania. Základy charakterizuje sám Habermas vo svojom najvýznamnejšom diele *Theorie des kommunikativen Handelns* slovami „Základný pojem komunikatívneho konania sprístupňuje prístup k trom tematickým komplexom, ktoré sú navzájom prekrížené: dvojstupňový pojem *komunikatívnej racionality*, spoločenský koncept spájajúci paradigmu *konania a systému* a teoretický prístup, ktorý vysvetľuje paradoxy moderny s pomocou podriadenia komunikatívne štruktúrovaného životného sveta (*Lebenswelt*) imperatívne osamostatneného a formálne organizovaného systému konania.“

Habermas pripisuje normám ešte ďalší význam. Podľa neho sú základom sociálnej integrácie, ktorá je založená na normatívne zaručenom a komunikatívne dosiahnutom konsenze (Mouzelis, N., 1997:114, podľa Nemecký, M. 2015:20). Tento konsenzus je významný pre vznik normy, znamená také konanie sociálnych aktérov, ktoré prispieva k účinku noriem, ktoré vznikli ako konzekvencia ich vlastného zámeru a konania.

Toto konštatovanie implikuje otázku, kde sa normy berú? Aký je ich pôvod? Prispejú odpovede na tieto otázky k porozumeniu normám, príp. k porozumeniu spoločenského poriadku?Predmetom tohto príspevku nie je analýza spoločenského poriadku, príp. sociálnych systémov, preto sa spokojíme so všeobecným konštatovaním, podľa ktorého je vznik a tvorba noriem procesom transformácie hodnôt, racionálnej argumentácie, inštitucionalizácie ako i habitualizácie a napokon ich ⁶legitimizácie v príslušnej spoločnosti.

Ale vo vedeckej práci okrem javovej stránky účinku noriem, získanými socializáciou, príp. návykmi, bude tvoriť obsah porozumenia normám aj vysvetlenie. Takéto porozumenie

⁵V našej životnej tiesni - ako počúvame - táto veda nám nemá čo povedať. Práve tie otázky principiálne vylučuje, ktoré sú najpálčivejšie v našich nešťastných časoch osudovo zvrátených hodnoteniach ľudí : otázky významu alebo nezmyselnosti celej ľudskej existencie

⁶ Pozoruhodnú prácu k tejto téme publikovala

normám (na rozdiel od vysvetlenia) možno charakterizovať ako odhaľovanie ich *významu* alebo zmyslu v sociálnych javoch, v udalostiach a procesoch, v situáciách ale i v samotnom postavení výskumníka v istom sociálnom kontexte. K porozumeniu patrí aj odhaľovanie súvislostí, následkov, predvídania účinkov noriem, vrátane minimalizovania náhodilosti a nepredvídateľnosti (emergentnosti) ich účinkov. To už nie je bezprostredné chápanie, porozumenie normám, ale zložitý proces, konštrukt, obsahujúci okrem akceptácie a internalizovania noriem aj ich vysvetlenie a interpretáciu.

Problematicu noriem pokladáme za nevyhnutné začať hodnotami. **Hodnoty** pokladáme za subjekt - objektový vzťah, ktorý sa môže stať normou. Hodnoty predstavujú neodmysliteľnú súčasť našich životov. Sú významným zdrojom motivácie, predstavujú ciele, ktoré túžime dosiahnuť. Hodnoty a hodnotová orientácia boli vždy jedným zo základných kameňov každej kultúry. Tak napr. Inglehartovým prínosom je systematizácia a výskumne potvrdené predpoklady týkajúce sa problematiky hodnôt. Výskum realizoval na veľkom počte šírke záberu unikátneho súboru ľudí – World Value Survey prebehla v rokoch 1990 – 1993 v 43 krajinách sveta tvoriacich 70% populácie ľudstva. V skutočnosti bolo tých krajín 42, v rámci Nemecka boli údaje zbierané v tzv. východnej a západnej časti (podľa Ingleharta, Basañez, Moreno, 1998).

S prácou Schwartza a jeho spolupracovníkov je spojené štrukturálne ponímanie hodnôt. Ako píše (Schwartz, 2003:2): „Keď uvažujeme o našich hodnotách, uvažujeme o tom, čo je pre nás dôležité v našom živote. Každý z nás vyznáva množstvo hodnôt (napr. úspech, bezpečnosť, benevolentnosť) s rozličným stupňom dôležitosti. Určitá hodnota môže byť veľmi dôležitá pre jednu osobu, ale nemusí byť dôležitá pre osobu druhú“.

Nebudeme sa venovať neskutočne početným možnostiam triedenia teórií hodnôt, sociológov bude viac zaujímať proces ich premien na normy (zdieľanie hodnôt väčšinou aktérov).

Porozumenie normám bezprostredne súvisí s procesom socializácie. Ich osvojovanie si, podobne ako osvojovanie si hodnôt tvorí základ celého procesu socializácie, s cieľom aby sa jednotlivec mohol stať vykonávateľom sociálnych aktivít. Normy pritom však nikdy nie sú priamymi návodmi konania. Miera osvojovania a zvnútorňovania sociálnych noriem je ovplyvňovaná najmä (Večeřa, M., Urbanová, M., 2011:148):

- Sociálnym subjektom samotným (osobnostnými charakteristikami, hodnotovou orientáciou, skúsenosťami a pod.),
- Typom sociálneho útvaru (najmä charakterom sociálnej solidarity a mierou liberálnosti),

- Obsahom sociálnej normy.

Socializácia je aj interpenetrácia a to interpretácia biologického, sociálneho a psychického systému, procesom vzniku a vývinu osobnosti vo vzájomnej závislosti od spoločensky sprostredkovaného sociálneho a materiálneho okolia, ale aj procesom, prostredníctvom ktorého sa subjekt stáva schopným sociálneho (morálneho) konania. Do tej miery je i súčasťou porozumenia normám a autoregulácie správania jednotlivca. Poruchy socializácie majú spravidla následok sociálnu deviáciu, odchýlku od dodržiavania noriem, ktorá neraz ústi do kriminality.

V otázkach noriem, ich porozumenia a vysvetlenia nemožno opomenúť ich sociálnopsychologické aspekty. I tu platí prekonávanie „obdobie stavania múrov“ medzi disciplínami, ako na to upozorňuje viacero autorov (K. J. Gergen, R. Stainton Rogers, P. Stenner, K. Gleeson, W. Stainton Rogers).⁷ V procese socializácie dochádza k interiorizácii sociálnych noriem, ktoré sa stávajú presvedčením, zásadou, morálnym princípom a uplatňujú sa pri rozhodovaní o spôsobe konania a správania. Sociálne správanie pritom výrazne motivujú dve normy: reciprocita a sociálna zodpovednosť. K sociálnemu správaniu vedú však podľa štyroch stupňov ich aktivácie, vrátane obrazu o sebe samom (Slaměník, I., Výrost, I. 1997:343-345).

Otázka porozumenia a interpretácie noriem súvisí bezprostredne i s otázkami poriadku a chaosu⁸. Tu je hneď naporúdzi niekoľko veľmi významných otázok (poriadku), ktoré zostávajú nielen že nevyriešené, ale dokonca sa nachádzajú i na periférii vedných odborov, akými sú sociálna pedagogika, sociológia, ba i politológia, hoci sú v súčasnosti mimoriadne aktuálne. Je to otázka **poriadku, sprostredkovaného normami**.

Poriadok znamená predovšetkým zákonitosť usporiadaných vzťahov medzi časťami a vzájomných vzťahov častí a celku. Pokladáme za veľmi dôležité odpovedať na otázku:

- a) či pokladáme poriadok ako opak chaosu, teda istý stupeň usporiadanosti za *vlastnosť sociálnej reality*, ktorú možno istými sociálnymi intervenciami (napr. normami) zvyšovať alebo znižovať, alebo
- b) či je neporiadok a chaos imanentnou *vlastnosťou spoločnosti a sociálnej reality vôbec*, a pokus o zvyšovanie jej usporiadanosti je len zbožným prianím sociológov a snílkov, vrátane

⁷ Podrobnejšie o tom pozri Slaměník, I., Výrost J. 1997 s. 20-21

⁸ Od čias samotného vzniku sociológie je jej ústredným problémom usporiadanie spoločnosti. S istým nadsadením možno povedať, že sociológia dokonca vznikla ako reakcia na chaos v spoločnosti, neusporiadaný stav vecí, ktorý pretrvával v dobách A. COMTA a ktorý sa spájal s rozkladom i rozbíjaním tradičných štruktúr a prevratných zmien v hodnotových orientáciách na ceste k spoločnosti, ktorú dnes veľmi vážne a problematicky nazývame „súčasnou spoločnosťou“.

sociálnych filozofov, príp. ostaných spoločenskovedných disciplín, ktoré sa o to usilujú (napr. zmeniť svet výchovou alebo vzdelávaním), alebo

c) či je neporiadok, ba i chaos *paradoxným výsledkom snahy viacerých*, príp. aj bezpočetných sociálnych subjektov o usporiadanie spoločnosti podľa svojich (často i mocenských) predstáv o tom, čo je žiaduce (hodnoty), príp. funkčné z hľadiska spoločnosti.

Ad a) Sociálna realita, ako protipól reality, ktorá je existenčne spätá s každodennými aktivitami ľudí – sociálnymi aktérmi, je vlastne konštruovaná ľuďmi. Ľudia konajú pod tlakom sociálnych faktov (Durkheim⁹), alebo jednoducho noriem, ktorých sú sami pôvodcami. Tieto normy sa môžu vzhľadom k svojim tvorcom osamostatňovať, začínajúc „žiť“ samostatným, osobitným životom, nezriedka pôsobiac proti svojim tvorcom. V tomto prípade bude nevyhnutné považovať poriadok, teda istý stupeň usporiadanosti, za **vlastnosť sociálnej reality**. Ak sa extrémne znižuje, ohrozuje samotnú existenciu sociálna, ak sa poriadok enormne zvyšuje, máme do činenia s byrokratizmom, ohrozovaním slobody ľudského rozhodovania, legalizovaním násilia a pod. Otvorenou zostáva otázka, či potrebujeme ontologickú teóriuspoločenského poriadku, alebo vystačíme s konzistentným opisným modelom, v ktorom zohrávajú normy významnú ba i podstatnú funkciu?

Ad b) Ak je neporiadok a chaos imanentnou vlastnosťou sociálnej reality, bude nekvalifikované a odborne nekompetentné úsilie o nastoľovanie poriadku a sociálnej zmeny iba zbytočne a neefektívne vynakladanie, príp. mrhanie aktivitou. Od čias Prigogina a jeho Bruselskej školy (v SR A. Hirner a J. Schenk) sa črtajú perspektívy možností usporiadať spoločnosť na vyššej úrovni, k vyššej usporiadanosti. Poriadok sa v tomto prípade stáva záležitosťou poznávajúceho subjektu. Človek a ľudský rozum môžu **zvyšovaním poznatkov, vedením, edukáciou, zvyšovať poriadok (i neporiadok) v spoločnosti**. Otázkou zostáva jednak schopnosť analyzovať súčasný stav neporiadku a chaosu, následne schopnosť aktívne prispievať k vyššej usporiadanosti.

Ale nezodpovedanou ostáva aj otázka vyššej usporiadanosti spoločnosti ako opak chaosu iba „lokálneho“ alebo i „globálneho“ charakteru. Je to sen, alebo reálna možnosť? Príklad úsilia o vyššie usporiadanie Európy (EU, Eurozóna), ale i sveta, nedáva jednoznačné

⁹ Od čias E. Durkheima sa používa na označenie chaotického stavu spoločnosti, ktorý sa vymyká sociálnej kontrole, alebo stavu, kedy sociálna funkcia nefunguje, pojem anómia. Tento špecifický stav spoločnosti, v ktorom viac alebo menej prestávajú platiť klasické sociálne normy a zákony, ktorý nazývame anómia beznormovosť. Pôvodne sa tento termín používal v stredovekej teologickej literatúre a označoval nielen nezákonnosť, ale aj morálnu bezuzdnosť. Podľa Durkheima vznikajú anomické tendencie vždy súčasne ako dôsledok náhlych ekonomických zlomov a to tak pozitívnych (napr. pri prekotnej konjunktúre), ako i pri posunoch negatívnych (krízach, prepadoch s inflačnou krivkou, explóziou chudoby, kriminality a pod.), ktoré v modifikácii poznáme i u nás. Východiskom zvládania týchto tendencií sa stávajú deviantné správanie, najmä kriminalita a násilie, ale aj samodeštrukčné depresie, ktoré môžu viesť neraz až k samovraždám.

odpovede, skôr naopak. Napr. Projekt Venus(v anglickom origináli The Venus Project) je organizácia, ktorú založil americký multidisciplinárny filozof, sociológ, architekt, dizajnér, pedagóg a futuroológ Jacque FRESCO s cieľom vylepšiť spoločenské usporiadanie pomocou tzv. Ekonomiky založenej na zdrojoch (Resource Based economy). Systém ekonómie založenej na zdrojoch sa snaží prepojiť dlhodobu samostatne udržateľné mestá s dlhodobu udržateľnými hodnotami, energetickou efektívnosťou, kolektívnymi farmami, s riadením využívania obnoviteľných prírodných zdrojov a vyspelú automatizáciou a robotizáciou. Projekt získal svoje meno podľa mesta Venus na Floride; tu sa v blízkosti jazera Okeechobee nachádza výskumné centrum Projektu Venus, ktoré tvorí desať stavieb, ktoré navrhol Fresco a ktoré okrem iného slúžia ako konkrétna ukážka Frescovej architektúry.¹⁰ Podobnými sú Projekt zachovania identity národov, Imperium Mundi, Wassenaarske usporiadanie sveta bez zbraní, ktoré je zoskupením krajín so sídlom vo Viedni, ktoré sa zaoberá kontrolou exportu konvenčných zbraní, tovarov a technológií na dvojaké použitie. Kontrola sa má týkať tovarov rovnako využiteľných v civilnej, ako aj vojenskej oblasti. Svoju činnosť začalo v septembri 1996 a združuje 33 účastníckych krajín. Zoskupenie dostalo názov podľa holandského mesta Wassenaar. Wassenaarske usporiadanie dopĺňa systém kontroly šírenia zbraní hromadného ničenia. O účinnosti Wassenaarskeho usporiadanie sveta ako i o účinnosti ostatných projektov sa ťažko možno pozitívne vyjadrovať. Osobitný problém úsilia o usporiadanosť predstavuje projekt Európskej únie s ťažkosťami, ktoré sami každodenne prežívame.

Ad c) Ak je neporiadok a chaos imanentnou vlastnosťou sociálnej reality (Boudon¹¹) ako paradoxný výsledok snahy viacerých, príp. aj bezpočetných sociálnych subjektov o usporiadanie spoločnosti podľa svojich (často i mocenských) predstáv o tom, čo je žiaduce (hodnoty), potom máme pravdepodobne do činenia s bezvýhodiskovou situáciou. Akékoľvek **snahy o intervenovanie do chaosu znamenajú napokon iba zvyšovanie neusporiadanosti**, nárast konfliktov, či už skutočných alebo potenciálnych a znamenajú súčasne aj definitívny koniec optimistických predstáv o riadení spoločnosti, jej ekonomiky, morálky a teda aj koniec intervencie do hodnotových predstáv a noriem. Otázkou je potom znova význam noriem, ktorých cieľom je zvyšovanie usporiadanosti.

Osobitnú problematiku noriem predstavuje ich neúčinnosť, príp. absencia, ktorú v sociológii poznáme najčastejšie pod pojmom anómia. Viacerí autori, ktorí sa u nás venujú

¹⁰ Podľa https://cs.wikipedia.org/wiki/Projekt_Venus

¹¹ Raymond Boudon (27 januára 1934 - 10 apríla 2013) bol profesor v [Paríži na Sorbonne](#). Spolu s S Alain Touraine, Michel Crozier a Pierre Bourdieu patrí k najvýznamnejším francúzskym sociológom. Bol členom o.i. American Academy of Arts and Sciences. O vysvetľovaní noriem vo vzťahu k morálke pozri Boudon, R. 2001 *L'explication des normes sociales, coéd. avec P. Demeulenaere et R. Viale*, Paris, PUF, ISBN 273811398

problematike stavu anómie a jej merania (Rabušic, Mareš. Schenk a i.) konštatujú jej prítomnosť v našej spoločnosti, ba i v rodine (Ondrejko 2010). Rabušica Mareš (1996:175) rozoznávajú tri rôzne významy:

-
1. Anómia ako dezorganizácia osobnosti, ktorej výsledkom je dezorientovaný jedinec, alebo jedinec neuznávajúci zákony
 2. Anómia ako sociálna situácia, kde sú normy v rozpore a jednotlivec naráža na ťažkosti v úsilí o konformitu
 3. Anómia ako asociálna situácia bez noriem.
-

V texte tohto príspevku viackrát spomíname termín vysvetlenie. Vedecké vysvetlenie je v teórii vedy najdôležitejšou formou odôvodnenia, t.j. logickým odvodením skutkového tvrdenia z vedeckého zákona, ako aj daných situačných podmienok, v ktorých tento zákon pôsobí. Samotný pojem vysvetlenia zameriava pozornosť predovšetkým smerom k adresátovi, teda na toho, komu má byť niečo vysvetlené. Preto sa neraz požaduje, aby bolo vysvetlenie adekvátne možnostiam porozumenia toho, komu je určené. V dôsledku toho je neraz vysvetlenie aj vzdelávacím faktorom, príp. vzdelávacou nevyhnutnosťou. V prípade vedeckého vysvetlenia je adresátom širšia alebo užšie vymedzená vedecká komunita. Najvšeobecnejšia charakteristika bude (podľa Jeana Piageta, 1979) uvedenie do zhody celého radu príčin s rádom implikácií v myslení. Osobitný pohľad na vysvetlenie predstavuje mentalizmus.¹² Vysvetlenie noriem by spočívalo v tom, že existujú vo vnútri našej mysle, a že pevnosť, sila a účinnosť noriem existuje tiež len v mysli. Mohli by sme povedať, že žiadna norma neexistuje oddelene od mysli. Samotné vedecké vysvetľovanie predstavuje možnosti, z ktorých spomenieme v literatúre najčastejšie uvádzané kauzálne (s aplikáciou Hempelovho-Oppenheimovho modelu¹³), dispozičné (pomocou dispozície stav, pripisovanému v našom prípade norme), genetické (spravidla podľa vysvetľujúcej reťaze), intencionálne (podľa zámeru), tzv. neúplné (s implicitnými zákonmi) a i.¹⁴

¹² Mentalizmus je filozofický smer, ktorý sa prostredníctvom teoretických modelov a zásad organizácie ľudskej mysle pokúša vysvetliť ľudské mentálne procesy.

¹³ Podľa tohto modelu centrálnym pre vedecké vysvetlenie sú zákony (vedecké hypotézy) a zákonité výroky, ktoré sú jadrom explanans. Zákonité výroky nemusia pritom nevyhnutne popisovať deterministické zákony, ale môžu spočívať aj na štatistických zákonitostiach. Hempel a Oppenheim v dôsledku toho hovoria o deduktívno-nomologickom alebo štatisticky induktívnom vysvetlení.

¹⁴ Podrobnejšie pozri o tom Ondrejko, P. 2012: 56-58

Neraz sme svedkami nepresného zamieňania pojmu vysvetlenie s inými termínmi ako napr. oboznámenie, objasnenie, ujasnenie, vyjasnenie, klarifikácia, ale i odôvodnenie, dokonca i poučenie.

Nazdávame sa, že z hľadiska funkcie tohto pojedania (*Porozumenie a interpretácia noriem v spoločenskovednom výskume*), ktoré spočíva v snahe prispieť k riešeniu otázok interpretácie a vedeckého vysvetľovania noriem v spoločenských vedách (osobitne v sociológii), je vhodné charakterizovať vysvetlenie ako hľadanie a nachádzanie príčin sociálnych javov, udalostí a procesov, ale i podstatných okolností a súvislostí, ktoré ich sprevádzajú. Dôležité je urobiť ich (vysvetľovaním) čo najzrozumiteľnejšími, neraz i za cenu prípustného zjednodušovania. Je len samozrejmé, že súčasťou vysvetlenia budú vždy aj vzťahy vysvetľovaného s jestvujúcimi zákonitosťami a zákonmi. Preto sa pokúsime vniesť do možností vysvetlenia a interpretácie súvislostí noriem a chaosu zdanlivo aj iný ako spoločenskovedný pohľad.

Do komplikovanej problematiky teórie chaosu zasiahol aj americký fyzik talianskeho pôvodu Enrico Fermi, ktorý sapodieľal sa na vývoji prvého jadrového reaktora a na rozširovaní a prehľbovaní kvantovej teórie. Je spoluautorom projektu Manhattan (neskoršia hovorová skratka pre Manhattan Engineering District (MED), čo bol krycí názov pre tajný vojenský vedecký projekt USA, ktorého cieľom bolo vytvorenie atómovej bomby). Spolu s fyzikmi Pastom a Ulamom¹⁵ predpokladali, že keď sa reťazec častíc vytvorených neutrónovým ožarovaním v mriežke rozhýbe, degeneruje na náhodilý stav, v ktorom budú vibrácie všetkých mysliteľných druhov približne rovnako silné. Takýto scenár totiž predpisovala termodynamika. Podľa počítačových výpočtov však dospeli k inému názoru. Po veľmi dlhom čase sa častice totiž takmer presne vrátili do počiatočných polôh. Bol to náznak, že nelinearita môže byť zdrojom prekvapujúceho poriadku, tvrdí americký matematik Strogatz¹⁶. Fermiho objav o tom, ako sa budú správať nerovnovážne systémy, umožnil ohromujúci pokrok. Ukázalo sa, že prechod od pravidelného (poriadku, usporiadanosti) k chaotickému správaniu sa riadi istými univerzálnymi zákonmi. Predpovede sa potvrdili pri takých odlišných systémoch, ako sú srdcové bunky, chemické reakcie alebo polovodiče, génové siete, samoorganizujúce sa hromady piesku Pera Baka¹⁷ alebo umelé neurónové siete Johna

¹⁵ Autori metódy Monte Carlo, priekopníci v teórii pravdepodobnosti.

¹⁶ Steven Strogatz je aplikovaný matematik (Cornell University Ithaca, NY), ktorý pracuje v oblasti nelineárnej dynamiky a komplexných systémov, často na témach, inšpirovaných kuriozitou každodenného života.

¹⁷ Per Bak (8. decembra 1948 - 16. októbra 2002) bol dánsky teoretický fyzik, ktorý bol spoluautorom (1987) termínu kritickosť samoorganizácie ("self-organized criticality.")

Hopfielda¹⁸. Stali sa míľnikmi cesty, ktorú naznačil Fermi. Je vysoko pravdepodobné, že nájdú svoje uplatnenie aj v spoločenských vedách, osobitne v sociológii, v oblasti emergencie.

Na vysvetlenie, teda logickým odvodením skutkového tvrdenia z vedeckého zákona, treba uviesť, že emergentné systémy i v spoločnosti vznikajú samé od seba, z vlastných prvkov, z ktorých pozostávajú a z interakcií medzi nimi. Tieto systémy získavajú k svojim pôvodným vlastnostiam aj vlastnosti nové, ktoré nemali pôvodné prvky, z ktorých vznikli. V prípade vývoja spoločnosti je aj vznik nových noriem následkom samoorganizácie systému, ktorý súvisí so zmenou štruktúry v závislosti na vývoji spoločnosti a prostredia¹⁹. Aby sme mohli hovoriť o samoorganizácii, musia byť podľa *Medzinárodnej encyklopédie občianskej spoločnosti* splnené na sebe nezávislé kritéria²⁰, keď pôjde o:

-
- a. Evolúciu systému v priestorovo a časovo organizovanej štruktúre, bez vonkajšieho pričinenia („Die Evolution eines Systems in eine räumlich/zeitlich organisierte Struktur ohne äußeres Zutun“)
 - b. Autonómne hnutie v menšom regióne tzv. atraktorov²¹
 - c. Vývoj korelácií alebo časopriestorových vzorov²² medzi skôr nezávislými premennými, ktorých vývoj je výlučne pod vplyvom lokálnych noriem.
-

Pohľad na sociálne normy, ich vznik, existenciu a funkcie v spoločnosti nemožno už dnes skúmať výlučne očami klasickej sociológie. Porozumenie normám bude nevyhnutné doplniť okrem pohľadu Maxa Webera, Wilhelma Diltheya (najmä metódu introspekcie), Hansa Georga Gadamera a Jürgena Habermasa o poznatky teórie chaosu a pravdepodobnosti. Je nesporné, že v oblasti spoločenských vied nemožno postupovať metódami prírodných vied. Spoločenské vedy skúmajú fenomény, ktoré vznikajú na základe určitého zámeru, musia používať odlišné výskumné metódy. No mnohé poznatky matematiky, fyziky príp. prírodných vied majú univerzálnu platnosť a nemožno zatvárať oči pred ich prienikom do spoločenských vied, osobitne v oblasti interpretácie.

¹⁸ John J. Hopfield, profesor na Ústave molekulárnej biológie, Princeton University

¹⁹ Prostredím rozumieme na tomto mieste kauzálne a interakčné vzťahy spôsobu života. Pojem prostredie je kategoricky odlišný od pojmu okolie, teda pojmu, ktorý je definovaný priestorovo a nie kauzálne.

²⁰ Podľa Rüdiger H. Jung 2010: 1364–1370.

²¹ Atraktorom (anglicky Attractor, z pôvodne latinského attrahere priťahovať) je konečný stav systému. Je to stav, do ktorého dynamický systém v čase smeruje (je do neho "priťahovaný"). Uvádza sa príklad ustáleného kyvadla, ktoré je „priťahované“ pri výkyvoch k najnižšiemu bodu.

²² Vzorom rozumieme trvalejšie zostávajúcu štruktúru, ktorá je základom opakujúcej sa veci, javu alebo procesu, ktorá reprodukuje (opakuje v rovnakej podobe) istý spôsob myslenia, tvorby a správania.

Záverom možno povedať, že problém porozumenia normám je úzko spojený s problémom ich interpretácie. Od „hermeneutického obratu“ (HOY, 1993:170, uvádza Friedmanová, M. 2005:192), keď sa interpretatívne porozumenie stáva centrálnym módom ľudskej existencie, sa problém porozumenia presúva z epistemológie do ontológie, čím sa mení aj charakter hermeneutiky samotnej. Základom konania je porozumenie svojmu konaniu i konaniu iných, čo je nevyhnutné pri pretváraní východísk (vstupných daností) na výstupné danosti (ciele). Iba v súvislosti s týmto druhom činnosti má zmysel hovoriť o normách, ich vytváraní, či už formálnych alebo neformálnych. V sociológii, ako i v jej hraničných disciplínach, akými sú predovšetkým sociálna psychológia a sociálna pedagogika, preto možno pokladať za rozhodujúce, predovšetkým ich porozumenie, na rozdiel od vysvetľovania noriem, ako odhaľovanie ich významu alebo zmyslu sociálnych javov, udalostí a procesov, ktoré ich ovplyvňujú. Pretože hovoríme o porozumení a interpretácii noriem v spoločenskovednom výskume, týka sa toto konštatovanie i porozumenie situácií, ako i samotného postavenia výskumníka v istom sociálnom kontexte, ako i vo vzťahu k emergentnosti sociálnych javov. Napriek nepredvídateľnosti vývoja sociálnych noriem, ktorý je mimo Schützovho „Nachweltu“, sveta našich nástupcov, môže porozumenie súčasným normám a histórii ich vzniku prispieť aspoň k zmierneniu náhodilostí, ktoré majú negatívny charakter ako ktorým sa uberajú sociálne javy, udalosti a procesy. Tento skôr pesimistický záver potvrdzuje ostatný vývoj vo svete.

Literatúra

ALIEVA, D. 2008 Chytanie v žite každodennosti. In: *Sociologický časopis/Czech Sociological Review*, Vol. 44, No. 5

FRIDMANOVÁ, M. 2005 Paul Ricoeur: The Problem of Interpretation and Understanding. *Filozofia*, roč. 60, 2005, No 3, s. 192 – 197

GARFINKEL, H. 1967 *Studies in Ethnomethodology*, Prentice Hall, N.J: Englewood Cliffs, ISBN 0199255776

HABERMAS, J. 1981 *Theorie des kommunikativen Handelns* (2 Bände) Frankfurt a.M: Suhrkamp, ISBN 3-518-28775-3

HUSSERL, E. : Die Krisis des europäischen Menschentums und die Philosophie. (Vortrag in Wien 1935, Husserliana Band VI S. 314–348). In: Biemel, W. (Hrsg) 1976 *Die Krisis der europäischen Wissenschaften und die transzendente Phänomenologie. Eine Einleitung in die phänomenologische Philosophie*. Nachdruck der 2. verb. Auflage. Brusel: KU Leuven. 558 str. ISBN 90-247-0221-6.

INGLEHART, R. – BASANEZ, M. – MORENO, A. 1998 *Human Values and Beliefs. A Cross-Cultural Sourcebook*. The University of Michigan : The University of Michigan Press.
JUNG R. H. 2010 Self-organization In: ANHEIER, H.K., TOEPLER, S., LIST, R. (Hrsg.) 2010 International Encyclopedia of Civil Society. New York: Springer Science + Business Media LLC, ISBN 978-0-387-93996-4.

MOUZELIS, N. 1997 Social and System Integration: Lockwood, Habermas, Giddens. In: *Sociology*, vol.31, No. 1

NĚMECKÝ, M. 2015 *Co drží společnost pohromadě?* Praha: Karolinum, ISBN 978-80-246-3009-0

NOHEJL, M. 2007 *Lebenswelt a každodennost v sociologii A. Schütze*. Praha: Slon, ISBN 978-80-8642-902-1

KOHÁK, E. 1994 *Člověk, dobro a zlo*. Praha: Ježek, ISBN 80-901625-3-3

ONDREJKOVIČ, P. Negatívne stránky individualizácie mládeže. In: *Sociológia*, roč. 29, 1979, č. 4, s. 353 – 375

ONDREJKOVIČ, P.: *Interpretácia a vedecké vysvetľovanie v spoločenskovednom výskume*. Bratislava: VEDA, 2012, prvé vyd. 2008 ISBN 978-80-224-1262-9

ONDREJKOVIČ, P. 2010 *Prejavy anómie v súčasnej slovenskej rodine. Sociologická analýza stavu*. Nitra: UKF, FF, Katedra sociológie 2010, 115 st., ISBN 978-80-8094-834-4

PIAGET, J. 1977 *Múdrosť a ilúzie filozofie*. Edícia Filozofické odkazy. Bratislava: Pravda ISBN 978-80-262-0691-0.

RABUŠIC, L., MAREŠ, P. 1996 Je česká společnost anomická? In: *Sociologický časopis*, č. 2, s. 175 – 187

SLAMĚNÍK, I., VÝROST J. 1997 *Sociální psychologie/Sociálna psychológia*. Praha: ISV-nakladatelství, ISBN 80-85866-20-X

SCHENK, J. 2010 Anómia na Slovensku v r. 2001 a 2008: porovnanie a niektoré metodologické problémy. In: *Sociológia*, 42, 2010, č. 4, s. 287-315

SCHWARTZ, S. H. 2003 Basic Human Values: Their content and structure across countries. In: Tamayo, A. & Porto J. (Eds.): *Valores e trabalho* [Values and work]. Brasilia : Editora Universidade de Brasilia, 2003.

ŠUBRT, J. 1996 *Civilizační teorie Norberta Eliase*, Praha: Karolinum ISBN 80-7184-197-8

VEČEŘA, M., URBANOVÁ, M. 2011 *Sociologie práva*. Plzeň: Aleš Čeněk, s.r.o., ISBN 978-80-7380-321-6

Kontakt

prof. PhDr. Peter Ondrejko, DrSc., Grösslingova 37, 811 09 Bratislava, e-mail: pondrejkovic37@gmail.com

Sociálna mobilita v objekte záujmu sociálnych partnerov na Slovensku

Social mobility in the area of interest of the social partners in Slovakia

Rastislav BEDNÁRIK

Abstrakt

Autor sa zaoberá implementáciou opatrení podpory socio-ekonomického statusu potomkov v porovnaní so situáciou generácie rodičov. Autor na úvod vyhodnocuje súčasný stav v príjmových nerovnostiach. Následne podrobnejšie popisuje ciele, idey a aktivity politikov a sociálnych partnerov v tejto oblasti v poslednom období. Autor využíva zozbierané poznatky a skúsenosti z projektu „Sociálna mobilita v Európe“, organizovaného v rokoch 2015-2016 nadáciou Eurofound, Dublin.

Kľúčové slová: Sociálna mobilita, sociálni partneri, nerovnosti

Abstract:

The author aims to implement measures to improve the socio-economic status of the offspring compared to the situation of the parent generation. First, the author assesses the current situation in income inequality. Subsequently, we see more detailed descriptions of goals, ideas and activities of politicians and social partners in this area in recent years. Author uses the collected knowledge and experience during 2015-2016 participation in Eurofound (Dublin) Project "Social mobility in Europe".

Key words: social mobility, social partners, inequalities

Úvod

Sociálna mobilita je pohyb [jednotlivcov](#), ale i [sociálnych skupín](#) v [stratifikačnom systéme](#) spoločnosti z jednej sociálnej pozície do druhej. Podľa A. Giddensa (Giddens, A., 2005) pod pojmom sociálna mobilita označujeme "pohyb jedincov a skupín z jedného socioekonomického postavenia do druhého". Sociálna mobilita je však v zmysle sociálneho avansu vnímaná aj ako predmet politiky, kde cieľom by mala byť zmena spoločenského statusu, príjmovej situácie, vzdelania, postavenia na trhu práce, atď., pričom za pozitívum sa považuje zlepšovanie týchto parametrov. Dôležitým pojmom v tejto súvislosti je medzigeneračná sociálna mobilita (teda vývoj spoločenského postavenia rodičov a potomkov, kde sa jedná o postup dieťaťa nad triedu rodiča). Osobitnou otázkou je celkové smerovanie sociálnej mobility, kde jednou z významných dimenzií je zlepšovanie sociálnej situácie jednotlivcov a skupín.

Vo svojom príspevku sa zameriam na uplatnenie opatrení na zlepšenie socio-ekonomického postavenia potomkov oproti situácii rodičovskej generácie. Podrobnejšie popíšem ciele,

predstavy a aktivitu politikov a sociálnych partnerov v tejto oblasti. Využívam zozbierané poznatky a skúsenosti z riešenia projektu Eurofoundu, Dublin „Social mobility in Europe“ v rokoch 2015-2016.

Autori projektu Eurofound Dublin o sociálnej mobilitě rešpektovali tézy o tom, že medzigeneračná mobilita reflektuje celý rad faktorov takých ako zdedené vlastnosti, sociálne normy a verejné politiky, ktoré môžu ovplyvňovať individuálne schopnosti chopiť sa ekonomických príležitostí. Autori predpokladajú podporovať medzigeneračnú mobilitu, pretože sa tým napríklad pomáha optimalizovať alokácia ľudských zdrojov z aspektu ich najlepšieho využitia. Sústreďujú sa na odstraňovanie prekážok sociálnej mobility a posilňovanie motorov jej rastu. Osobitne pritom sledujú predstavy a aktivity sociálnych partnerov – teda zamestnávateľov, zamestnancov a vlády – v oblasti podpory sociálnej mobility.

Socio-ekonomické nerovnosti

Čo sa týka východiskovej situácie, zatiaľ možno pozorovať za posledné desaťročia zlepšovanie podmienok života a práce slovenskej populácie, teda generačná mobilita by mala byť sprevádzaná lepším socio-ekonomickým postavením potomkov oproti situácii svojich rodičov. Na druhej strane však možno pozorovať aj to, že nerovnosti buď pretrvávajú, alebo sa dokonca mierne zvyšujú. Podrobnejšie môžeme odsledovať vývojové tendencie v oblasti príjmov a vzdelania.

Možno predpokladať, že existuje silná súvislosť medzi príjmom a vzdelaním, keď na Slovensku mzda koreluje s dosiahnutým vzdelaním: najvyššie zárobky majú osoby s vysokoškolským vzdelaním a najnižšie zárobky majú osoby so základným vzdelaním. Z aspektu sledovanej témy ďalej možno predpokladať, že rodičia s vysokým vzdelaním sa snažia zabezpečiť svojím potomkom čo najvyššie vzdelanie, kým rodičia s nízkym vzdelaním to zabezpečiť nemôžu. Výsledkom sú vysoké rozdiely v zárobkoch potomkov pochádzajúcich z rodín s vysokým a nízkym vzdelaním rodičov (potomkovia rodičov s vysokým vzdelaním dosahujú podstatne vyššie zárobky ako potomkovia rodičov s nízkym vzdelaním a založené mzdové diferencie pretrvávajú cez generácie). Experti z Londýnskej univerzity deklarujú, že rodičia s vyšším vzdelaním môžu využiť svoje väčšie finančné zdroje na podporu svojich potomkov pri ich prechode zo školy na trh práce – podporiť ich vyššie vzdelanie, umožniť im výber lepšieho povolania (Jerrim, J., Macmillan, L., 2015). Rodičia s nižším vzdelaním a nižšími zárobkami takto podporovať svojich potomkov nemôžu. Autori ďalej konštatujú, že podpora potomkov z vyšších vzdelanostných a príjmových skupín má podobu aj nefinančnú – využitím sociálnych sietí pri získaní lepšieho zamestnania. Rodičia

s nízkym vzdelaním však toľko nemôžu pomôcť svojim potomkom, aby dostali príležitosť na trhu práce.

Prieskum z roku 2011 vykonaný v krajinách OECD ukázal, že na Slovensku je jeden z najvyšších rozdielov v zárobkoch potomkov, ktorí mali rodičov s vysokým a nízkym vzdelaním: teda nízke vzdelanie rodičov reprodukuje nízke zárobky potomkov a vysoké vzdelanie rodičov reprodukuje vysoké zárobky potomkov (viď údaje v Tabuľke 1).

Tabuľka 1. Odhadované rozdiely v zárobkoch jednotlivcov, ktorých rodičia pochádzajú zo zvýhodneného („High“) a zo znevýhodneného („Low“) vzdelanostného prostredia (PIAAC údaje, OECD, Eurostat, rok 2011; údaje za Gini koef. zo zdrojov World Bank)

Krajina	Beta-koef.	SE	% rozdielu (exp Beta-koef)	Gini-koef. príjmu
USA	0,56	0,09	75	41,4*
Slovensko	0,55	0,10	74	25,7
Poľsko	0,47	0,10	61	31,1
Spoj. Kráľ. (UK)	0,42	0,07	51	33,0
Japonsko	0,37	0,06	44	32,1*
Rusko	0,35	0,23	42	41,6*
Francúzsko	0,33	0,04	40	30,8
Južná Kórea	0,33	0,05	40	31,3*
Írsko	0,33	0,07	39	29,8
Španielsko	0,30	0,13	35	34,0
Taliansko	0,28	0,18	33	32,5
Česká rep.	0,26	0,06	30	25,2
Austrália	0,25	0,05	28	34,9*
Estónsko	0,25	0,06	28	31,9
Nemecko	0,24	0,08	27	29,0
Kanada	0,22	0,04	25	33,7*
Dánsko	0,21	0,06	24	26,6
Rakúsko	0,20	0,07	22	27,4
Fínsko	0,17	0,05	19	25,8
Švédsko	0,14	0,04	15	24,4
Holandsko	0,14	0,04	15	25,8
Belgicko	0,14	0,04	15	26,3
Nórsko	0,12	0,05	13	22,9

SE= štandardná chyba; *údaj publikovaný za iný, ale najbližší rok

Autori to pripisujú čiastočne vplyvu zásadných sociálnych, ekonomických a politických zmien, ktoré sa v krajinách bývalého sovietskeho bloku (a teda aj na Slovensku) udiali koncom 20-teho storočia. Ničmenej, riziko reprodukcie generačnej chudoby je tu vysoké a intergeneračná sociálna mobilita sa tu stáva funkciou východiskovej finančnej

a vzdelanostnej pozície rodičov s vyššou mierou pravdepodobnosti než v „zabehaných“ demokraciách. (Jerrim, J., Macmillan, L., 2015) .

Údaje poukazujú na to, že príjmové nerovnosti (hodnoty Gini-koefficientu) nemajú zásadný vplyv na intergeneračné nerovnosti. Vysoké miery príjmových nerovností potomkov nemusia nutne súvisieť s nerovnosťami v krajine: príkladom je USA a Slovensko. Zatiaľ čo v populácii USA je vysoká miera príjmových nerovností a takisto príjmové diferencie potomkov sú vysoké, na Slovensku pri relatívne nižšej úrovni príjmových nerovností sa reprodukuje vysoká miera príjmových nerovností potomkov – to všetko v závislosti od vzdelania rodičov. Naopak, v Čechách pri relatívne nižšej miere príjmových nerovností je aj relatívne nízka diferenciácia príjmov potomkov v závislosti od vzdelania ich rodičov. Celkove však vo vyspelých ekonomikách nízke úrovne príjmových nerovností sa premietajú do nízkej úrovne príjmových diferencií potomkov v závislosti od vzdelania ich rodičov (viď severské krajiny).

Zameranie politik

V období dekády 2005-2015 na Slovensku boli to politiky podporujúce ekonomický rast (využívajúc najmä členstvo v Európskej únii od roku 2004), ktoré by sa mohli spájať so sociálnou mobilitou nielen marginalizovaných skupín, ale predovšetkým sociálnou mobilitou väčšinovej populácie. Téma sociálnej mobility však bola skôr v podtexte diskusií celkového ekonomického a sociálneho rozvoja Slovenska.

V programoch parlamentných politických strán zaznievali výzvy na potrebu zvyšovania životnej úrovne obyvateľov krajiny, výzvy na podporu ekonomického rastu zaostávajúcich regiónov, výzvy na podporu znižovania vysokej miery nezamestnanosti, výzvy na dodatočné vzdelávanie osôb s nízkym vzdelaním, osôb z prostredia vylúčených Rómskych osád, dlhodobo nezamestnaných osôb, výzvy na posilnenie sociálnych služieb pre zdravotne postihnutých, ale aj pre zabezpečenie starostlivosti o deti zamestnaných rodičov.

Tieto výzvy boli v programoch politických strán reflektované návrhmi opatrení, ktoré po každých voľbách vládne strany premietli do vládnych programov.

V oblasti rastu životnej úrovne to boli návrhy na podporu prílevu zahraničného kapitálu a podporu tvorby nových pracovných miest, ale aj opatrenia na rast sociálnych dávok pre rodiny a ďalšie cieľové skupiny znevýhodnených osôb.

V oblasti regionálnej politiky to boli návrhy na investície do diaľničnej siete (rozšíriť ju aj do ekonomicky zaostalých regiónov), ale aj návrhy na podporu investícií v zaostalých regiónoch.

V oblasti znižovania nezamestnanosti je predchádzajúce desaťročie sprevádzané návrhmi na opatrenia aktívnej politiky zamestnanosti, ale aj návrhmi na zlepšovanie školskej prípravy a prechodu zo školy do zamestnania.

V oblasti integrácie osôb z marginalizovaných rómskych komunít (bývajúcich v osadách) boli navrhované čiastkové krátkodobé i komplexné dlhodobé opatrenia.

V oblasti podpory rodiny návrhy smerovali najmä k posilneniu zosúladienia pracovného a rodinného života, k zabezpečeniu starostlivosti o deti predškolského veku.

Aktuálne politické diskusie (s relevanciou sociálnej mobility) sú koncentrované na nasledovné sociálne skupiny:

- žiaci na odborných školách,
- deti v predškolskom veku,
- rodičia s malými deťmi,
- dlhodobo nezamestnaní,
- občania z marginalizovaných rómskych komunít,
- obyvatelia východného a južného Slovenska.

Diskutuje sa o :

- reforme a finančnom posilnení školského vzdelávania,
- zefektívnení systému dávok v hmotnej núdzi (vo väzbe na pracovnú aktivitu),
- väčšej podpore aktívnych opatrení na trhu práce,
- podpore rodiny,
- podpore zdravotníckej starostlivosti.

Aktuálne bariéry sociálnej mobility na Slovensku:

- rizikovosť nezamestnanosti pre rozsiahle skupiny populácie,
- regionálna diferenciácia, ktorá sa odráža okrem iného aj vo zvýšenej emigrácii za prácou do zahraničia z postihnutých regiónov,
- v situácii vysokej miery nezamestnanosti si ťažšie hľadajú a nachádzajú prácu mladí ľudia – absolventi škôl. Okrem vysokej konkurencie na trhu práce je pre nich prekážkou tiež to, že štruktúra vzdelávacích odborov nie je zosúladená s dopytom po pracovných kvalifikáciách na slovenskom trhu práce,
- bariérou je tiež neintegrovaná časť populácie žijúca v marginalizovaných rómskych komunitách (vyznačujúca sa nízkym vzdelaním, vysokým počtom detí, vysokou mierou nezamestnanosti a nízkou úrovňou bývania a hygieny). V týchto regiónoch je bariérou aj nízka účasť na predškolskom vzdelávaní (s ambíciou zvýšiť šance detí z málo podnetného prostredia na úspešnosť v školskej a pracovnej príprave).

Ďalšie možné bariéry sociálnej mobility, ktoré zatiaľ nie sú prezentované ako výrazné:

- v základných školách systém skorého vydeľovania a zoskupovania žiakov (u nás zatiaľ ako nevýrazný),
- finančné bariéry dokončenia vzdelávania ako napr. zápisné poplatky, rozličné školské poplatky hradené rodičmi (napr. poplatky v súkromných školách nie sú zatiaľ príliš vysoké),
- príjmové nerovnosti (Gini- coefficient u nás patrí k nízkym v EU; nízky príjem však je typický pre rodiny s dlhodobou nezamestnanými živiteľmi a pre mnohohodné rodiny),
- nerovnosti v oblasti zdravotníctva (nízka garancia zdravotnej starostlivosti, pretrvávajúce problémy financovania zdravotníctva).

Hlavní aktéri v podpore opatrení sociálnej mobility :

- sociálni partneri v rámci Hospodárskej a sociálnej rady : vláda, zástupcovia zamestnávateľov v Rade (AZZZ, RÚZ, ZMOS) a zástupcovia zamestnancov v Rade (KOZ),
- opozícia v Parlamente a mimovládny sektor, ktorí tiež vyvíjajú tlak na riešenie týchto problémov.

Kľúčové politické dokumenty:

- Národný program reforiem Slovenskej republiky (od r. 2006 do súčasnosti, vyhodnocovaný a pripravovaný každoročne v rámci Európskeho semestra),
- Programové vyhlásenia vlády – v r. 2006, 2010, 2012, 2016,
- Predvolebné programy parlamentných politických strán,
- Ďalšie dokumenty (napr. Memorandum o spolupráci pri riešení dopadov finančnej a hospodárskej krízy na slovenskú spoločnosť (medzi vládou a KOZ) v roku 2009).

Deklarované postoje sociálnych partnerov (na rokovaní HSR, 2015)

- KOZ SR (zamestnanci) oceňuje fakt, že okrem HDP sa do popredia politiky dostávajú aj ďalšie aspekty kvality života a že najväčšími výzvami sa stáva trh práce, zdravotníctvo a základné školstvo. KOZ SR očakáva, že sa prijaté opatrenia výraznejšie odrazia na zvyšujúcej sa zamestnanosti a zlepšovaní podmienok na trhu práce. Zmeny v oblasti školstva (najmä duálne vzdelávanie), rozšírenie kapacít škôlok a podpora začleňovania marginalizovaných komunít, ako aj zameranie sa na zlepšenie vedy, výskumu a inovácií, považuje KOZ SR za dlhodobú výzvu, ktorá bola doteraz obchádzaná.
- RÚZ (zamestnávatelia) konštatuje, že klesajúca, resp. stagnujúca konkurencieschopnosť slovenskej ekonomiky (čo podľa RÚZ potvrdzujú aj viaceré

medzinárodné porovnania) má priamy negatívny dopad na trh práce. Je tu však aj nepriamy dopad, kedy nižšia konkurencieschopnosť hospodárstva negeneruje dostatok zdrojov pre systém školstva a zdravotníctva, infraštruktúru a pod.

Vybrané opatrenia na podporu sociálnej mobility

A. Opatrenia v oblasti starostlivosti o deti a v oblasti predškolského vzdelávania:

1. Podpora rodičom pri starostlivosti o dieťa – Rodičovský príspevok –

- *obdobie* : Od ukončenia materskej dovolenky do 3 rokov veku dieťaťa,
- *popis* : Cieľom je podporiť príjem rodiny pri pracovnej absencii rodiča. Suma dávky je mesačne 203 Eur (cca 25% priemernej mzdy)
- *cieľové skupiny* : Matky na rodičovskej dovolenke
- *vyhodnotenie* : Ročne cca 140 tis. poberateľov dávky (Správa o sociálnej situácii za r. 2014, MPSVR SR).

2. Podpora pracujúcim rodičom pri starostlivosti o dieťa – Príspevok na starostlivosť o dieťa

- *obdobie* : Do 3 rokov veku dieťaťa
- *popis* : Cieľom je podporiť zamestnanosť žien. Suma dávky je mesačne max. 280 Eur.
- *cieľové skupiny* : Pracujúce matky s deťmi, ktoré nedostávajú rodičovský príspevok
- *vyhodnotenie* : Ročne cca 2 tis. poberateľiek dávky (Správa o sociálnej situácii za r. 2014, MPSVR SR).

3. Podpora pre pred-školské vzdelávanie

- *obdobie* : Pre deti vo veku 3-6 rokov.
- *popis* : Rozširovanie kapacít materských škôl. Aktuálne je v materských školách na Slovensku 7345 tried so 148456 žiakmi. MŠ evidujú 12507 žiadostí o prijatie.
- *cieľové skupiny* : Rodiny s deťmi vo veku 3 – 6 rokov. Osobitne sa podporuje zriaďovanie a prevádzka materských škôl pre deti z marginalizovaných rómskych komunít.
- *vyhodnotenie* : V roku 2015 sa podporilo sumou 15 mil. Eur zriadenie a prevádzka nových 234 tried pre cca 5000 detí materských škôl. (Vyhodnotenie plnenia Národného programu reforiem 2015, MF SR)

B. Opatrenia v oblasti vzdelávacieho systému :

1. Zlepšiť odbornú prípravu učiteľov

- *obdobie* : priebežne
- *popis* : Cieľmi sú pravidelné zvyšovanie plátov učiteľov a skvalitnenie systému celoživotného odborného motivačného vzdelávania učiteľov v regionálnom školstve.

- *cieľové skupiny* : Učitelia základných a stredných škôl.
- *vyhodnotenie* : V rokoch 2013 až 2015 rástli platy učiteľov v regionálnom školstve ročne o 5%. (Vyhodnotenie plnenia Národného programu reforiem 2015, MF SR); protesty učiteľov koncom minulého a začiatkom tohto roka však nabádajú politikov a sociálnych partnerov pripraviť a uplatniť razantnejšie opatrenia

2. Naštartovať systém duálneho vzdelávania

- *obdobie* : Štart v školskom roku 2015/2016
- *popis* : Dlho pripravovaná reforma odborného vzdelávania si vyžadovala zapojenie zamestnávateľov a nájdenie zdrojov na podstatné rozšírenie praktickej časti vyučovania priamo v podnikoch.
- *cieľové skupiny* : Žiaci na strednom stupni študujúci v rámci odborného vzdelávania.
- *vyhodnotenie* : V školskom roku 2015/2016 sa zapojilo celkovo 422 stredoškolákov, ktorí polovicu svojho štúdia strávia na praxi v 89 firmách. Očakáva sa, že v školskom roku 2016/2017 sa počet zamestnávateľov v systéme duálneho vzdelávania zvýši. Žiadosti podalo celkovo 261 podnikov zo všetkých oblastí hospodárstva (Vyhodnotenie plnenia Národného programu reforiem 2015, MF SR)

C. Opatrenia v oblasti trhu práce (aj v súkromnom aj vo verejnom sektore)

1. Podpora zamestnávania mladých – príspevok na vytvorenie pracovného miesta v prvom pravidelne platenom zamestnaní

- *obdobie* : od začiatku roku 2015 doteraz
- *popis* : Podpora zamestnávania mladých na Slovensku má viacero programov. V nedávnej minulosti bol využívaný program “Príspevok na vykonávanie absolventskej praxe” poskytovaný priemerne ročne pre cca 10 tis. absolventov (mesačne dávka v sume 129 Eur – čo je 65% životného minima). (Správa o sociálnej situácii obyvateľstva za rok 2014, MPSVR SR). Od roku 2013 sa odvíja viacero projektov podporovaných ESF.
- *cieľové skupiny* : Mladí ľudia, absolventi škôl, do 24, resp. do 29 rokov veku
- *vyhodnotenie* : Od januára do septembra 2015 sa podporilo takmer 2,500 pracovných miest . V roku 2015 a 2016 predstavujú celkové odhadované náklady na program 11 mil. + 15 mil. eur. Implementujú sa projekty na podporu samozamestnávania a získanie odborných zručností u zamestnávateľov. Finančná alokácia z ESF v roku 2016 na národné projekty „Praxou k zamestnaniu“, „Absolventska prax štartuje zamestnanie“ a „Úspešne na trhu práce“ predstavuje 64 mil. eur. (Vyhodnotenie plnenia Národného programu reforiem 2015, MF SR)

2. Posilnenie kapacity a kvality verejných služieb zamestnanosti

- *obdobie* : priebežne

- *popis* : Predefinovanie a preobsadenie pracovných pozícií na úradoch práce za účelom zvládnutia pretrvávajúceho počtu dlhodobo nezamestnaných. Vzdelávanie zamestnancov ÚP. Aktuálny stav pracovníkov ÚP je 2,129 osôb.

- *cieľové skupiny* : Zamestnanci úradov práce

- *vyhodnotenie* : Zníženie počtu klientov na 1 zamestnanca priemerne z 566 klientov na 220 klientov. V praxi sa zefektívnili prierezové činnosti a posilnili sa miesta prvého kontaktu. Úrady práce tak na jednom mieste dokážu pre občana zabezpečiť zaradenie do evidencie uchádzačov o zamestnanie (UoZ), sprostredkovať zamestnanie, poskytnúť poradenstvo, či vybaviť žiadosť o akékoľvek štátne sociálne dávky. V prvom polroku 2015 prebiehala aktivita zameraná na vzdelávanie zamestnancov úradov práce.

(Vyhodnotenie plnenia Národného programu reforiem 2015, MF SR)

D. Iné opatrenia. Správna cesta – Rómska reforma (materiál vlády a poslancov NR SR)

- *obdobie* : Od októbra 2012 dodnes, revidovaná v roku 2013

- *popis* : Je to „komplexná reforma“, ktorá obsahuje viac ako 90 opatrení v oblastiach ako vzdelávanie, vymožitelnosť práva, bývanie, sociálny systém, zamestnanie a podporné politiky. Systémové opatrenia sú zamerané na riešenie širokej problematiky skupín obyvateľstva, občanov ohrozených extrémnou chudobou, vrátane sociálne neprispôsobivých.

- *cieľové skupiny* : Sociálne neprispôsobiví občania.

- *vyhodnotenie* : Postupne sa realizujú rozličné opatrenia, koordinované úradom Splnomocnenca vlády SR pre rómske komunity. Napríklad projekt Investícia v rannom detstve, v hodnote 747 tis. Eur v období 2013-2014 (Ministerstvo vnútra SR). Projekt „Investícia v rannom detstve“ overoval uplatnenie vyskúšaných postupov práce s rómskymi matkami, ktoré viedli k zvýšeniu pozitívnej interakcie v rodine a medzi rodinou a materskou školou. Do projektu bolo zapojených 315 rómskych matiek, 525 rómskych detí vo veku do 5 rokov a 15 učiteľov. (Ministersvtvo vnútra SR)

Záver

Opatrenia na podporu rodiny, vzdelávania či prístupu na trh práce nie sú na Slovensku vnímané a presadzované z dôvodov sociálnej mobility, ale skôr ako podpora marginálnych skupín a prevencia ich exklúzie zo spoločnosti.

Chýba aktívny prístup, teda ťah na sociálny avans.

Bude veľmi potrebné sledovať najbližšie aktivity politikov, sociálnych partnerov a vlády – či uplatnia prístup sociálneho avansu, alebo zostanú v tradičných „údržbárskych“ zákopoch. Reakcie obyvateľstva na seba nedajú dlho čakať (viď protesty 2015-2016 zdravotníkov, pedagógov, ...).

Literatúra

BEDNÁRIK, R. (2016): *Social mobility in Europe, case Slovakia*. Podkladový materiál. Eurofound, Dublin

CAUSA, O., JOHANSSON, A. (2009): *Intergenerational mobility*, OECD, WP 707

Eurofound (2015): *Social mobility in Europe*. Project.

GIDDENS, A. (2005): *Sociologie*. Argo, Praha

GOLDTHORPE, J. HEATH, A. (2016): *The role of education in social mobility*. ESRC-funded project (ES/I038187/1), Centre for social investigation Nuffield College: Oxford

CHADWICK, L., SOLON, G. (2002), *Intergenerational Income Mobility among Daughters*, American Economic Review, Vol. 92.

JERRIM, J., MACMILLAN, L. (2015): *Income Inequality, Intergenerational Mobility, and the Great Gatsby Curve: Is Education the Key?* Social Forces (2015) 94 (2): 505-533 doi:10.1093/sf/sov075

LEE, C.I., SOLON, G. (2006), *Trends in Intergenerational Income Mobility*, NBER Working Paper No. 12007.

SOLON, G. (2004), *A Model of Intergenerational Mobility Variation over Time and Place*. In *Generational Income Mobility in North America and Europe*, ed. Miles Corak. 38–47. Cambridge, England: Cambridge University Press.

Stanovisko Konfederácie odborových zväzov (2015) k materiálu vlády Národný program reforiem Slovenskej republiky 2015, prerokovanom 13.4.2015 na zasadnutí Hospodárskej a sociálnej rady

Stanovisko Republikovej únie zamestnávateľov (2015) k materiálu vlády Národný program reforiem Slovenskej republiky 2015, prerokovanom 13.4.2015 na zasadnutí Hospodárskej a sociálnej rady

Kontakt

Rastislav Bednárík, doc. PhDr. CSc.

Názov pracoviska : Inštitút pre výskum práce a rodiny

Adresa pracoviska: Župné. Nám. 5, 812 41 Bratislava

Pedagogické aktivity aj n VŠZaSP sv. Alžbety, Bratislava

Kontaktný e-mail: rastislav.bednarik@ivpr.gov.sk

Digitálny habitus v medzigeneračnom a socioekonomickom porovnaní

Digital habitus in intergenerational and socioeconomic comparison

Martina PORUBČINOVÁ

Abstrakt

V tejto práci sa zameriavame na oblasť medzigeneračnej reprodukcie vzorov správania v digitálnom prostredí. Sledujeme proces formovania digitálnej participácie detí, ktorá prebieha v kontexte digitálneho habitusu, reflektujúc digitálne kompetencie, vzory správania a postoje rodičov k digitálnemu svetu. Vychádzajúc z empirických zistení v oblasti digitálnej participácie charakterizujeme digitálne generačné rozdelenie a poukazujeme na znižovanie digitálneho rozdelenia v oblasti digitálnej gramotnosti detí a rodičov. Poukazujeme na socioekonomické charakteristiky digitálneho rozdelenia v kontexte kompenzácie nedostatočného rozvoja digitálneho habitusu detí z rodín zo sociálne znevýhodneného prostredia.

Kľúčové slová: digitálna participácia, digitálny habitus, digitálna gramotnosť, digitálny étos, digitálny priestor, digitálna generačná priepasť

Abstract

In this paper we focus on inter-generational reproduction of patterns of behavior in the digital space. We examine process of digital participation of children in the context of digital habitus of parents, reflecting digital competencies and the patterns of behavior and attitudes of parents towards digital participation. Using the empirical findings, we characterize the digital generational divide and the reduction of the digital generational divide in the sphere of digital literacy of children and parents. In this paper we stress the social-demographic characteristics of the digital generational divide in the context of compensation of the underdeveloped digital habitus of children from socially disadvantaged environments.

Key words: digital participation, digital habitus, digital literacy, digital ethos, digital space, digital generational divide

1 Úvod

Vznik prvej internetovej generácie detí (narodených po roku 2000) a jej vstup do digitálneho sveta otvoril priestor pre skúmanie digitálnej participácie detí, pre ktoré je digitálny svet prirodzeným prostredím. Rodičia, ktorým na rozdiel od detí internetovej generácie nechýba skúsenosť so životom v pred-internetovom období, sa ocitli pred úlohou sprevádzať svoje deti pri ich vstupe do digitálneho prostredia. Nie je prekvapujúce, že participácia detí v digitálnom svete bola vnímaná optikou odlišných vzorov správania, skúseností a postojov k digitálnemu svetu v medzigeneračnom porovnaní. Porovnanie rozličných znakov participácie detí a rodičov v digitálnom prostredí našlo svoj odraz v reflexii

digitálneho generačného rozdelenia ako osobitného druhu digitálneho rozdelenia (Prensky, 2001, Herring, 2008). Autori v tomto kontexte poukazovali na vekovo podmienené rozdiely v digitálnych zručnostiach a v postojoch k využívaniu osvojených zručností, hodnôt a vzorov digitálnej participácie. Digitálne generačné rozdelenie bolo definované napríklad v podobe špecifického „*digitálneho jazyka mladých*“ (Prensky, 2001, s.2), či ako „*väčšiu sociabilitu v digitálnom priestore, väčšou praxou v sťahovaní digitálnych mediálnych obsahov, vyhľadávaní informácií na webe pre rozličné ciele a väčšou istotou net generácie detí v digitálnom prostredí v porovnaní s ich učiteľmi, rodičmi, starými rodičmi.*“ (Herring, 2008, s.72).

S postupným rozšírením participácie detí v digitálnom svete, keď väčšina detí vstupuje do digitálneho priestoru už vo veku 5-8 rokov alebo i skôr (Livingston a kol., 2011), sa deti a spolu s nimi aj ich rodičia, ocitajú pred úlohou zvládnuť proces socializácie do digitálneho priestoru. Ako potvrdzujú empirické zistenia, pre mladých 10-14 ročných sú to práve rodičia, od ktorých deti v najväčšej miere očakávajú pomoc pri svojom pobyte v online svete (Tuukkanen-Wilska, 2014, s.7.). Deti sú - ako tzv. internetová generácia, digitálna generácia, či digitálni domorodci (Prensky, 2001, s.2), špecifickou vekovou skupinou s jedinečným postavením prvej generácie od narodenia rastúcej v digitálnom svete. Zohľadňujúc zistenia o podobe detskej a rodičovskej digitálnej participácie by sme chceli odpovedať na otázku do akej miery je rodičovská participácia v digitálnom svete významná vo vzťahu k formovaniu digitálnej participácie detí, a v akých oblastiach zvlášť? Majú rodičia účasť na digitálnom svete svojich detí? Chcú a dokážu sprevádzať svoje deti pri participácii v digitálnom svete? Možno už hovoriť v súčasnosti i o „internetovej generácii rodičov“, ktorá je schopná sprevádzať svoje deti v procese vstupu do digitálneho sveta, a ak áno, ako ju možno vymedziť?

Deti dnes prežívajú „digitálne detstvo“, pričom praktiky spojené s používaním digitálnych technológií v oblasti inštitucionalizovaného vzdelávacieho systému (nároky na multimediálnu prípravu do školy) môžu byť výrazne odlišné od domácich praktík používania digitálnych technológií. Nielen z hľadiska prístupu, keď deti z rodín s nízkym SES sú znevýhodnené z hľadiska prístupu k internetu, ale i na základe významných rozdielov v oblasti digitálnej gramotnosti a orientácii činnosti v digitálnom priestore medzi deťmi podľa SES rodín (PISA, ICILLS), možno označiť deti zo sociálne znevýhodneného prostredia ako „digitálnych cudzincov“, v prípade ktorých sa vyskytuje limitované používanie digitálnych technológií (Czerniewicz-Brown, 2013, s. 44). Ako poukazujú empirické zistenia v tejto

súvislosti, „digitálni domorodci nie sú oboznamovaní s digitálnymi technológiami nezávisle, samostatne, ale ich vstup do digitálneho sveta prebieha v kontexte ich rodiny“ (Bitmann a kol., 2011, s.166)

Zohľadňujúc zistenia o podobe detskej a rodičovskej digitálnej participácie by sme chceli odpovedať i na otázku do akej miery je digitálny habitus detí diferencovaný podľa SES ich rodín? V akých rovinách možno identifikovať významné rozdiely v oblasti digitálneho habitusu (prístup k digitálnym technológiám, digitálna gramotnosť, postoje k digitálnym technológiám) u detí podľa SES ich rodín? Aké mechanizmy je možné uplatniť (sa uplatňujú) pri kompenzácii znevýhodneného digitálneho habitusu detí z rodín s nízkym SES?

2. Koncept digitálneho habitusu

S tým ako sa rozvíja digitálna participácia nielen mladšej, ale i strednej generácie, začíname viac uvažovať o pôsobení reprodukčných mechanizmov, umožňujúcich osvojenie digitálnych kompetencií a ovplyvňujúcich samotnú podobu digitálnej participácie a postojov k nej. Teoretickým východiskom analýzy detskej digitálnej participácie v kontexte medzigeneračnej reprodukcie kultúrnych vzorov je koncept *digitálneho habitusu*, reflektujúci sociodemograficky podmienené rozdiely v digitálnych kompetenciách a postojoch k digitálnemu svetu. Vychádzajúc z teoretickej konštrukcie habitusu ako „*mechanizmu kultúrnej a spoločenskej reprodukcie, vytváraného subjektivizáciou objektívnych pravidiel, ktorý je zdrojom ich znova objektívneho prejavu vo sfére činnosti*“ (Bourdieu-Passeron, 1990, s.9), aplikuje Zevenbergenová koncept digitálneho habitusu pre oblasť digitálnych kompetencií a zvnútornených postojov myslenia a konania jednotlivca v digitálnom priestore (Zevenbergen, 2007, s.20). Základ digitálneho habitusu tvorí digitálny étos spolu s digitálnou gramotnosťou, analogicky ako v prípade Bourdieovho habitusu tvoria jeho základy kultúrny kapitál a tzv. pedagogický étos, ktorý zohľadňuje vzťah k školskému vzdelávaciemu systému a školskej dráhe, vrátane subjektívnych nádejí a perspektív školskej úspešnosti. Keďže Bourdieu rozlíšil koncept kultúrneho kapitálu (ako zložky habitusu) v rovine materiálno-technologickej, i v rovine symbolickej i v koncepcii digitálneho habitusu je jeho obsah diferencovaný a) do podoby v rovine symbolického (*subjektivizovaného*) digitálneho habitusu, vzťahujúceho sa na oblasť digitálnej gramotnosti a oblasť digitálneho étosu, t.j. postojov k digitálnym technológiám, a b) do podoby materiálno-technologického (*externalizovaného*) digitálneho habitusu, vzťahujúceho sa na oblasť technických prostriedkov a oblasť prístupu k digitálnym technológiám. Materiálno-technologická rovina digitálneho habitusu je sledovaná v rovine prístupu k digitálnym technológiám (mobilným dotykovým zariadeniam, IOS, počítačom,

mobilom, internetu, a pod.)

V analýze digitálneho habitusu možno sledovať: a) oblasť digitálnych kompetencií (digitálnu gramotnosť), analogicky analýze *symbolického kultúrneho kapitálu*, b) oblasť digitálneho étosu, analogicky *pedagogickému étosu*, pokrývajúcu oblasť postojov k digitálnym technológiám, ich reflektovania a vzorov ich využívania v praxi, a c) v rovine digitálneho prístupu, analogicky rovine materiálneho kultúrneho kapitálu sledujúcu oblasť prístupu k digitálnym technológiám. Digitálny étos môže pokrývať i oblasť spôsobov rodičovskej mediácie, t.j. prístupov k formovaniu rozsahu a foriem digitálnej participácie, ktoré deti vnímajú zo strany rodičov, ako i oblasť vnímania pozitívnych a rizikových aspektov digitálnej participácie (postoje k digitálnej participácii). Koncept digitálneho habitusu môžeme napokon charakterizovať ako formu *technologického habitusu* v súvislosti s analýzou vzťahu človeka k technologickému prostrediu (Freund, 2004, s.273).

Zámerom práce je sledovať podobu medzigeneračnej a sociodemografickej diferenciácie v jednotlivých špecifických rovinách digitálneho habitusu – t.j. v rovine digitálnej gramotnosti, v rovine digitálneho étosu a v rovine prístupu k digitálnym technológiám, s cieľom charakterizovať znaky medzigeneračného digitálneho rozdelenia, ako i prejavy pôsobenia digitálneho habitusu ako mechanizmu kultúrnej reprodukcie v oblasti činnosti v digitálnom priestore v podmienkach Slovenska.

3. Digitálna gramotnosť rodičov – vznik internetovej generácie rodičov?

Podľa demografických zistení možno vymedziť priemerný vek rodičov prvých príslušníkov internetovej generácie detí (narodených v roku 2000) v súčasnosti (rok 2015) ako 41 rokov. Aká je digitálna gramotnosť rodičov detí patriacich do tzv. internetovej generácie detí na Slovensku? Veková skupina 35-44 ročných dosahuje v súčasnosti 88% úroveň digitálnej gramotnosti, čo nasvedčuje, že mierne zaostáva za skupinou 14-34 ročných s najvyššou mierou digitálnej gramotnosti, meranej kvantitatívne ako podiel digitálne gramotných v rámci vekových skupín (Velšic, 2013) V sledovaných vekových skupinách môžeme identifikovať prejav digitálneho generačného rozdelenia na úrovni 12%.

Na základe empirických zistení IVO však môžeme sledovať ako sa úroveň digitálnej gramotnosti generácie v reprodukčnom veku postupne približuje k úrovni digitálnej gramotnosti v skupine 14-17 ročných. Ak v roku 2011 bolo možné charakterizovať ako vekovú skupinu s najvyššou mierou digitálnej gramotnosti skupinu 14-24 ročných (v rámci ktorej digitálnu gramotnosť dosiahlo 98% osôb), v roku 2013 už patrí k najsilnejšej digitálnej

generácii generácia 14-34 ročných (v rámci ktorej úroveň digitálnej gramotnosti dosiahla v skupine 14-17 ročných 100% a v skupine 18-34 ročných 97%). Zároveň, v skupine 25-34 ročných (ktorá v roku 2011 reprezentuje priemerný vek živorodiacej matky), sa úroveň digitálnej gramotnosti zvýšila o 3% oproti roku 2011 z 93% na 96%, čím sa táto skupina priblížila k najsilnejším vekovým skupinám z hľadiska úrovne digitálnej gramotnosti.

Tieto zistenia podporujú označenie generácie, ktorá aktuálne začína realizovať svoje reprodukčné zámery, ako „internetovej generácie rodičov“, ktorá bude sprevádzať svoje deti v digitálnom svete ako prvá generácia rodičov bez digitálneho rozdelenia v oblasti digitálnej gramotnosti. Tento predpoklad platí pri nezmenenej úrovni digitálnej gramotnosti v sledovaných skupinách v najbližšom období. Ak by došlo k nárastu digitálnej gramotnosti u 35-41 ročných v najbližších rokoch, bol by badateľný skorší vývoj internetovej generácie rodičov, keď rodičia „dobechnú“ svoje deti v oblasti digitálnej gramotnosti. Avšak tento vývoj by predpokladal rýchly nárast digitálnej gramotnosti v tejto vekovej skupine o 10%, zahŕňajúc skupiny s nízkou úrovňou digitálnej gramotnosti, čo sa v krátkom časovom rozmedzí nedá očakávať s ohľadom na vývoj sociodemografického digitálneho rozdelenia na Slovensku. Samotný vstup detí vo veku 10-14 rokov do digitálneho priestoru pritom už prebieha.

Ak prijímame špecifické označenie pre deti, ktoré obklopuje digitálny svet od narodenia (deti narodené okolo 2000) ako internetová generácia, pojem generácia internetových rodičov používame pre označenie tých, ktorí ako v súčasnosti okolo roku 2015 ako 25-34 roční začínajú v súčasnosti realizovať svoje reprodukčné zámery. Títo rodičia budú sprevádzať svoje deti v procese vstupu do digitálneho sveta ako prvá generácia rodičov bez digitálneho rozdelenia v oblasti digitálnej gramotnosti. Reálne sa pritom rodičovské sprevádzanie pri vstupe detí do digitálneho sveta môže začať realizovať i skôr ako pre sledovanú vekovú skupinu 10-14 ročných detí, keďže vstup detí do digitálneho sveta nastáva podľa niektorých odhadov už vo veku 5-8 rokov, a u niektorých dokonca ešte skôr (Tuukkanen – Wilska, 2014, s. 31).

3. Sociodemografická diferenciacia digitálneho habitusu

Skutočnosť, že sociodemografické charakteristiky vzdelanie a príjem významne diferencujú digitálny habitus, bola potvrdená viacerými zisťovaniami v rôznych prostrediach. Reprodukciu odlišných vzorov digitálneho habitusu v medzigeneračnom porovnaní potvrdili empirické zistenia zo zahraničia, podľa ktorých sa na diferenciácii digitálneho habitusu u detí a rodičov podieľajú podobné sociodemografické charakteristiky - deti, ktoré internet nepoužívali podľa empirických zistení pochádzali prevažne z rodín manuálne pracujúcich

rodičov, ktorí sami používali internet vo významne menšej miere (Livingston – Helsper, 2007, s. 683). Na príklade analýzy digitálne sprostredkovaného vzdelávania a sociálnej praxe u juhoafrických študentov bola identifikovaná podskupina študentov nazvaných *digitálni cudzinci*, ako tí ktorí sa zoznamujú s digitálnymi technológiami viac formálne a menej v prostredí rodiny a priateľov ako je to u *digitálnej elity*, vyrastajúcej obklopenej digitálnymi technológiami v domácom prostredí (Czerniewicz – Brown, 2014, s. 44-53).

Empirické zistenia v podmienkach Slovenska potvrdzujú, že sociodemografické faktory sa podieľajú na diferenciácii digitálneho habitusu rodičov v oblasti digitálnej gramotnosti i oblasti digitálneho étosu. Vzdelanie a druh zamestnania rodičov, miesto bydliska a výška príjmu podmieňujú nielen intenzitu využívania internetu rodičmi, ale i mieru informovanosti o časovom rozsahu i obsahu digitálnej participácie detí, ako i vnímanie pozitívnych aspektov a rizík spojených s digitálnou participáciou (pozri Velšic, 2015). Digitálna gramotnosť generácie v reprodukčnom veku na Slovensku je sociodemograficky podmienená, keď u populácie so základným vzdelaním dosahuje digitálna gramotnosť 63%, u populácie so stredoškolským vzdelaním bez maturity 71%, v skupine stredoškolsky vzdelaných je to 87% a u vysokoškolsky vzdelaných napokon 95%. Oproti roku 2011 však badať zníženie digitálneho rozdelenia na Slovensku z hľadiska socioekonomických faktorov, keď v porovnaní s rokom 2011 podiel manuálne pracujúcich vzrástol zo 79 % na 87 %, u nízko vzdelaných z 52 % na 63 %, u ľudí z ekonomicky slabých domácností z 55 % na 61 %.

Odhady rodičov sa líšia v oblasti pozitívnych i rizikových aspektov vo vzťahu k socio-demografickým faktorom. Riziká vplyvu počítačov na svoje deti si o čosi viac uvedomujú vysokoškolsky vzdelaní rodičia predovšetkým v oblasti ohrozenia rozvoja duševného obzoru a osobnosti dieťaťa. Títo rodičia však viac ako iní súhlasili i s pozitívnym vplyvom IKT na vzdelávanie detí. Rodičovská mediácia, nadväzujúca na vnímanie pozitívnych a rizikových aspektov digitálnej participácie, je podobne sociodemograficky podmienená, keďže časť rodičov nedisponuje potrebnými digitálnymi kompetenciami aby mohla participovať v digitálnom prostredí svojich detí v rovine informovanosti. Práve rodičovská mediácia môže byť od budúca významná z hľadiska výchovy ku kritickému mysleniu, reflexii a schopnosti spracovávať informácie v digitálnom priestore.

Ako dokumentujú empirické zistenia, *„informovanosť rodičov o digitálnej participácii je vyššia u rodičov s vyšším vzdelaním a duševne pracujúcich rodičov pričom medzi staršími rodičmi, menej vzdelanými, manuálne pracujúcimi, nezamestnanými, či rodičmi zo sociálne slabších domácností je nadpriemerne viac tých, ktorí nie sú schopní sledovať obsah činnosti*

detí v digitálnom priestore z dôvodu digitálnej negramotnosti“ (Velšic, 2015, s.16).

Sociodemograficky podmienené formovanie digitálneho habitusu žiakov v rovine digitálnej gramotnosti a pôsobenie digitálneho habitusu ako reprodukčného mechanizmu v podmienkach Slovenska potvrdili zistenia medzinárodnej štúdie ICILS 2013, podľa ktorých je možné konštatovať, že čím je domáce zázemie žiaka lepšie (vyššie ukončené vzdelanie rodiča, vyšší status zamestnania rodiča a väčší počet kníh v domácnosti), tým žiak dosahuje lepšie výsledky v počítačovej a informačnej gramotnosti. Vplyv vzdelania rodičov na úroveň digitálnych kompetencií detí dokumentujú i zistenia štúdie PIAAC zameranej na kvalitatívne posúdenie rozličných kompetencií vrátane digitálnych kompetencií a schopnosti využiť ich v praxi. Podľa zistení, viac ako 90% z tých, ktorých ani jeden rodič nedosiahol úroveň stredného vzdelania s maturitou dosahuje minimálnu alebo žiadnu schopnosť používať digitálne technológie.

Skutočnosť, že intenzita digitálnej participácie rodičov je podobne sociodemograficky determinovaná, je potvrdená i v podmienkach digitálnej participácie na Slovensku. Podobný významný rozdiel v súvislosti s prístupom na internet doma bol zistený vo výsledkoch počítačovej gramotnosti žiakov na Slovensku.. Podľa štúdie ICILS 97 % našich žiakov uvádza, že má doma prístup na internet, 3 % žiakov nemá doma prístup na internet nemá. Žiaci s vlastným počítačom dosahujú výrazne lepšie výsledky r^{ozdiel vo výsledkoch počítačovej gramotnosti.}

Na základe zistení z oblasti digitálnej gramotnosti a digitálnej participácie na Slovensku ale i v zahraničí možno označiť sociodemograficky podmienené rozdiely v úrovni digitálnych kompetencií rodičov (digitálna gramotnosť) ako i v časovom a obsahovom rozsahu digitálnej participácie a vnímaní pozitívnych a rizikových aspektov spojených s digitálnou participáciou (digitálny étos) ako i v oblasti prístupu k digitálnym technológiám ako základ tvorby digitálneho habitusu detí, pôsobiaceho ako mechanizmus reprodukcie vzorov digitálnej participácie.

4. Možnosti kompenzácie nedostatočného rozvoja digitálneho habitusu prostredníctvom využitia digitálnych technológií vo vzdelávacom systéme.

Analýzam využívania digitálnych technológií vo formálnom vzdelávacom systéme sa v odbornej literatúre venuje značná pozornosť už pomerne dlhšiu dobu, či už sú to napríklad elektronické knihy a ich prínos k rozvoju čitateľských zručností a grafomotorických zručností (de Jong – Bus, 2002, s.144-155. Korat, s.24-31), či analýzy prenosných dotykových multimediálnych zariadení (tabletov) (Neumann, 2014, s.109-122), Goodwin, 2012, s.1-14, Saine, 2012, s.74-79), či rôznych typov iOS (i-operačných systémov), ako sú Ipady, Ipody

a Smartphony (Murray-Olcese, s. 42-49, Cohen a kol, s. 1-11).

Pozorovania dopadov používania digitálnych vzdelávacích technológií (e-bookov, i-OS) v skupinách detí z rodín s odlišným SES potvrdili zlepšenia v dosiahnutých výsledkoch detí v oblasti čitateľskej gramotnosti u detí. I keď deti z rodín s nižším SES boli znevýhodnené v dôležitých čitateľských zručnostiach (napr. Korat a kol. 2006, s. 361-398), používanie elektronických kníh v rámci primárneho vzdelávania prinieslo v tejto skupine badateľné zlepšenie – podľa zistení deti zo znevýhodneného prostredia „sú schopné uskutočniť značný pokrok v čitateľských zručnostiach po zapojení do krátkej ale motivujúcej aktivity, ktorú predstavuje napr. vzdelávacia elektronická kniha“ (Korat-Shamir, 2008. s.121, pozri tiež Segers-Verhoeven, 2002, s.207-221).

Ako zdôraznili i odborné hlasy z praxe, využitie rozličných foriem digitálnych technológií v rámci primárneho a sekundárneho vzdelávacieho stupňa predstavuje vhodnú podpornú formu vzdelávania osobitne u detí zo sociálne znevýhodneného prostredia. Využitie digitálnych učebných pomôcok počas vyučovania i po vyučovaní napríklad v školskom klube, je pozitívnou motiváciou i atraktívnou odmenou pre žiakov, a tak i vhodnou cestou ako podporiť záujem, vytrvalosť a snahu detí k plneniu školských úloh, precvičovaniu a upevňovaniu učiva. Školské prostredie má potenciál zapojiť používanie digitálnych technológií do vzdelávania v rozličných formách, ako sú digitálne učebnice, šlabikáre, cvičebné zošity a spôsobom, ktorý kompenzuje nedostatočný prístup k digitálnym technológiám v domácom prostredí.

V prípade detí zo znevýhodneného prostredia možno poukázať na prínosy projektu Prined v tejto oblasti, ktorý je zameraný na podporu inkluzívnej edukácie rómskych detí, podporu ich pobytu v škole i v popoludňajších hodinách, kedy deti majú priestor a možnosti pre prípravu do školy. Podľa vyjadrení odborných pracovníkov z praxe i výskumných pracovníkov, možno ako osobitný prínos digitálnych vzdelávacích aplikácií v súčasnosti odhadnúť ich využitie ako doplnkového vzdelávacieho nástroja, resp. učebnej pomôcky pri upevňovaní, precvičovaní učiva, s osobitým zreteľom pre deti z málo podnetného prostredia a u slabších žiakov, u ktorých digitálne technológie môžu úspešne podporovať úsilie, motiváciu, sebadôveru a úspešnosť (Cicko, 2010, s.151-155, Medved'ová, 2016, s.127-138).

Podľa kvalitatívnej sondy, ktorú uskutočnila Medved'ová (2016) na škole umiestnenej v blízkosti sociálne vylúčenej rómskej lokality, formou rozhovorov s piatimi pedagógmi danej školy, učitelia výrazne oceňovali prínosy využívania digitálnych technológií vo vyučovaní vzťahu k tejto cieľovej skupine. Keďže deti málo čítajú, nepočúvajú výklad, využitie

digitálnych technológií vytvára zážitkové, vizuálne prostredie, čo vzhľadom na chýbajúce zážitky deti potrebujú. Čo sa týka digitálnych zručností, deti sú zručné, skoro všetci majú veľmi dobré telefóny smartfóny, tablety, počítače doma zriedka, problém je i s pripojením na internet, zvyčajne používajú telefóny. Znaky digitálneho rozdelenia sú badateľné v oblasti prístupu na internet, kde niektoré deti majú problémy, preto zadávanie domácich úloh s využitím počítača je to problematické. Najlepším priestorom pre deti z hľadiska prístupu na internet je počítačová miestnosť v škole, otvorená denne do 16. tej hodiny, ktorú môžu deti denne navštevovať.

Výzvy však pretrvávajú i v tejto rovine – je potrebné brať na zreteľ preukázané odlišnosti vo vyžívaní digitálnych technológií vo vzdelávacom systéme u škôl s rozličným SES. Ako potvrdzujú empirické štúdie, v školách, v ktorých väčšina detí je z rodín s nižším SES, významne viac možno rozpoznať využívanie digitálnych technológií na upevňovanie a precvičovanie učiva, zatiaľ čo v prípade škôl s vyšším počtom detí z rodín s vyšším SES zistenia potvrdili skôr orientáciu na samostatnú, kreatívnu prácu žiakov s využitím sofistikovanejšieho softvéru.

Výzvou pre nás sociológov sú kvantitatívne zisťovania v tejto oblasti, ako i kvalitatívne analýza používania internetu ako učebnej pomôcky – akým spôsobom používajú deti internet pri príprave na vyučovanie, používajú webové stránky určené na pomoc pri vypracovaní úloh, používajú sociálne siete pri školskej príprave, ak áno, akým spôsobom?

K budúcom výzvam v tejto oblasti by sme zaradili dôraz na spoluprácu vývojových odborníkov v oblasti IT a odborníkov z oblasti vzdelávania pri príprave obsahového zamerania digitálnych vzdelávacích aplikácií s tvorivým charakterom.

5. Záver

V tejto práci sme sledovali podobu medzigeneračnej a sociodemografickej diferenciácie digitálneho habitusu, reflektujúc socio-demograficky podmienené rozdiely v digitálnych kompetenciách, vzoroch správania a postojoch rodičov a detí k digitálnemu svetu. Pri sledovaní interiorizácie digitálnych kompetencií, postojov k digitálnemu svetu a vzorov činnosti v digitálnom svete (v medzigeneračnom a socio-demografickom porovnaní) bol použitý koncept digitálneho habitusu, ktorého základom sú roviny digitálneho prístupu, digitálnej gramotnosti a digitálneho étosu.

Porovnanie digitálnej gramotnosti detí vo veku 10-14 rokov a ich rodičov poukazuje na to, že úroveň digitálnych kompetencií v skupine rodičov je nižšia ako u detí (88%, 100%)

Demografické údaje a empirické zisťovania digitálnej gramotnosti na Slovensku dokladajú, že prejavy digitálnej priepasti v rovine digitálnej gramotnosti sa strácajú v prípade generácie rodičov vstupujúcich do obdobia realizácie reprodukčných zámerov v súčasnosti (25-34 rokov), ktorá nezaostáva v úrovni základnej digitálnej gramotnosti detí. V rovine digitálnej gramotnosti sa táto generácia formuje ako budúca prvá internetová generácia rodičov, sprevádzajúca svoje deti bez digitálneho rozdelenia v úrovni. Prejavy digitálneho generačného rozdelenia sa presúvajú z roviny digitálnej gramotnosti do oblasti digitálneho étosu, ako dokumentuje odlišné vnímanie rizík spojených s digitálnou participáciou u detí a rodičov.

Prejavy digitálneho generačného rozdelenia v zahraničných výskumoch boli identifikované v prípade detí vo veku 10-14 rokov a rodičov i v rovine prelínania online a offline sociability, kedy deti častejšie participujú v digitálnom prostredí so svojimi priateľmi či sami ako svojimi rodičmi.

Empirické zistenia potvrdzujú, že digitálny habitus rodičov súvisí so sociodemografickými charakteristikami rodičov a sociodemografické determinanty v podobe socio-ekonomického statusu rodiny podmieňujú rozvoj digitálneho habitusu detí v oblasti digitálneho prístupu, digitálneho étosu i digitálnej gramotnosti. Ako poukazujú autori, formálny vzdelávací systém disponuje potenciálom kompenzovať nedostatočný prístup k digitálnym technológiám, nedostatočný rozvoj digitálneho étosu i gramotnosti. Vychádzajúc z empirických zisťovaní možno predpokladať, že dostupnosť adekvátnej úrovne počítačov v triedach v materských školách môže napomôcť prekonať vstupnú priepasť v digitálnych zručnostiach detí pred vstupom do školy. K budúcim výzvam by sme zaradili i dôraz na spoluprácu vývojových odborníkov v oblasti IT a odborníkov z oblasti pedagogiky pri príprave obsahového zamerania digitálnych vzdelávacích aplikácií s tvorivým charakterom, ako i pri príprave digitálnych vzdelávacích aplikácií určených pre deti zo sociálne znevýhodneného prostredia.

Zbližovaním úrovne digitálnych kompetencií i digitálneho etosu môže byť do budúcnosti pripravený priestor pre preklenutie niektorých foriem digitálneho generačného rozdelenia, ktoré môže v budúcnosti nadobudnúť formu podobnú usporiadaniu medzigeneračných vzťahov v reálnom svete.

PodĎakovanie: Táto práca bola realizovaná v rámci projektu VEGA č.2/0010/14 Inštitucionálne a technologické zmeny v kontexte európskych výziev.

Literatúra:

BÖHMER, D.- LUHA, J. *Development of average age of parents at childbearing*, Forum

Statisticum Slovaca 1/2013 [online]. [2015-10-13]. Dostupné na:
<<http://www.ssds.sk/casopis/archiv/2013/fss0113.pdf>>.

BOURDIEU, P.- PASSERON, J. C. *Reprodukcia. Elementy teórie systému nauczania*.
Warszawa : Państwowe wydawnictwo naukowe, 1990.

CZERNIEWICZ, L. - BROWN, Ch. The habitus of digital strangers in higher education.
British Journal of Educational Technology. Jan 2013, 44(1): 44-53.doi:10.1111/j.1467-
8535.2012.01281.

CICKO, K. *Využívanie informačno-komunikačných technológií vo vzdelávaní rómskych žiakov*, In: *Cesta ku vzdelaniu – Way to Education. Inovácie vzdelávania ako prostriedok k zvyšovaniu vzdelanostnej úrovne detí a mládeže z málo podnetného prostredia. Zborník príspevkov z celoslovenskej konferencie o vzdelávaní*, Zvolen: Quo Vadis, o.z., 2010, s. 151-155. ISBN 978-80-970452-0-3.

de JONG - M, BUS, A. *Quality of Book-Reading Matters for Emergent Readers: An Experiment With the Same Book in a Regular or Electronic Format*, *Journal of Educational Psychology*, 2002, Vol.94, No.1, s. 145-155.

FISH, A.M.et all. Early Childhood Computer Experience and Cognitive Development among Urban Low-Income Preschoolers. *Journal of Educational Computing Research*, 2008.38(1).s. 97-113.

FREUND, P. Civilised bodies redux: seams in the cyborg. *Social Theory & Health*, 2004, 2(3), s. 273-289.

GAÁLOVÁ, L. *Kyberšikanovanie, jeho prevencia a eliminácia na základných školách v Bratislave IV*, 2016, 88 p. Diplomová práca na Vysokej škole zdravotníctva a sociálnej práce sv. Alžbety v Bratislave. Vedúci diplomovej práce Martina Porubčinová.

GOODWIN, K. *Use of Tablets Technology in the Classroom*, 1st ed. Strathfield, NSW Curriculum and Learning Innovation Centre, 2012, s. 1-14.

HERRING, S.C.: Questioning the Generational Divide: Technological Exoticism and Adult Construction of Online Youth Identity, in Buckingham, D.(Ed.), *Youth, Identity and Digital Media*, The MIT Press Cambridge, MA, 2008, s. 71-92. 10.1162/dmal.97802324834.071.

ICILS 2013 – *Medzinárodná štúdia počítačovej a informačnej gramotnosti*. [online]. [2015-10-13]. Available at:
<http://www.nucem.sk/documents/27/medzinarodne_merania/icils/publikacie/ine/Kr%C3%A

1tka_spr%C3%A1va.pdf>.

JUDGE, S., PUCKETT, K., BELL, S.: *Closing the Digital Divide: Update From the Early Childhood Longitudinal Study*, *The Journal of Educational Research*, 2006, Vol. 100, 1.s. 52-60. ISSN 6711 0022-0.

KORAT, O.: Reading electronic books as a support for vocabulary, story comprehension and word reading in kindergarten and first grade, *Computer and Education*, 2010. 55, s. 24-31. doi:10.1016/j.compedu.2009.11.014

KORAT O., KLEIN, P., SEGAL-DRORI, O. Maternal mediation in book reading, home literacy environment and children emergent literacy: a comparison between two social groups, *Reading and Writing*. 2006.20. s.361-398. doi 10.1007/s11145-006-9034-X.

LIVINGSTON, S., HELSPER, E. Gradations in digital inclusion: children, young people and digital divide. *New Media & Society*. August 2007 vol. 9 no. 4. s. 671-696. doi: 10.1177/1461444807080335.

LIVINGSTON, S. et al: *Risks and safety on the internet. The perspective of European children. Full Findings*. LSE, London : EU Kids Online, 2011. [online]. [2015-10-13]. Dostupné na:
<[http://www.lse.ac.uk/media%40lse/research/EUKidsOnline/EU%20Kids%20II%20\(2009-11\)/EUKidsOnlineIIRReports/D4FullFindings.pdf](http://www.lse.ac.uk/media%40lse/research/EUKidsOnline/EU%20Kids%20II%20(2009-11)/EUKidsOnlineIIRReports/D4FullFindings.pdf)>.

MEGYESIOVÁ, S., BAČO, T., PONIŠT, P.: *Zmeny v reprodukčnom správaní žien na Slovensku*. [online]. [2015-10-13]. Available at:
<<http://kdem.vse.cz/resources/relik12/sbornik/download/pdf/65-Megyesiova-Silvia-paper.pdf>>.

MEDVEĐOVÁ, R.: Sociálna inklúzia pomocou digitálnych technológií v škole, In: *PEDAGOGIKA.SK*, 2016, Vol. 7, č. 2, s. 127-138.

NEUMANN, M.: An examination of touch screen tablets and emergent literacy in Australian pre-school children, *Australian Journal of education*, 2014, Vol.58 (2), pp.109-122. 146879841561977.

PIAAC Slovensko 2013 – Národná správa. *Výskum kompetencií dospelých - Elektronická platforma vzdelávania dospelých v Európe*. [online]. [2015-10-13]. Available at:
<http://www.oecd.org/site/piaac/Slovakia_in%20Slovak.pdf>.

PRENSKY, M.: *Digital Natives, Digital Immigrants*. NCB University Press, Vol.9, No. 5, October 2001.

SAINE, P.: iPods, Ipads, and the SMARTBoard: Transforming literacy instruction and student learning, *the NERA Journal*, 2012, Vol.47(2), pp.74-79.

SEGRS, E., VERHOEVEN, L.: Long -term effect of computer training of phonological awareness in kindergarten, *Journal of Computer Assisted Learning*, 21, pp.17-27. doi 10.1111/J.1365-2729.200500107.

TUUKKANEN, T.: *A Framework for Children's Participation in Online Environments*. 1st ed. Jyväskylä : University of Jyväskylä, 2014. 90 s. ISBN 978-951-39-5936-4.

TUUKKANEN, T., WILSKA, T.A.: Online environments in children's everyday lives: children's, parents' and teachers' points of view. *Young Consumers*, Vol. 16, Iss: 1, 2014, p.3-16, doi 10.1108/YC-03-2014-00430.

VELŠIC, M.: *Digitálna gramotnosť na Slovensku*. Bratislava : IVO, 2013. [online]. [2015-10-13]. Dostupné na: <http://www.ivo.sk/buxus/docs//publikacie/subory/Digitalna_gramotnost_2013.pdf>. ISBN 978-80-89 345-40-3.

VELŠIC, M.: *Deti a rodičia v kyberpriestore*. [online]. [2015-10-13]. Available at: <http://www.ivo.sk/buxus/docs//publikacie/subory/Deti_a_rodicia_v_kyberpriestore.pdf>.

ZEVENBERGEN, R.: Digital Natives Come to Preschool : implications for early childhood practice, *Contemporary Issues in Early Childhood*, 2007. Vol.8, (1), s.19-29. 146718x15579746.

Kontakt

Mgr. Martina Porubčinová, PhD.

Centrum spoločenských a psychologických vied SAV

Šancová 56

811 05 Bratislava

<http://www.cspv.sav.sk/>

e-mail: progmpor@savba.sk

Postoj stredoškolskej mládeže k obrane vlasti

Attitude of high school youth towards defense of their country

Karol ČUKAN

Abstrakt

Obsahom príspevku je informácia o monotematickom sociologickom empirickom výskume stredoškolskej mládeže. Výskum bol realizovaný sociológmi z Ministerstva obrany Slovenskej republiky s cieľom získať hlbšie poznatky o názoroch a postojoch mládeže na otázky spojené s obranou a bezpečnosťou Slovenska. Výskum priniesol mnoho cenených informácií, ktoré budú uplatnené v oblasti vzťahov armády s verejnosťou, budú akceptované v rámci komunikačných aktivít rezortu obrany a pri tvorbe stratégií v oblasti rozvoja ľudských zdrojov ozbrojených síl.

Kľúčové slová: mládež, obrana a bezpečnosť, ozbrojené sily, bezpečnostné hrozby

Abstract

Article covers outcome of a monothematic empirical survey conducted with youths attending high school. Survey was led and executed by sociologists from the Ministry of Defense of the Slovak republic with the aim to obtain a deeper knowledge and understanding of opinions and attitude of high school students towards defense and security of the Slovak republic. Valuable outcome of the survey will be used in the area of public relations of the army and also accepted as a contribution to the strategy of the human resources development of the armed forces.

Key words: youth, defense, security, armed forces, security threats

Úvod

Jedným z tradičných objektov sociologických výskumov, ktoré realizujeme v rezorte obrany, je stredoškolská mládež²³. Cieľom týchto výskumov je okrem prioritnej úlohy zistiť potenciálny záujem študentov o službu v ozbrojených silách, je aj poznanie ich názorov na ozbrojené sily, poznanie ich postoja k obrane vlasti, resp. zistenie názorov stredoškolskej mládeže na ďalšie témy spojené s obranou a bezpečnosťou Slovenska. Tieto výskumy, najmä teoretické a metodologické východiská výskumu, pripravujeme v spolupráci s členmi Sekcie vojenskej sociológie Slovenskej sociologickej spoločnosti pri SAV²⁴. Ostatný takýto výskum,

²³Pozri: Čukan, K a kol. (2007). Mládež a armáda (súbor sociologických štúdií). Bratislava MO SR 2007. ISBN 80 – 89261-04-03. 123 s.

²⁴O aktivitách vojenskej sekcie SSS pozri bližšie: Škvrnda, F. a kol. (2008) Slovenská vojenská sociológia na začiatku 21. storočia. Bratislava MO SR 2008. ISBN 978 – 80 – 89261 -26 -0. 217s.

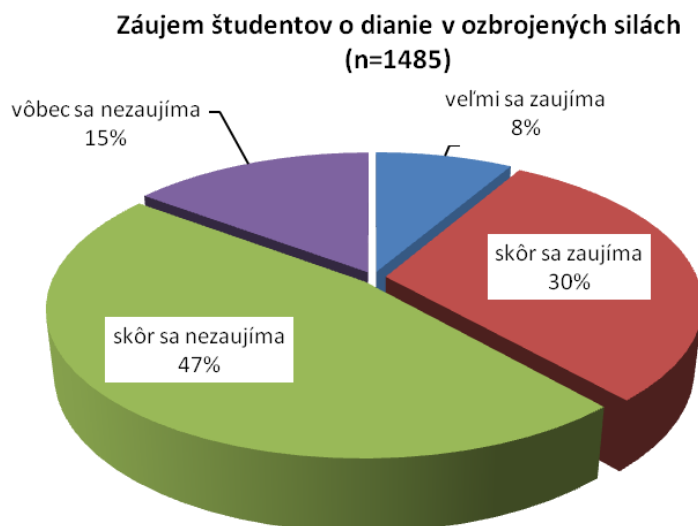
ktorého objektom bola stredoškolská mládež sme realizovali²⁵ v mesiacoch marec – apríl 2016. Respondentmi výskumu bolo 1485 študentov tretích ročníkov na 68 stredných odborných a priemyselných školách a gymnáziách²⁶. Do výberu boli zaradené okrem štátnych aj súkromné a cirkevné stredné školy. Väčšina respondentov výskumu bola zo štátnych škôl (94,1%). Podiel študentov z jednotlivých typov škôl (gymnázií, stredných odborných škôl a stredných priemyselných škôl) bol vo výskume rovnomerný.

Záujem mládeže o službu v ozbrojených silách

Dôležitou, vstupnou informáciou pri posudzovaní záujmu mládeže o službu v armáde bola informácia o tom, či sa stredoškoláci zaujímajú o spoločenské a politické dianie u nás a vo svete a o dianie v ozbrojených silách, resp. či vyhľadávajú takéto informácie. Zo získaných údajov vyplýva, že o dianie u nás a vo svete sa zaujíma väčšina z oslovených študentov (62%), nezáujem deklarovali necelé dve pätiny opýtaných (38%).

O dianie v ozbrojených silách sa študenti skôr nezaujímajú. Vyslovilo sa tak až šesť z desiatich opýtaných. Vyššiu mieru nezáujmu zaznamenal výskum u študentov gymnázií a tiež u stredoškolákov z Trnavského kraja. Záujem o informácie tohto druhu potvrdilo necelých 40% študentov.

Graf č. 1

²⁵Výskum uskutočnil kolektív pracovníkov Oddelenia kvality života SELUZ MO SR v zložení: Karol Čukan (vedúci), Eva Polláková, P. Czirák, Jozef Kutak a Michaela Štammová.

²⁶Pri výbere škôl do výskumu sa vychádzalo zo štatistických údajov Ústavu informácií a prognóz školstva za rok 2015 a podiel vybraných škôl zodpovedal ich zastúpeniu v ôsmich krajoch Slovenska.

Jedným z hlavných cieľov výskumu bolo zmapovať, či stredoškoláci pri úvahách o svojom budúcom povolani zvažujú aj možnosť stať sa profesionálnym vojakom, a to buď „priamo“ po skončení strednej školy alebo cez štúdium na Akadémii ozbrojených síl gen. M.R. Štefánika. Z výskumu vyplynulo, že záujem o vstup do ozbrojených síl má približne 13% študentov, pričom zhruba 9% uviedlo, že o vstupe do ozbrojených síl vážne uvažuje hneď po skončení strednej školy a 4,5% opýtaných by sa chcelo stať profesionálnymi vojakmi cez štúdium na akadémii ozbrojených síl.

Záujem o službu v ozbrojených silách významne častejšie rezonuje v odpovediach chlapcov ako dievčat, ďalej študentov zo stredných odborných škôl než gymnázií a priemysloviek. U študentov stredných odborných škôl sa významne častejšie vyskytovala aj odpoveď „zatiaľ nemám v tom jasno, ale nevylučujem túto možnosť“.

Možnosť stať sa profesionálnymi vojakmi vylučujú častejšie dievčatá ako chlapci, ďalej študenti z gymnázií a stredoškoláci z Bratislavského a Trnavského kraja.

Záujem o službu v ozbrojených silách nepriamo súvisí aj s otázkou spoločenskej prestíže vojenského povolania, preto sme do výskumného projektu zaradili aj zisťovanie názorov študentov na spoločenskú prestíž vybraných povolani. Respondenti mali ohodnotiť, ktoré z 21 povolani (medzi ktoré bolo zaradené aj povolanie profesionálneho vojaka) má vysokú, strednú alebo nízku prestíž v slovenskej verejnosti.

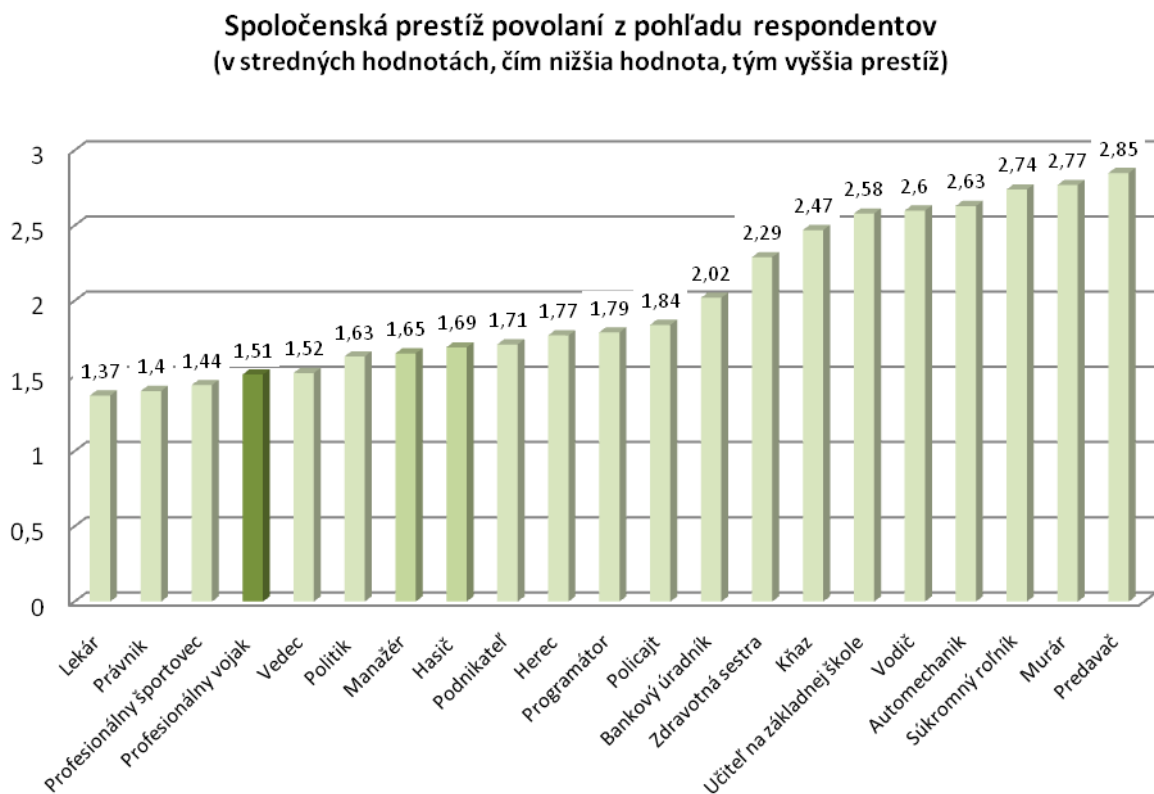
Najprestížnejším je podľa názoru respondentov povolanie lekára. Za ním nasleduje povolanie právnika a profesionálneho športovca. Profesionálny vojak sa umiestnil v rebríčku prestíže hneď za týmito povolaniami, na 4. miestepredvedcom a politikom. Prestíž vojenského povolania je podľa stredoškolákov vyššia, ako prestíž hasiča a policajta, ktorí sa umiestnili na 8., resp. 12. mieste prestížneho rebríčka.

Za najmenej prestížne považujú študenti povolania, akými sú predavač, súkromný roľník, murár, automechanik a vodič.

Zaujímavé je zistenie, že pomerne nízke hodnotenie v rebríčku spoločenskej prestíže má povolanie **zdravotná sestra**, toto povolanie sa umiestnilo **na 14. mieste** a povolanie **učiteľa na základnej škole**, ktoré sa umiestnilo **na 16. mieste**²⁷.

²⁷ Je možné predpokladať, že takéto nízke hodnotenie prestíže uvedených dvoch povolani môže súvisieť s tým, že v čase zberu údajov prebiehal na Slovensku štrajk učiteľov a zdravotných sestier.

Graf č. 2

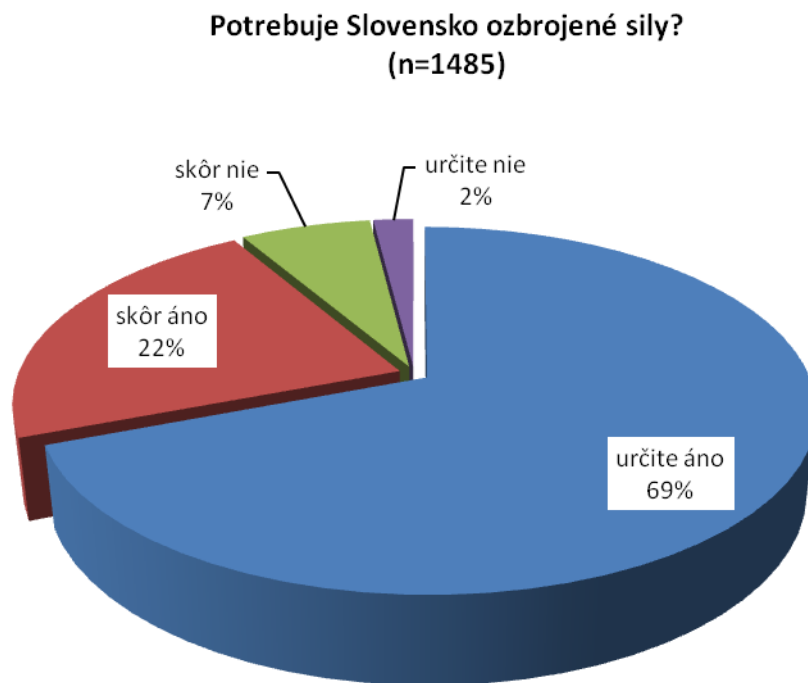

Názory na potrebu a dôveryhodnosť ozbrojených síl

Výskum sme koncipovali tak, aby nám poskytol informácie nielen o miere osobného záujmu mládeže o službu v profesionálnych ozbrojených silách, ale snažili sme sa získať aj takzvané „strategické informácie“, medzi ktoré by sa dali zaradiť informácie o tom, ako vníma súčasná mladá generácia na Slovensku ozbrojené sily, či im dôveruje a ako nazerá na povinnosť občana brániť svoju vlasť.

Je veľmi pozitívne, že mladí ľudia, študenti stredných škôl nespochybňujú potrebu (existenciu) ozbrojených síl pre Slovensko. Vyše 90% respondentov nášho výskumu odpovedalo kladne na otázku, či Slovensko potrebuje ozbrojené sily. Len 9% z opýtaných sa domnieva, že ozbrojené sily nie sú pre náš štát potrebné.

Graf č.3

Z odpovedí na štruktúrovanejšiu otázku, v ktorej sme hlbšie zisťovali postoj mládeže k ozbrojeným silám, vyplýva, že respondenti výskumu sa nielen pozitívne vyjadrili k otázke potreby ozbrojených síl pre Slovensko, ale považujú ich za veľmi dôležité pre obranu štátu (94,6%). Nesúhlasia s názorom, že ozbrojené sily nie sú potrebné a mali by zaniknúť (87,3%).

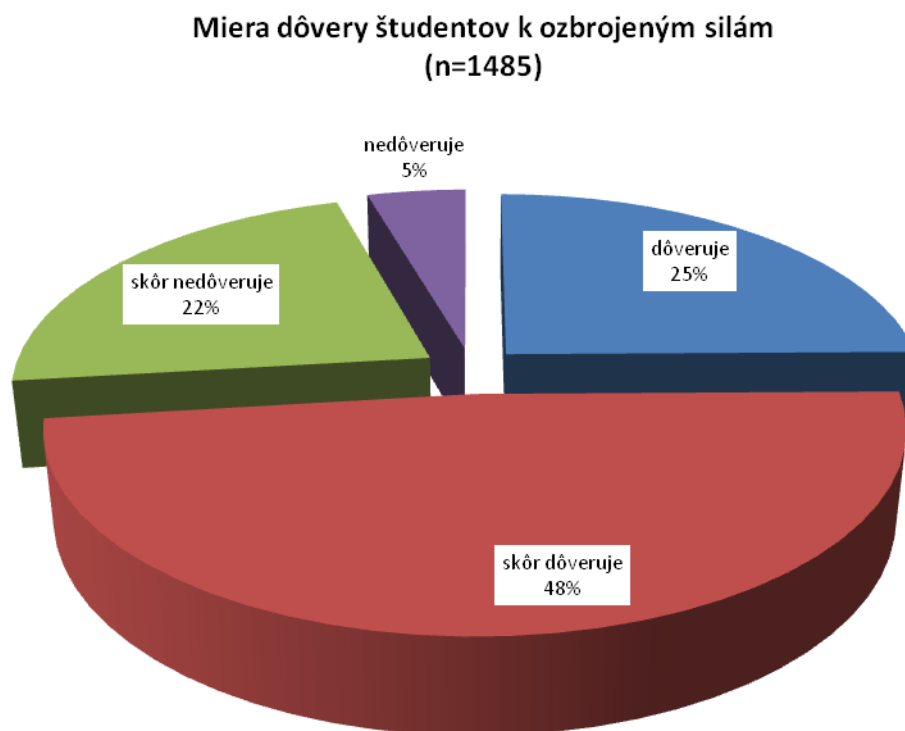
Z nášho výskumu vyplýva, že väčšina mládeže súhlasí s názorom, že na naše ozbrojené sily sa dá spoľahnúť (63,3%), že vojenské povolanie je atraktívne (62,6%), resp. že vojenské povolanie má úctu verejnosti (59,4%).

Zaujímavým poznatkom je aj to, že väčšina stredoškolskej mládeže súhlasila s názorom, že by bolo prínosné pre bezpečnosť Slovenska znovu zaviesť povinnú vojenskú službu (53,8%). S týmto názorom sa stotožnili tak dievčatá ako aj chlapci.

Skutočnosť, že stredoškolská mládež pozitívne vníma naše ozbrojené sily, akceptuje ich existenciu a potrebu pre udržanie bezpečnosti štátu, podčiarkuje aj fakt, že **veľká väčšina mládeže dôveruje ozbrojeným silám (73%)**.

Na otvorenú otázku prečo dôverujú ozbrojeným silám, odpovedalo 58,3% **respondentov**. Najväčšia skupina odpovedajúcich dôveruje ozbrojeným silám, pretože ich považuje za dobre vycvičené, pripravené pre plnenie svojich úloh (26,5 % odpovedajúcich).

Graf č. 4

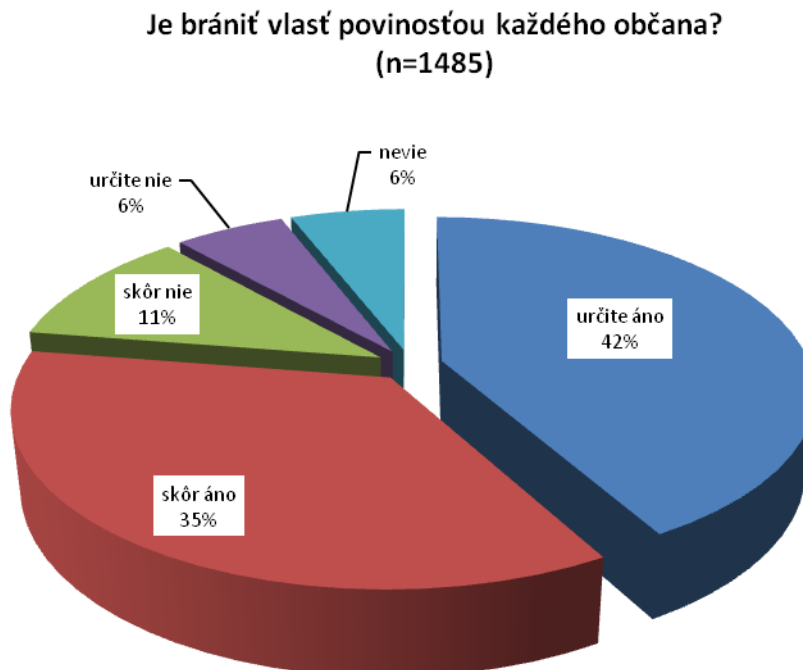
Približne 13% odpovedajúcich uviedlo, že ozbrojeným silám dôveruje kvôli ich osobnej skúsenosti alebo vedomosti o schopnosti ozbrojených síl pomáhať v prípade živelných katastrof. Zdrojom dôvery pre takmer 11 % respondentov sú profesionálni vojaci. Túto skupinu reprezentujú odpovede ako „Za vojakov idú ľudia, ktorým sa dá veriť; Vojaci sú starostlivo vybraní a prisahali; Poznám pár vojakov a presvedčili.“. Pre približne 5 % respondentov je zdrojom dôvery k ozbrojeným silám skutočnosť, že chrániť občanov krajiny je ich povinnosťou, sú za to platení, resp. sú tu na to. Štvrtina z opýtaných študentov vyjadrila dôveru ozbrojeným silám tvrdeniami, ako napríklad: „Verím, že by nás ochránili; Viem, že ak by prišla vojna, vedia hneď zasiahnuť; ozbrojené sily sú odhodlané brániť vlasť.“. Medzi ďalšie zaujímavé dôvody, ktoré uviedli približne 2% respondentov, patrí pôsobenie ozbrojených síl v misiách v zahraničí a skutočnosť, že ozbrojené sily doposiaľ nesklamali, resp. respondenti nemajú dôvod im neveriť.

Názory mládeže na povinnosť brániť vlasť a jej ochota pomôcť pri obrane štátu v prípade jeho ohrozenia

Veľká časť mladých, ktorí sa zúčastnili nášho výskumu, vyjadrila pozitívne názory k otázke obrany štátu. Až 77% z respondentov sa domnieva, že „brániť vlasť je povinnosťou

každého občana“. Opačný názor, odmietajúci takúto občiansku povinnosť, zastáva len 17% študentov stredných škôl.

Graf č.5

Študentov, ktorí sa domnievajú, že brániť vlast' nie je povinnosťou každého občana, sme sa opýtali na dôvody takéhoto názoru. Ich odpovede boli rôznorodé, napriek tomu je možné zoskupiť ich z hľadiska významu do štyroch kategórií. Medzi najčastejšie patrili vyjadrenia, že každý má právo rozhodnúť sa pre obranu vlasti sám, je to osobná vec každého človeka (23% odpovedí). Podobne významnú skupinu odpovedí (22,6%) tvorili odpovede, ktoré do istej miery vyjadrovali istú skepsu smerom k Slovenskej republike ako vlasti. Túto skupinu odpovedí reprezentujú tvrdenia, ako napríklad „Slovensko tiež nebráni záujmy každého občana; Prečo by mali občania brániť krajinu, ktorá na nich kašle?; Slovensko okráda ľudí, prečo by ho mali brániť?“.

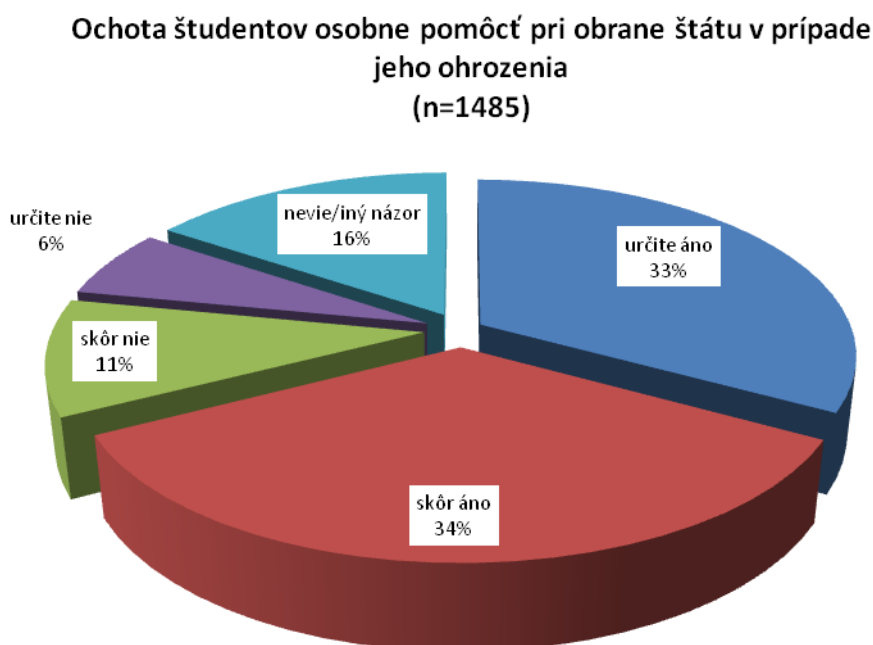
Ďalších 19% respondentov poukazovalo na skutočnosť, že povinnosť brániť vlastnú krajinu nemôžu mať všetci občania, nakoľko **niektorí ľudia nie sú spôsobilí brániť krajinu** (zdravotne alebo mentálne postihnutí, starí, deti), resp. že do ozbrojených konfliktov by nemali byť zahŕňované ženy a deti. Relatívne malá časť respondentov je presvedčená, že **brániť vlast' je povinnosť vlády alebo vojakov** (približne 7%).

Menej početné boli odpovede, ako napríklad, že človek by nemal byť povinný vykonávať násilie a tiež odpovede, ktoré vyjadrovali obavy zo zranenia a úmrtia v súvislosti

s obranou vlasti. Časť študentov sa stotožnila s názorom, že nie je povinnosťou občanov brániť vlast', pretože občania ozbrojené konflikty nezapríčiňujú.

Väčšina zo stredoškolákov si uvedomuje aj vlastnú zodpovednosť za obranu vlasti. Z výsledkov výskumu vyplýva, že dve tretiny opýtaných by boli ochotní pomôcť osobne pri obrane štátu v prípade jeho ohrozenia (67%). Verbálne odmietlo v prípade potreby pomôcť pri obrane štátu 17% opýtaných a 16% študentov neuviedlo svoj názor na túto otázku (resp. vyslovilo iný názor).

Graf č.
6

Bezpečnostné hrozby pre Slovensko z pohľadu stredoškolákov

Časť výskumných otázok bola venovaná hodnoteniu vnútorných a vonkajších bezpečnostných hrozieb pre Slovensko. Stredoškolská mládež vníma ako najväčšie bezpečnostné hrozby šíriacu sa utečeneckú vlnu v Európe, organizovaný zločin a medzinárodný terorizmus. Určitým paradoxom je, že stredoškoláci vidia ako najakútnejšiu hrozbu pre Slovensko šíriacu sa vlnu utečencov (89,6% uviedlo že je to určite, resp. skôr hrozba) a zároveň za najmenšiu hrozbu považujú vojnu v Sýrii, Iraku (53,0% - určite a skôr

áno) a v Afganistane (48,0% - určite a skôr áno), odkiaľ títo utečenci spravidla do Európy prichádzajú.

Graf č. 7

Jednotlivé činitele (indikátory) bezpečnostných hrozieb sme ďalej zoskupovali do agregovanejších celkov. Na základe faktorovej analýzy sme vyčlenili nasledujúce faktory (hrozby):

- hrozby militantného extrémizmu, ktoré tvoria indikátory - medzinárodný terorizmus, jadrový program niektorých štátov ako Severná Kórea a Pakistan, regionálne konflikty vo svete, islamský fanatizmus a radikalizmus, náboženský fanatizmus iných vierovyznaní a šíriaca sa utečenecká kríza,
- vojenské hrozby sa skladajú z činiteľov(indikátorov): vojna v Sýrii, Iraku a v Afganistane,
- sociálne hrozby pozostávajú z činiteľov(indikátorov): nárast chudoby, organizovaný zločin a šírenie drog,

- environmentálne hrozby zahŕňajú činitele (indikátory): epidémie a pandémie, globálne otepľovanie, prírodné katastrofy.

Ako relatívne samostatná hrozba sa javí bezpečnostný činiteľ „prejavu nacizmu a extrémizmu“, ktorý významne nekorešpondoval so žiadnym z vyššie uvedených faktorov.

Mladí stredoškólači za najväčšie hrozby pre Slovensko považujú faktor sociálne hrozby a faktor hrozby militantného extrémizmu. Za významne menšie hrozby pre Slovensko považujú vojenský faktor a bezpečnostný činiteľ „prejavu nacizmu a extrémizmu“.

Záver

Výskum medzi stredoškolskou mládežou, ktorý sme uskutočnili v prvej polovici tohto roka, priniesol zaujímavé poznatky z pohľadu rezortu obrany, ale aj z pohľadu sociologického všeobecne. Obohatil naše empirické poznanie mládeže o poznatky dokumentujúce názory a postoje mládeže v oblasti bezpečnosti, v oblasti vnímania ozbrojených síl, v pohľade tejto socio-demografickej skupiny na vojenskú profesiu a na bezpečnostné hrozby pre Slovensko.

Výskum ukázal, že veľká časť mladej generácie sleduje domáce a svetové spoločensko-politické dianie. Informácie tohto druhu získavajú predovšetkým z internetu a sociálnych sietí, hlavne z facebooku. Relatívne menší je záujem stredoškolákov o dianie v ozbrojených silách.

Potenciálny záujem o službu v ozbrojených silách prejavilo 13% študentov, pričom zhruba 9% uviedlo, že o vstupe do ozbrojených síl vážne uvažuje hneď po skončení strednej školy a 4,5% opýtaných by sa chcelo stať profesionálnymi vojakmi cez štúdium na akadémii ozbrojených síl. Výskum zaznamenal pozitívne názory stredoškolákov na povolanie profesionálneho vojaka, šesť z desiatich opýtaných považuje vojenskú profesiu za atraktívnu. Pozitívne nazerajú mladí ľudia na vojenské povolanie aj z hľadiska jeho spoločenskej prestíže. Na rebríčku prisúdili respondenti profesionálnemu vojakovi pri hodnotení 21 povolaní 4.priečku hneď za lekárom, právnikom a profesionálnym športovcom.

K pozitívnym zisteniam z výskumu patrí aj fakt, že slovenským ozbrojeným silám dôverujú takmer tri štvrtiny respondentov a deväť z desiatich respondentov sa domnieva, že ozbrojené sily sú dôležité pre obranu štátu. Veľký podiel z opýtaných sa domnieva, že naši profesionálni vojaci sú dobre vycvičení a že na naše ozbrojené sily sa dá spoľahnúť pri riešení živelných pohrôm a katastrof.

Veľká časť mladých, ktorí sa zúčastnili nášho výskumu, vyjadrila pozitívny postoj k otázke obrany štátu. Tri štvrtiny z respondentov sa domnievajú, že „brániť vlast“ je povinnosťou každého občana“.

Získané informácie budú hlbšie analyzované, ich sociotechnický dopad bude najmä v oblasti vzťahov armády s verejnosťou, budú akceptované v rámci komunikačných aktivít rezortu obrany a pri tvorbe stratégií v oblasti rozvoja ľudských zdrojov ozbrojených síl.

Literatúra

ČUKAN, K a kol. (2007). Mládež a armáda (súbor sociologických štúdií). Bratislava MO SR 2007. ISBN 80 – 89261-04-03. 123 s.

ŠKVRNDA, F. a kol. (2008). Slovenská vojenská sociológia na začiatku 21. storočia. Bratislava MO SR 2008. ISBN 978 – 80 – 89261 -26 -0. 217s.

Kontakt

PhDr. Karol Čukan, CSc.

MO SR Bratislava, mail:cukank@mod.gov.sk

Faktory ovplyvňujúce vzťah k štúdiu u mládeže na Slovensku

Factors Influencing the Approach to Studying by Youth in Slovakia

Roman KOLLÁR a Margita KOLLÁROVÁ

Abstrakt

Príspevok diskutuje o faktoroch ovplyvňujúcich vzťah k štúdiu u mládeže na Slovensku. Prostredníctvom štatistickej analýzy dát z reprezentatívneho sociologického výskumu mládeže (n=1 968) prezentujeme rozdiely vo vzťahu k štúdiu podľa rodinného prostredia, religiozity, pohlavia a typu školy. Zistili sme, že najpozitívnejší vzťah k štúdiu majú respondenti pochádzajúci z priaznivého rodinného prostredia, katolíci, ženy a študenti z gymnázií.

Kľúčové slova: Štúdium, mládež, rodina, religiozita, pohlavie, typ školy

Abstract

The paper discusses the factors influencing the approach to studying in population of youth in Slovakia. By the mean of the statistical analysis of data from representative sociological research of youth (n=1 968) we present differences related to approach to studying according to family, religiosity, sex and type of school. We found that the most positive approach to school have respondents that come from favorable families, Catholics, women and student from high schools.

Key words: Studying, youth, family, religiosity, sex, type of school

Úvod

Ukončenie stredoškolského vzdelania a rozhodovanie sa pre nástup na vysokú školu či nájdenie si zamestnania predstavuje dôležitú tranzíciu v živote každého mladého človeka. Vzťah žiakov k vzdelávaniu pritom „... zohráva jednu z podstatných rolí pri motivácii žiakov a študentov k ich vzdelávacím výsledkom, ako aj v správaní, dodržiavaní noriem školy, spoločnosti, k sebe“ (Bieliková, 2008, s. 8).

Z odbornej sociologickej literatúry vyplýva, že hlavným činiteľom formujúcim vzťah mládeže k štúdiu a vzdelávaniu je rodina. Steven L. Nock (2002) v tejto súvislosti poznamenáva, že je to práve rodinné prostredie, ktoré má kľúčový vplyv na charakter života dieťaťa v budúcnosti. Početné výskumy totiž zistili, že deti, ktoré vychovávajú rozvedené alebo slobodné matky, majú – na rozdiel od detí, ktoré pochádzajú z úplných rodín – horšie výsledky v škole, vykazujú vyššiu mieru depresí a iných psychických porúch (Sandefur,

McLanahan, Wojtkiewicz, 1992; Case, Lin, McLanahan 2001; Fagan, Johnson, Butcher, 2006).

Mnohé sociologické výskumy taktiež preukázali, že podstatný faktor pôsobiaci na vzťah mládeže k štúdiu predstavuje religiozita. Napr. Sishu Zangová (2012) analyzovala reprezentatívne dáta z amerického výskumu General Social Survey (GSS) s cieľom preskúmať súvislosti medzi religiozitou a vzdelaním. Ukázalo sa, že religiozita má silný pozitívny vplyv na motiváciu, výsledky v škole, úspechy v zamestnaní, ako aj iné aspekty sociálneho života. Evelyn L. Lehrerová (1999) zase na reprezentatívnych dátach z National Survey of Families and Households (NSFH) (n=1 313) preukázala, že religiozita sa spája s vyšším stupňom dosiahnutého vzdelania. K totožnému záveru dospel aj výskumný tím na čele s Michaelom J. McFarlandom (2011), ktorý analyzoval dáta z výskumu GSS v USA. Okrem prihlásenia sa k cirkvi koreloval vyšší stupeň dosiahnutého vzdelania Američanov aj s frekvenciou návštevnosti kostola, modlitby a čítania Svätého písma. Podobne tiež Patrick F. Fagan (2010) vo svojich analýzach zistil, že náboženské hodnoty a religiozita (meraná dôležitosťou náboženstva v živote a ukazovateľmi náboženskej praxe) sú v úzkom pozitívnom vzťahu s dochádzkou do školy, dosiahnutými študijnými výsledkami (napr. v čítaní a matematike) a tiež stupňom dosiahnutého vzdelania.

Na Slovensku analyzovala vzťah žiakov k škole na reprezentatívnom súbore (n=1 263) stredoškolákov Marcela Bieliková (2008). Vo výskumnej správe autorka konštatuje, že približne 3/5 študentov chodia do školy rady a 2/5 nerady; obľúbenosť chodenia do školy klesala s vyšším vekom žiakov; takisto sa zistilo, že do školy chodia radšej dievčatá ako chlapci, žiaci cirkevných škôl ako štátnych a študenti s celkovo lepším prospechom.

Metódy

Tento príspevok vznikol prostredníctvom štatistickej analýzy dát z kvantitatívneho sociologického výskumu mládeže – študentov 3. ročníkov a septím stredných škôl na Slovensku (n=1 968). Terénny zber údajov bol vykonaný metódou rozdávaných a zbieraných dotazníkov. Zozbierané dáta sú reprezentatívne vzhľadom na pohlavie, typ školy a kraj.

Vzťah k štúdiu sme u respondentov zisťovali prostredníctvom obľúbených predmetov, ktoré sa vyučujú v škole (1), venovania sa týmto predmetom nad rámec školských povinností (napr. štúdiom odbornej literatúry, časopisov alebo v krúžku) (2), množstva času venovaného príprave na vyučovanie (domáce úlohy, učenie sa) (3), miery dôležitosti dobrých známok

v škole (4), známok na poslednom vysvedčení (5) a plánov bezprostredne po skončení strednej školy (6).

Rodinné prostredie sme merali pomocou deviatich premenných – vedomostí rodičov o tom, kde ich deti sú a čo robia, keď nie sú doma (1), množstva času stráveného mimo domova bez súhlasu rodičov (2), poznania kamarátov študentov ich rodičmi (3), frekvencie vykonávania rôznych činností doma spolu s rodičmi (4), frekvencie vykonávania rozličných voľnočasových aktivít spolu s rodičmi mimo domova (5), zhodnotenia atmosféry v rodine (6), miery pocitu pochopenia rodičmi (7), frekvencie zhovárania sa s rodičmi o citlivých otázkach (8) a miery ľahkosti/ťažkosti rozprávania sa s rodičmi o citlivých otázkach (9). Z týchto ukazovateľov sme na škále od 0 po 100 skonštruovali index rodinného prostredia (0=nepriaznivé rodinné prostredie a 100=priaznivé rodinné prostredie). Tento index bol reliabilný (Cronbach alpha=0,714) a v ďalšom kroku sme ho rozdelili na kvartily – pod dolným kvartilom sa nachádzalo 25% respondentov z najnepriaznivejšieho rodinného prostredia, nasledovalo 50% respondentov v strede a nad horným kvartilom 25% respondentov z najpriaznivejšieho rodinného prostredia. Pri analýze sme použili taktiež indikátory prihlásenia sa k cirkvi, pohlavia a typu školy.

Na spracovanie údajov sme použili štatistický softvér SPSS, 20.0 verziu. Počítali sme kontingenčný koeficient Cramerovo V a Spearmanov koeficient poradovej korelácie.

Výsledky

V tejto časti uvádzame výsledky, ku ktorým sme prostredníctvom štatistickej analýzy dát v našom príspevku dospeli. Postupne prezentujeme rozdiely vo vzťahu k štúdiu u mládeže na Slovensku podľa rodinného prostredia, religiozity, pohlavia, typu školy a kraja. Treba poznamenať, že vzťah stredoškolákov k štúdiu nepochybne súvisí i s množstvom ďalších rozličných faktorov (napr. materiálno-ekonomickými podmienkami rodiny a pod.), avšak analyzovaná databáza bola v tomto ohľade do určitej miery limitovaná.

Z odbornej sociologickej literatúry vyplýva, že kľúčovým činiteľom formujúcim vzťah mládeže je rodina. Tento záver potvrdila i naša analýza. Pri korelovaní indexu rodinného prostredia s (jednotlivými) položkami vzťahu k štúdiu sa presvedčivo preukázalo, že respondenti z priaznivejšieho rodinného prostredia majú viac obľúbených predmetov, ktoré sa v škole vyučujú (Cramer V=0,103, $p<0,001$), obvykle denne venujú viac času príprave na vyučovanie (domáce úlohy, učenie sa) (Cramer V=0,127, $p<0,001$), je pre nich dôležitejšie, aby mali v škole dobré známky (Spearman rho= 0,223, $p<0,001$) a na poslednom vysvedčení

mali lepšie známky (Spearman $\rho = -0,161$, $p < 0,001$) ako respondenti z nepriaznivého rodinného prostredia. Výsledky uvádzame v tabuľkách č. 1, 2, 3 a 4.

Tabuľka č. 1 Obľúbený predmet alebo predmety, ktoré sa v škole vyučujú podľa kvartilového rozdelenia indexu rodinného prostredia

Varianty odpovede	Nízky	Stredný	Vysoký
Áno	- - -	o	+ +
Nie	+ + +	o	- -

Tabuľka č. 2 Množstvo času venovaného príprave na vyučovanie (domáce úlohy, učenie sa) podľa kvartilového rozdelenia indexu rodinného prostredia

Varianty odpovede	Nízky	Stredný	Vysoký
45 minút alebo menej	+ + +	o	- -
Približne 1 hodinu	-	o	o
Približne 1 a pol hodiny	- - -	o	+ + +
2 hodiny a viac	o	o	+ +
Neviem	+ + +	o	- - -

Tabuľka č. 3 Miera dôležitosti dobrých známok v škole podľa kvartilového rozdelenia indexu rodinného prostredia

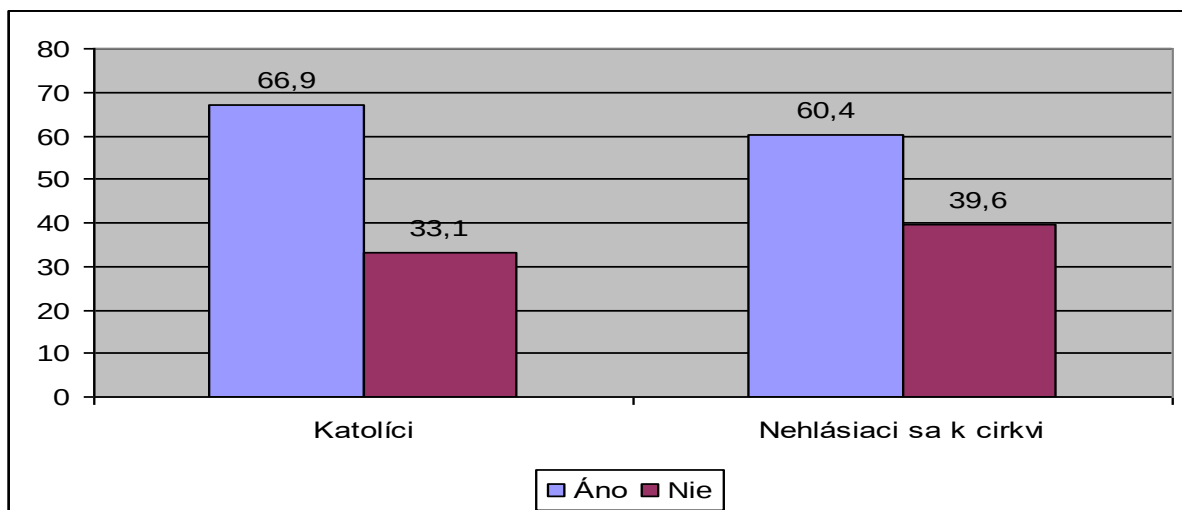
Varianty odpovede	Nízky	Stredný	Vysoký
0 minimálne dôležité	+ + +	-	- -
1	+ + +	o	-
2	+ + +	o	- - -
3	- - -	o	+
4 maximálne dôležité	- - -	o	+ + +

Tabuľka č. 4 Znamky na poslednom vysvedčení podľa kvartilového rozdelenia indexu rodinného prostredia

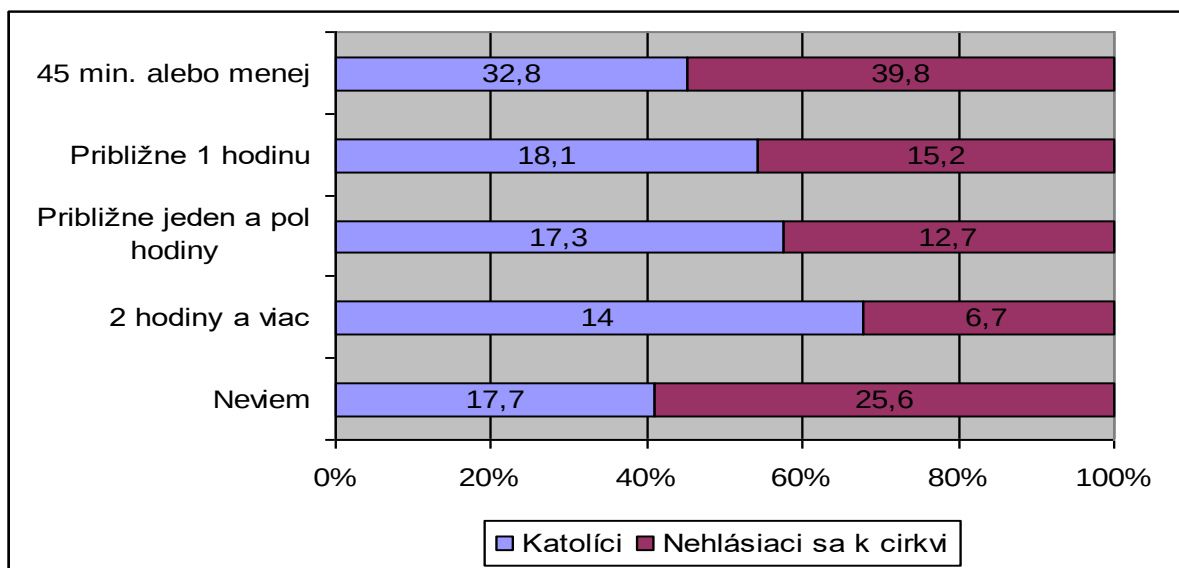
Varianty odpovede	Nízky	Stredný	Vysoký
Bol som vyznamenaný/á	- - -	o	+ + +
Prošpel/a som veľmi dobre	o	o	o
Prošpel/a som	+ + +	o	- - -
Neprošpel/a som	+ +	o	- - -

Ďalším faktorom, ktorý zásadným spôsobom diferencuje vzťah mládeže k štúdiu na Slovensku je religiozita. Pri komparácii ukazovateľov snímajúcich vzťah respondentov k štúdiu podľa prihlásenia sa k cirkvi sme zistili, že katolíci (žiaci hlásiaci sa k Rímskokatolíckej alebo Gréckokatolíckej cirkvi) majú viac obľúbených predmetov, ktoré sa v škole vyučujú (Cramer $V=0,061$, $p=0,013$), obvykle denne venujú viac času príprave na vyučovanie (domáce úlohy, učenie sa) (Cramer $V=0,149$, $p<0,001$), je pre nich dôležitejšie, aby mali v škole dobré známky (Cramer $V=0,203$, $p<0,001$) a na poslednom vysvedčení mali lepšie známky (Cramer $V=0,112$, $p<0,001$) ako študentmi bez vyznania. Pri porovnaní plánov mládeže bezprostredne po skončení strednej školy podľa prihlásenia sa k cirkvi sme rovnako zistili, že kým katolíci plánujú prevažne študovať na vysokej škole na Slovensku v dennej forme štúdia, tak respondenti bez vierovyznania sa chcú skôr zamestnať (Cramer $V=0,124$, $p<0,001$). Prehľad o tom podávame v grafoch č. 1, 2, 3 a 4.

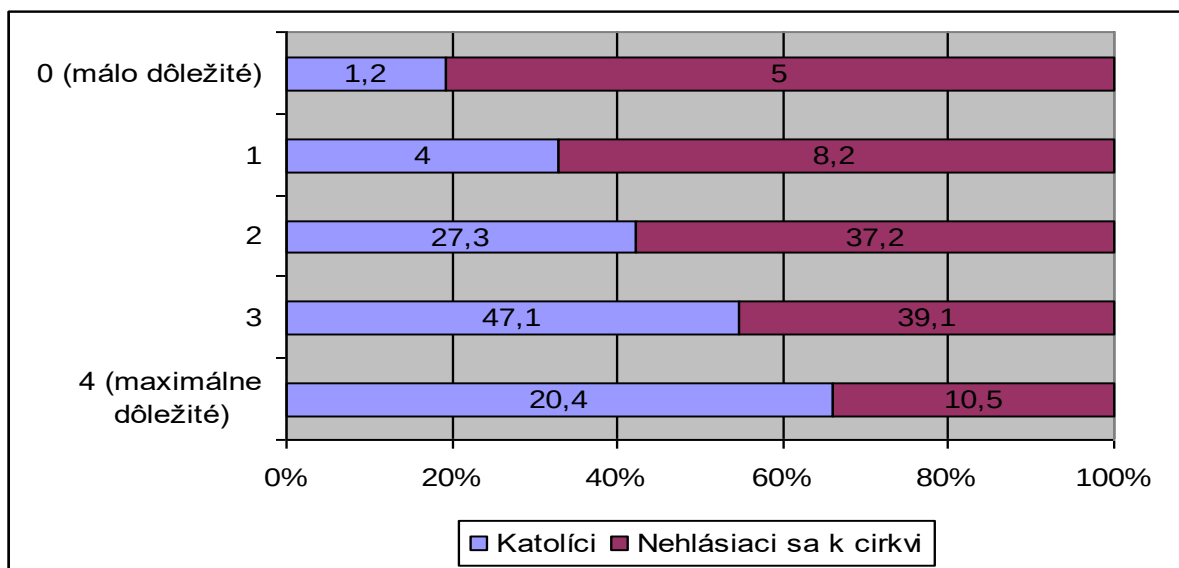
Graf č. 1 Obľúbený predmet alebo predmety, ktoré sa v škole vyučujú podľa prihlásenia sa k cirkvi (v %)

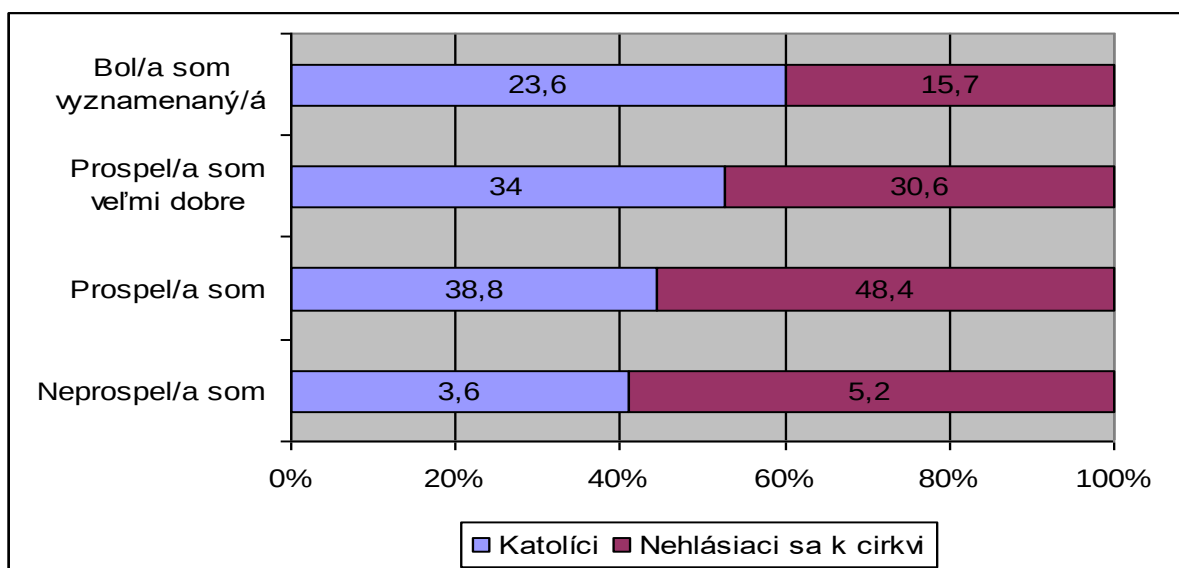
Graf č. 2 Množstvo času venovaného príprave na vyučovanie (domáce úlohy, učenie sa) podľa prihlásenia sa k cirkvi (v %)

Graf č. 3 Miera dôležitosti dobrých známok v škole podľa prihlásenia sa k cirkvi (v %)

Graf č. 4 Znamky na poslednom vysvedčení podľa prihlásenia sa k cirkvi (v %)

Dôležitým rozdielovým faktorom vo vzťahu mládeže k štúdiu je i pohlavie. Ženy majú viac obľúbených predmetov, ktoré sa v škole vyučujú (Cramer $V=0,081$, $p<0,001$), obvykle denne venujú viac času príprave na vyučovanie (domáce úlohy, učenie sa) (Cramer $V=0,257$, $p<0,001$), je pre nich dôležitejšie, aby mali v škole dobré známky (Cramer $V=0,273$, $p<0,001$) a na poslednom vysvedčení mali lepšie známky (Cramer $V=0,221$, $p<0,001$) ako muži. Taktiež sme zistili, že ženy si svoje vedomosti, znalosti a zručnosti nadobudnuté v škole rozširujú predovšetkým sledovaním náučných programov v TV či chodením do krúžku, klubu a pod. Zatiaľ čo ženy plánujú po skončení strednej školy najmä pokračovať v štúdiu na vysokej škole na Slovensku (v dennej a/alebo externej forme štúdia) prípadne v zahraničí, muži sa plánujú prevažne zamestnať (Cramer $V=0,216$, $p<0,001$). Výsledky prezentujeme v tabuľkách č. 5, 6, 7 a 8.

Tabuľka č. 5 Obľúbený predmet alebo predmety, ktoré sa v škole vyučujú podľa pohlavia

Varianty odpovede	Muži	Ženy
Áno	---	+++
Nie	+++	---

Tabuľka č. 6 Množstvo času venovaného príprave na vyučovanie (domáce úlohy, učenie sa) podľa pohlavia

Varianty odpovede	Muži	Ženy
45 minút alebo menej	+++	---
Približne 1 hodinu	-	+
Približne 1 a pol hodiny	---	+++
2 hodiny a viac	---	+++
Neviem	+++	---

Tabuľka č. 7 Miera dôležitosti dobrých známok v škole podľa pohlavia

Varianty odpovede	Muži	Ženy
0 minimálne dôležité	+++	---
1	+++	---
2	+++	---
3	---	+++
4 maximálne dôležité	---	+++

Tabuľka č. 8 Zámky na poslednom vysvedčení podľa pohlavia

Varianty odpovede	Muži	Ženy
Bol som vyznamenaný/á	---	+++
Prospel/a som veľmi dobre	---	+++
Prospel/a som	+++	---
Neprospel/a som	+	-

Nemenej markantným rozdielovým znakom vo vzťahu k štúdiu u študentov stredných škôl na Slovensku je typ školy. Študenti z gymnázií majú viac obľúbených predmetov, ktoré sa v škole vyučujú (Cramer $V=0,308$, $p<0,001$), obvykle denne venujú viac času príprave na vyučovanie (domáce úlohy, učenie sa) (Cramer $V=0,149$, $p<0,001$), je pre nich dôležitejšie, aby mali v škole dobré známky (Cramer $V=0,078$, $p<0,001$) a na poslednom vysvedčení mali lepšie známky (Cramer $V=0,183$, $p<0,001$) ako žiaci z odborných škôl. Respondenti z gymnázií si svoje poznatky zo školy rozširujú i vo voľnom čase – čítaním odborných kníh a časopisov, sledovaním náučných programov v TV, vyhľadávaním si odborných informácií na internete či chodením do krúžku, klubu a pod. Kým študenti z gymnázií prevažne plánujú pokračovať v štúdiu na vysokej škole, žiaci z odborných škôl sa zase plánujú skôr zamestnať (Cramer $V=0,317$, $p<0,001$). Výsledky uvádzame v tabuľkách č. 9, 10 a 11.

Tabuľka č. 9. Obľúbený predmet alebo predmety, ktoré sa v škole vyučujú podľa typu školy

Variant odpovede	4-ročné gymnázium	8-ročné gymnázium	SOŠ	SOU
Áno	+++	+++	---	---
Nie	---	---	+++	+++

Tabuľka č. 10. Znamky na poslednom vysvedčení podľa typu školy

Variety odpovede	4-ročné gymnázium	8-ročné gymnázium	SOŠ	SOU
Bol som vyznamenaný/á	+++	+++	---	---
Prospel/a som veľmi dobre	+	o	o	--
Prospel/a som	---	--	++	+++
Neprospel/a som	---	--	+++	o

Tabuľka č. 11. Plány bezprostredne po skončení strednej školy podľa typu školy

Variety odpovede	4-ročné gymnázium	8-ročné gymnázium	SOŠ	SOU
Zamestnať sa	---	---	+++	+++
Študovať na VŠ na SVK v dennej forme štúdia	+++	+++	---	---
Študovať na VŠ na SVK v externej forme štúdia	---	o	+++	-
Študovať na VŠ v zahraničí	+++	+	---	---

Diskusia

Rodinné prostredie, religiozita, pohlavie a typ školy – to sú hlavné faktory formujúce vzťah k štúdiu u mládeže na Slovensku. Najpozitívnejší vzťah k štúdiu majú žiaci pochádzajúci z priaznivého rodinného prostredia, katolíci, ženy a študenti z gymnázií. Pozitívny dopad týchto činiteľov na celkový prospech a študijné výsledky korešponduje s výsledkami výskumov vykonaných k predmetnej problematike na Slovensku (Bieliková, 2008) i v zahraničí (Sandefur, McLanahan, Wojtkiewicz, 1992; Case, Lin, McLanahan 2001; Fagan, Johnson, Butcher, 2006; Zangová, 2012; Lehrer, 1999; McFarland, 2011; Fagan, 2010)

Literatúra

BIELIKOVÁ, M., 2008: *Vzťah žiakov k škole. Výsledky výskumu u žiakov ZŠ a SŠ*. Bratislava: Ústav informácií a prognóz školstva, 8 s.

CASE, A., LIN, I. F., McLANAHAN S., 2001: *Educational Attainment of Siblings in Stepfamilies*. In: *Evolution and Human Behavior*, Vol. 22, No. 4, pp. 269-289.

FAGAN, P. F., 2010: *Religious Practice and Educational Attainment*. Washington: Marriage & Religion Research Institute, 22 p.

FAGAN, P., JOHNSON, K. A., BUTCHER, J., 2006: *A Portrait of Family and Religion in America. Key Outcomes for the Common Good*. Washington: The Heritage Foundation, 37 p.

LEHRER, E. L., 1999: *Religion as a Determinant of Educational Attainment: An Economic Perspective*. In: *Social Science Research*, Vol. 28, pp. 358 – 379.

MCFARLAND, M. J., WRIGHT, B. R. E., WEAKLIEM, D. L., 2011: *Educational Attainment and Religiosity: Exploring Variations by Religious Traditions*. In: *Sociology of Religion*, Vol. 72, No. 2, pp. 166 – 188.

NOCK, S. L., 2002: *The Social Costs of De-Institutionalizing Marriage*. In: HAWKINS, A. J., WARDLE, L. D., COOLIDGE, D. O. (Eds.), 2002: *Revitalizing the Institution of Marriage for the Twenty-First Century. An Agenda for Strengthening Marriage*. London: Praeger, s. 1 – 13.

SANDEFUR, G. D., McLANAHAN, S., WOJTKIEWICZ, R. A., 1992: *The Effects of Parental Marital Status during Adolescence on High School Graduation*. In: *Social Forces*, Vol. 71, No. 1, pp. 103-121.

ZANG, S., 2012: *Religious Participation and Educational Attainment: An Empirical Investigation*. In: ERASGA, D. (Ed.), 2012: *Sociological Landscape - Theories, Realities and Trends*. INTECH Open Access Publisher, s. 317 – 338.

Kontakt

PhDr. et Mgr. Roman Kollár, PhD. a PhDr. Margita Kollárová, PhD.

Katedra sociológie

Vysoká škola zdravotníctva a sociálnej práce sv. Alžbety

Palackého 1, 811 002 Bratislava

kollar@vssvalzbety.sk a minichova@vssvalzbety.sk

Digitálne médiá v živote mladých ľudí

Digital Media in Life of Young People

Martin FERÓ

Abstrakt

Príspevok prezentuje výsledky kvantitatívneho výskumu realizovaného na reprezentatívnej vzorke študentov tretieho ročníka stredných škôl na Slovensku (n=1968) a ich rodičov, ktorých vzorku z dôvodu nižšej návratnosti nemožno považovať za reprezentatívnu (n=770). Interpretácie výsledkov výskumu sa opierajú o štatistickú analýzu otázok štandardizovaného dotazníka, ktoré zaznamenávajú mieru využívania súčasných elektronických médií a preferencie mediálnych obsahov u mladých ľudí, ich rodičov a súvislosti medzi nimi. Významnú časť analýz však predstavuje sledovanie súvislostí využívania digitálnych médií a mediálnych preferencií s rodinným prostredím mladých ľudí a sociálnou klímou v rodine, v súvislosti s využívaním voľného času mladými ľuďmi, so vzťahom k štúdiu, s konzumáciou návykových látok, či v súvislosti s postojmi mladých ľudí k manželstvu, náboženstvu a minoritám.

Kľúčové slová: Využívanie digitálnych médií, preferencie mediálnych obsahov, sledovanie rozdielov a súvislostí, kvantitatívny výskum

Abstract

The paper presents the results of a quantitative research realized on a representative sample of students of in the third year of high school in Slovakia (n=1968) and their parents whose sample due to lower returns can not be considered representative (n=770). Interpretation of research results are based on statistical analysis of responses from standardized questionnaire that records the current rate of utilization of digital media and media content preferences of young people, their parents and the relationships between them. A significant part of the analysis, however, is monitoring correlations between using digital media or media preferences and family environment of young people and social climate in their family, in relation to the use of their leisure time, in relation to the study, the consumption of addictive substances, or in connection with the attitudes of young people to marriage, religion and minorities.

Key words: Use of digital media, preferences of media content, monitoring differences and correlations, quantitative research

Úvod

Hlavným cieľom tejto štúdie je interpretácia výsledkov sociologického výskumu, v ktorom v snahe podrobnejšie prebádať viacerépodstatné oblasti života mladých ľudí sa prirodzene venuje priestor aj zaznamenávaniu intenzity využívania digitálnych médií a záujmu o mediálne obsahy. Autormi výskumu sú vedecko-pedagogický zamestnanci Katedry sociológie Vysokej školy zdravotníctva a sociálnej práce sv. Alžbety v Bratislave. Výsledky

vychádzajú z analýzy dát získaných pomocou štandardizovaného dotazníka a zozbieraných na reprezentatívnej vzorke študentov tretieho ročníka stredných škôl na Slovensku ($n=1968$) v období od októbra 2012 do júna 2013. Osobný zberu dát umožňoval súčasne evidovať aj odpovede ich rodičov ($n=770$) na podobné otázky, pričom z dôvodu nižšej návratnosti nie je možné považovať túto vzorku za reprezentatívnu. Dotazník študentov obsahoval 77 otázok (pričom evidoval celkovo 259 premenných) a dotazník pre rodičov 46 otázok (98 premenných). Pri analýze a interpretácii výsledkov sme sa opierali aj o aktuálnepoznatky slovenských a zahraničných výskumníkov a odborníkov v problematike. V odborných textoch sa okrem iného zdôrazňuje nevyhnutnosť venovať intenzívnu pozornosť štúdiu obsahu, ale aj dosahu rôznych mediálnych formátov, ktorá priamo vyplýva z kľúčovej úlohy médií pri formovaní a reprodukovani kultúrnych vzorcov v súčasnej masovej spoločnosti (Fforde, M., 2010). Táto funkcia médií sa s nástupom informačnej spoločnosti uskutočňuje podľa talianskeho sociológa F. Ferrarottiho čoraz menej pomocou slov a čoraz viac pomocou obrazov, symbolov a zvukov, ktoré vďaka elektronickým médiám vo veľkých množstvách neprestajne konzumujeme, navzájom zdieľame a bez ďalšieho zámerného spracovávanía uchováame (Ferrarotti, F., 2014). Pri týchto analýzach sme používali pre sledovanie súvislostí Spearmanovo ρ , Chí-kvadrát test a Cramerovo V. Z odpovedí na batérové otázky sme vytvárali indexy, pričom pri sledovaní rozdielov sme používali ďalšie štatistické testy (T-test a oneway ANOVA test). Z otázok, ktoré sa týkali využívania digitálnych médií a preferencií mediálnych obsahov sme tiež následne vytvorili typológiu respondentov pomocou klastrovej analýzy. Pri analýzach sme používali štatistický program SPSS Statistics 18.0, výsledky sme interpretovali a graficky editovali v programe MS Office 2013.

1 Základné pozorovania ohľadne využívania digitálnych médií a preferencií mediálnych obsahov u mladých ľudí

Výsledky nami realizovaného výskumu vo veľkej miere korešpondujú s očakávaniami, resp. s výsledkami iných výskumov, ktoré sa realizovali už v minulosti. Podľa najnovších údajov zo štúdie Millennials+, ktorú realizovala TNS v roku 2014, vyplýva, že mladí ľudia vo veku 12 – 26 rokov ($n = 1\,500$) strávia na internete denne priemerne až štyri hodiny, pričom s narastajúcim vekom klesá ich záujem o hranie hier a venujú viac času komunikácii, vyhľadávaniu informácií a vzdelávaniu. Aj podľa výsledkov nášho výskumu mladí ľudia na

Slovensku²⁸ veľkú časť svojho dňa využívajú internet na rôzne činnosti, najviac však na komunikáciu v prostredí sociálnych sietí na internete (aspoň jednu hodinu denne takmer 3/4 z nich a viac ako 2 hodiny denne 1/4 z nich). Hranie počítačových hier, naopak, nie je až také intenzívne, ako by sme mohli na základe predchádzajúcich výskumov u mladých ľudí očakávať (až 56,2 % mladých uviedlo, že nehraje hry vôbec alebo len občas). Podľa viacerých publikovaných štúdií (N. Vrabec z roku 2008a Kopáčiková a kol. z roku 2011) sa podiel ľudí, ktorí nehrajú vôbec počítačové hry pohybuje okolo 1/3. Z hľadiska účelu využitia internetu zaujme zistenie, že mladí pomerne intenzívne využívajú internet na prácu a vzdelávanie (minimálne hodinu denne viac ako polovica z nich). V o niečo menšej miere využívajú mladí ľudia internet na sledovanie filmov a videa.

Rovnako zaujímavé, ale tiež v súlade s očakávaniami, sú aj výsledky analýz preferencií mediálnych obsahov u mladých ľudí, ktorí sa pri sledovaní televíznych relácií a pri navštevovaní webových stránok jednoznačne najviac zaujímajú o hudbu (46,2 % maximálne zaujíma). Za hudbou nasleduje s väčším odstupom záujem o filmy (takmer 1/5 vyjadřila maximálny záujem), ďalej opäť s väčším rozdielom oproti filmu nasleduje postupne s menšími rozstupmi záujem o zdravie a zdravý životný štýl, šport, životné prostredie, spravodajstvo, hry, šoubiznis/celebrity a najmenší záujem v televízii a na webe majú mladí o náboženstvo a spiritualitu (až 3/5 uviedli odpoveď minimálny záujem).

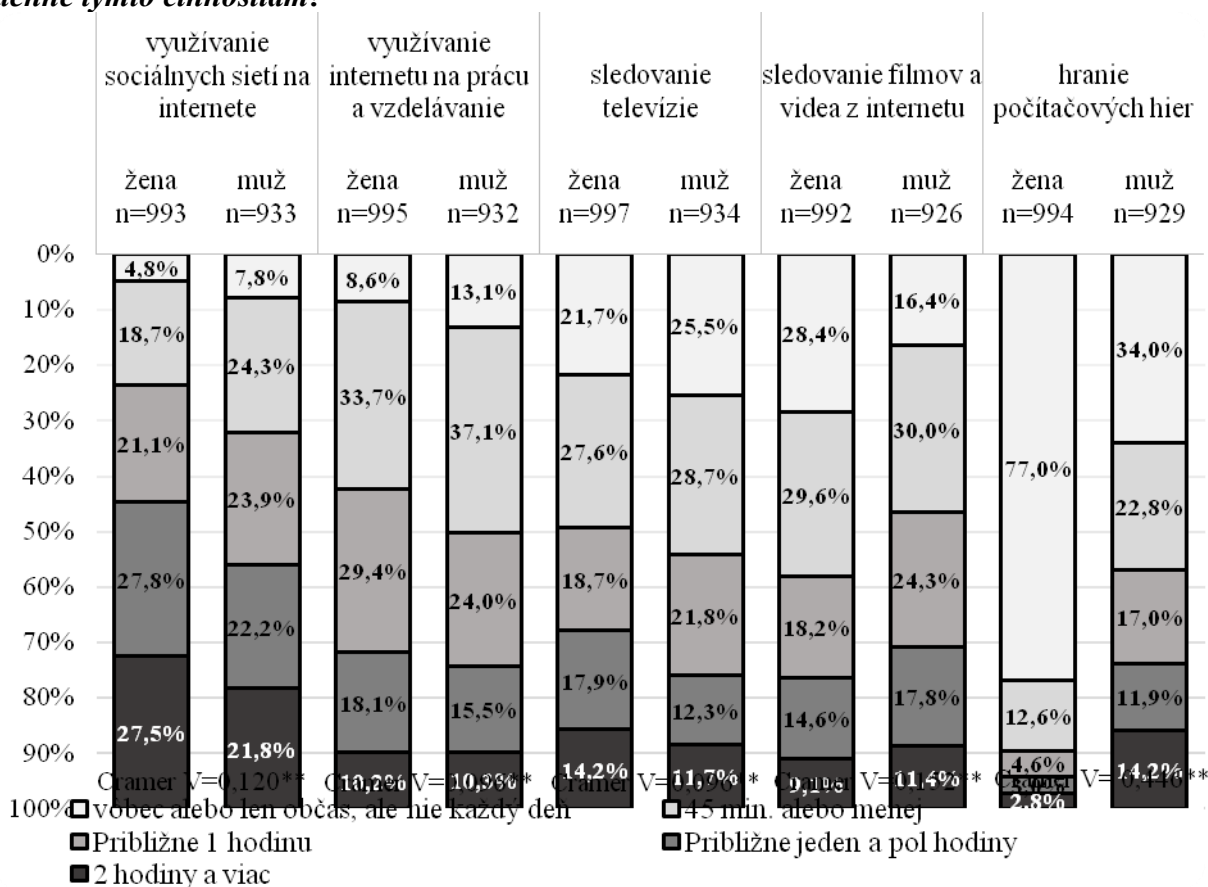
2 Rozdiely vo využívaní digitálnych médií a v preferenciách obsahov podľa pohlavia

Aj napriek tomu, že muži celkovo využívajú médiá vo väčšej miere než ženy ($t\text{-test} = -4,724^{**}$), môžeme práve u žien sledovať väčšiu intenzitu sledovania televízie, využívania internetu na prácu a vzdelávanie, ale najmä využívania sociálnych sietí na internete (Cramerovo $V = 0,120^{**}$). Naopak muži výrazne viac než ženy sledujú filmy a video z internetu (Cramerovo $V = 0,152^{**}$) avšak jednoznačne prevládajú v hraní počítačových hier (Cramerovo $V = 0,446^{**}$), pričom takmer každý druhý mladý študent hrá počítačové hry minimálne jednu hodinu denne. Viac než 3/4 žien, naopak, nehrajú počítačové hry vôbec alebo len občas, ale určite nie každý deň. Takéto výrazné rozdiely v hraní počítačových hier medzi mužmi a ženami zaznamenali nielen uvádzané nedávane výskumy, ale aj starší slovenský výskum z roku 2006, na čele ktorého stál J. Matulník. Zaujímavé však je, že ak do celkového využívania médií nerátame hranie počítačových hier, či prípadne využívanie

²⁸ Výskumný súbor $n=1968$ tvoria študenti tretieho ročníka stredných škôl na Slovensku, pričom súbor bol vybraný stratifikovaným náhodným výberom zo zoznamu všetkých škôl a z hľadiska základných charakteristík je reprezentatívny voči danej populácii na Slovensku.

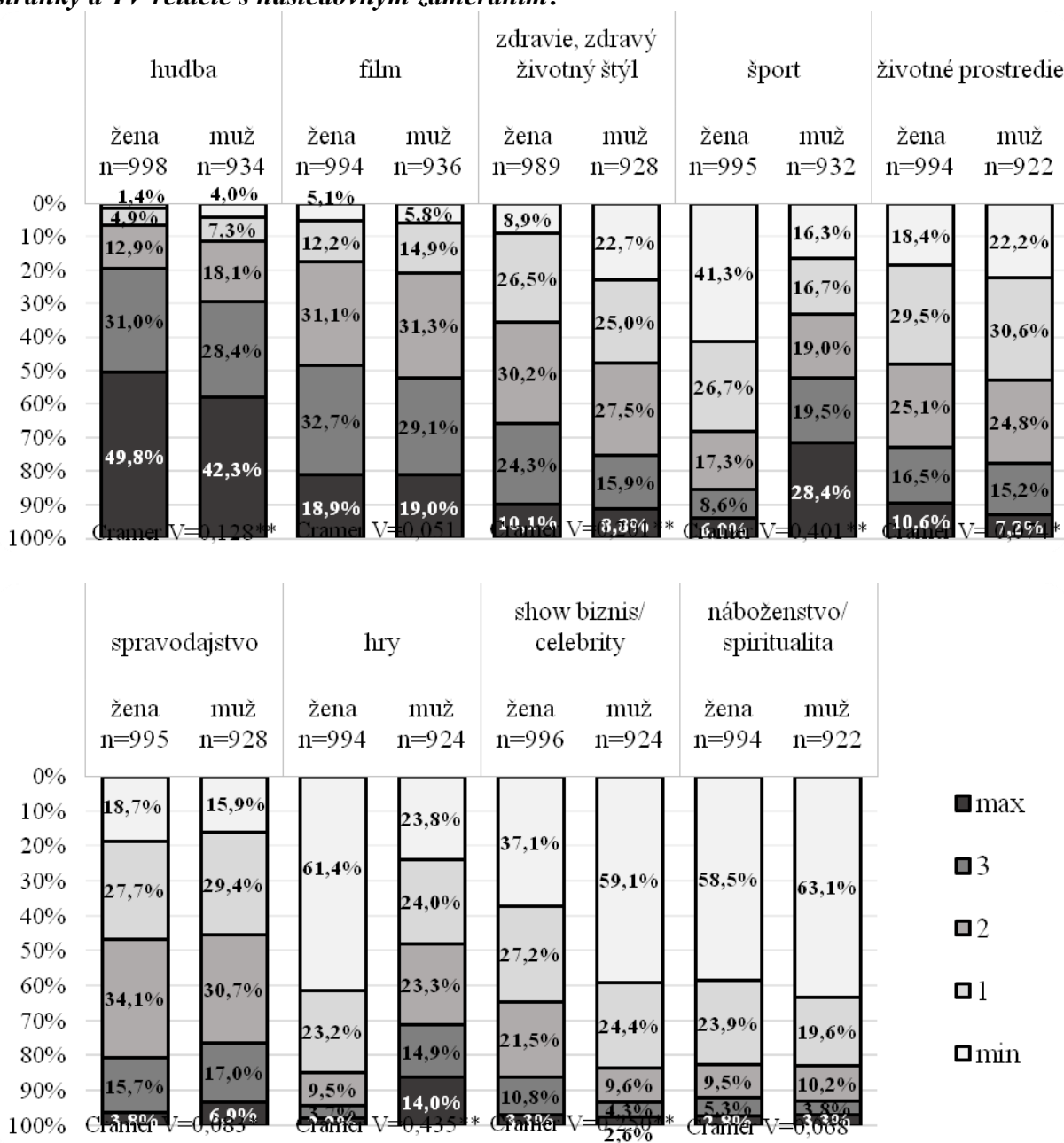
internetu na prácu a vzdelávanie, ženy celkovo vykazujú vyššiu intenzitu využívania digitálnych médií než muži.

Graf 1: Porovnanie odpovedí mužov a žien na otázku: *Koľko času obvykle venujete denne týmto činnostiam?*

Následne sa objavujú rozdiely podobného charakteru aj v tom, aké témy uprednostňujú muži a ženy v televíznych reláciách a na webových stránkach. Muži tak celkom jednoznačne viac než ženy svoj záujem zameriavajú na hry (Cramerovo $V = 0,435^{**}$) a šport (Cramerovo $V = 0,401^{**}$). Nižší, no stále pomerne zaujímavý rozdiel, sa objavuje aj vo vyššom záujme mužov o spravodajstvo (Cramerovo $V = 0,083^{*}$). Naopak, ženy preferujú výrazne viac než muži obsah zameraný na šoubiznis a celebrity (Cramerovo $V = 0,250^{**}$), na zdravie a zdravý životný štýl (Cramerovo $V = 0,201^{**}$), a tiež o niečo viac než muži preferujú obsah zameraný na hudbu (Cramerovo $V = 0,128^{**}$). Prirodzene, aj štruktúra preferencií mediálnych obsahov medzi obidvoma pohlaviami je odlišná, ženy preferujú témy v tomto poradí: hudba, film, zdravie a zdravý životný štýl, životné prostredie a zvieratá, spravodajstvo, šoubiznis/celebrity, šport, spiritualita a nakoniec hry. Muži uprednostňujú témy v tomto poradí: hudba, film, šport, hry, spravodajstvo, zdravie a zdravý životný štýl, životné prostredie a zvieratá, šoubiznis/celebrity a nakoniec spiritualita.

Graf 2: Porovnanie odpovedí mužov a žien na otázku: *Nakoľko Vás zaujímajú webové stránky a TV relácie s nasledovným zameraním?*

3 Rozdiely podľa typu školy a súvislosti so vzťahom k škole

Rozdiely v celkovom využívaní médií sa objavujú aj medzi študentmi rozdelenými podľa druhu školy (ANOVA = 7,500**), keď najviac využívajú digitálne médiá počas dňa študenti stredných odborných učilišť a najmenej študenti gymnázií. To sa prejavuje hlavne vo významných rozdieloch v sledovaní televízie, keď študenti gymnázií výrazne menej než ostatní sledujú TV (Cramerovo V = 0,135**). Televíziu, naopak najviac sledujú študenti stredných odborných učilišť, ktorí taktiež o niečo viac než ostatní sledujú filmy a video z internetu a hrajú počítačové hry. Študenti stredných odborných škôl v porovnaní s ostatnými

viac využívajú sociálne siete na internete a tiež využívajú internet na prácu a vzdelávanie. Za pozornosť stojí zistenie, že tí mladí, ktorí vo väčšej miere využívajú počas dňa rôzne digitálne médiá, majú v škole aj horšie známky (Spearman $r = -0,166^{**}$). Ak jednotlivé činnosti týkajúce sa využívania digitálnych médií a tiež preferencie mediálnych obsahov dáme do súvislosti so vzťahom študentov k škole a s ich voľnočasovými aktivitami, môžeme na základe analýz dát z nášho výskumu konštatovať, že:

Viac času denne venujú príprave na vyučovanie tí študenti, ktorí viac času trávia využívaním internetu na prácu na vzdelávanie ($r = 0,163^{**}$), viac sa zaujímajú o šoubiznis/celebrity ($r = 0,135^{**}$), o zdravie a zdravý životný štýl ($r = 0,135^{**}$), o náboženstvo/spiritualitu ($r = 0,120^{**}$) a tiež sa viac zaujímajú aj o životné prostredie a zvieratá ($r = 0,114^{**}$).

Naopak menej času trávia hraním počítačových hier ($r = -0,235^{**}$) a sledovaním filmov a videa na internete ($r = -0,123^{**}$), pričom sa tiež menej zaujímajú o hry ($r = -0,211^{**}$).

Známky v škole sú dôležitejšie pre tých, ktorí sa zaujímajú viac o šoubiznis/celebrity ($r = 0,157^{**}$), o zdravie a zdravý životný štýl ($r = 0,123^{**}$), o spravodajstvo ($r = 0,101^{**}$) a viac času trávia využívaním internetu na prácu na vzdelávanie ($r = 0,120^{**}$).

Menej času trávia hraním počítačových hier ($r = -0,190^{**}$), sledovaním filmov a videa na internete, ($r = -0,105^{**}$), a tiež sa menej zaujímajú o hry ($r = -0,161^{**}$).

Lepšie známky v škole majú tí, ktorí menej času trávia hraním PC hier ($r = -0,203^{**}$), sledovaním filmov a videa na internete, ($r = -0,152$), a tiež tí, ktorí sa menej zaujímajú o hry ($r = -0,159^{**}$), hudbu ($r = -0,135^{**}$) a šport ($r = -0,113^{**}$),

Radšej čítajú beletriu tí, ktorí sa viac zaujímajú o náboženstvo/spiritualitu ($r = 0,147^{**}$) a viac času trávia využívaním internetu na prácu na vzdelávanie, ($r = 0,110^{**}$).

Naopak menej tí, ktorí sa aj menej zaujímajú o hry ($r = -0,161^{**}$) či šport ($r = -0,156^{**}$) a tiež menej času trávia hraním PC hier ($r = -0,156^{**}$) a sledovaním televízie ($r = -0,157^{**}$).

Viac hodín týždenne športujú tí, ktorí sa zaujímajú o šport ($r = 0,351^{**}$), o hry ($r = 0,122^{**}$) o zdravie a zdravý životný štýl ($r = 0,102^{**}$) a tiež viac času hrajú PC hry ($r = 0,115^{**}$).

Častejšie navštevujú športové podujatia tí, ktorí sa viac zaujímajú o šport ($r = 0,489^{**}$) a spravodajstvo ($r = 0,100^{**}$) a tiež viac času trávia sledovaním televízie ($r = 0,102^{**}$).

Častejšie chodia na diskotéky a zábavy tí, ktorí sa viac zaujímajú o šoubiznis/celebrity ($r = 0,230^{**}$) a hudbu ($r = 0,171^{**}$), a tiež viac času trávia využívaním sociálnych sietí na internete ($r = 0,191^{**}$) a sledovaním televízie ($r = 0,107^{**}$).

Častejšie navštevujú kaviarne, cukrárne a pohostinstvá tí, ktorí sa viac zaujímajú o hudbu ($r = 0,161^{**}$) a viac času trávia využívaním sociálnych sietí na internete ($r = 0,154^{**}$) a sledovaním filmov a videa na internete ($r = 0,129^{**}$). Naopak, v menšej miere sa títo mladí zaujímajú o náboženstvo/spiritualitu ($r = -0,114^{**}$).

Viac času sa venujú záujmovej činnosti tí, ktorí sa menej zaujímajú o filmy ($r = -0,171^{*}$).

Vo väčšej miere konzumujú alkohol tí, ktorí sa viac zaujímajú o hudbu ($r = 0,116^{**}$), ale naopak menej sa zaujímajú o náboženstvo/spiritualitu ($r = -0,106^{**}$) a menej času trávia využívaním internetu na prácu na vzdelávanie, ($r = -0,102^{**}$).

Vo väčšej miere sa priznávajú ku konzumácii nelegálnych drog tí, ktorí viac času trávia sledovaním filmov a videa na internete, ($r = 0,117^{**}$) a viac sa zaujímajú o hry ($r = 0,107^{**}$).

4 Rozdiely vo využívaní digitálnych médií a v preferenciách mediálnych obsahov podľa druhu rodiny a súvislosti s rodinným prostredím a postojmi k manželstvu

Z ďalších analýz vypláva, že mladí ľudia žijúci v neúplných rodinách trávia denne celkovo viac času rôznymi činnosťami na internete či sledovaním televízie než mladí žijúci s obidvoma vlastnými rodičmi. Tento rozdiel je prítomný taktiež aj u jednotlivých konkrétnych činnosti, ktoré súvisia s využívaním digitálnych médií, keď mladí z neúplných rodín trávia v priemerne viac času sledovaním televízie, hraním PC hier a využívaním internetu na rôzne účely, než mladí z úplných rodín. Rozdiely však nemožno považovať za štatisticky významné ($p > 0,05$). Následne, v oblasti preferencií mediálnych obsahov, analýzy preukázali len minimálne rozdiely v preferenciách medzi mladými podľa toho v akej rodine žijú, okrem väčšieho záujmu mladých o hry v neúplných rodinách (Cramerovo $V = 0,072$, $p < 0,05$). Napriek týmto, pomerne malým rozdielom, však môžeme sledovať niekoľko zaujímavých súvislostí, ktoré sa objavujú medzi intenzitou využívania digitálnych médií, resp. mediálnymi preferenciami a rodinným prostredím mladých ľudí a sociálnou klímou v ich rodine, či v súvislosti s postojmi mladých ľudí k manželstvu:

Častejšie trávia čas spoločnými aktivitami doma s rodičmi tí mladí, ktorí trávia viac času sledovaním televízie ($r = 0,125^{**}$).

Častejšie trávia čas spoločnými aktivitami mimo domova s rodičmi tí mladí, ktorí trávia viac času využívaním internetu na prácu a vzdelávanie ($r = 0,110^{**}$) a vo väčšej miere sa zaujímajú o šport ($r = 0,126^{**}$) a o životné prostredie a zvieratá ($r = 0,112^{**}$)

Častejšie sa rozprávajú s rodičmi o citlivých otázkach tí mladí, ktorí sa vo väčšej miere zaujímajú o zdravie a zdravý životný štýl ($r = 0,147^{**}$) a o šoubiznis/celebrity ($r = 0,140^{**}$), ale naopak, trávia menej času hraním počítačových hier ($r = -0,180^{**}$) a tiež sa menej zaujímajú o PC hry ($r = -0,171^{**}$).

Pocit, že ich rodičia chápu je vo väčšej miere prítomný u tých mladých, ktorí sa viac zaujímajú o zdravie a zdravý životný štýl ($r = 0,113^{**}$) a o spravodajstvo ($r = 0,104^{**}$).

Svojich otcov vnímajú ako oporu viac tí mladí, ktorí sa vo väčšej miere zaujímajú o šport ($r = 0,155^{**}$) a častejšie trávia čas spoločnými aktivitami s rodičmi mimo domova ($r = 0,126^{**}$).

O tom, že by mali mladí ľudia čakať so sexuálnym životom až dovtedy, kým sa nezosobášia sú viac presvedčení tí mladí, ktorí sa viac zaujímajú o náboženstvo/spiritualitu ($r = 0,325^{**}$), ale naopak, trávia menej času využívaním sociálnych sietí na internete ($r = -0,106^{**}$).

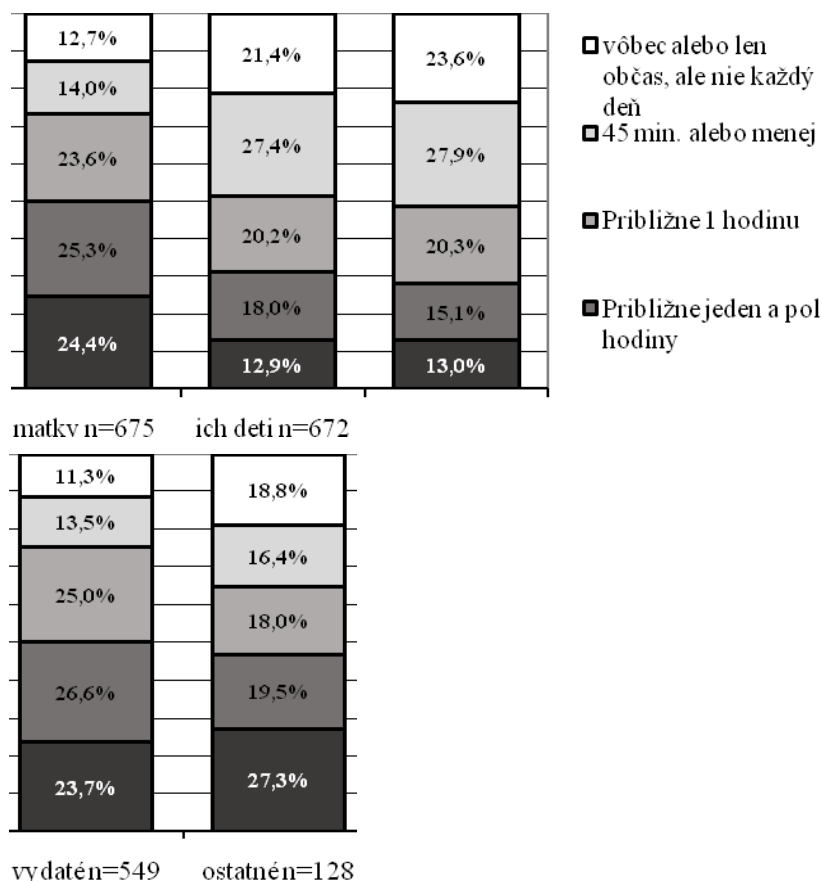
O tom, že v budúcnosti budú s niekým žiť bez toho, aby sa zosobášili sú viac presvedčení tí mladí, ktorí sa menej zaujímajú o náboženstvo/spiritualitu ($r = -0,196^{**}$)

5 Vzťah medzi sledovaním TV u detí a ich matiek, rozdiely v sledovaní TV na základe socio-demografických charakteristík matiek a ďalšie súvislosti

Vzťah medzi tým, ako často sledujú televíziu rodičia a ako často ich deti, nie je taký silný, ako by sme mohli očakávať (Spearmanovo $r = 0,153^{**}$). Na otázky ohľadne sledovania televízie odpovedalo celkovo 707 rodičov, z toho 675 matiek. Za pozornosť stojí hlavne zistenie, že sledovanosť televízie je u matiek v porovnaní so sledovanosťou TV u ich detí výrazne vyššia (pozri graf č. 3 na nasledujúcej strane). Kým polovica matiek sleduje televíziu minimálne hodinu a pol denne, u detí to nie je ani tretina, najväčšie rozdiely však môžeme sledovať v extrémnych intervaloch, v ktorých je rozdiel v podieloch až dvojnásobný. Napríklad, kým až 1/4 matiek sleduje televíziu denne dve hodiny a viac, u detí to je len 1/8 z nich, a, naopak, iba 1/8 matiek televíziu nesleduje vôbec alebo len občas, kým u detí je tento podiel dvojnásobne väčší (približne 1/4 z nich). Aj u matiek sme zisťovali, či existujú nejaké rozdiely v sledovanosti TV podľa ich základných socio-demografických charakteristík. Analýzy preukázali, že vek ani veľkosť obce, v ktorej matky žijú, nijako významne nesúvisí s tým v akej miere sledujú televíziu. Naopak, v súvislosti so s ich vzdelaním sme zaznamenali

relatívne slabý, avšak štatisticky významný vzťah, na základe ktorého môžeme tvrdiť, že čím vyššie vzdelanie matky dosiahli, tým menej často sledujú televíziu ($r = -0,152^{**}$). Ďalším zaujímavým zistením je aj to, že vydaté ženy sledujú televíziu výrazne menej než ostatné ženy (Cramerovo $V = 0,121^*$, pozri graf č. 3 na nasledujúcej strane).

Graf 3: Porovnanie odpovedí matiek, ich detí a všetkých detí na otázku: *Koľko času obvykle sledujete denne televíziu?* (porovnanie podľa rodinného stavu)

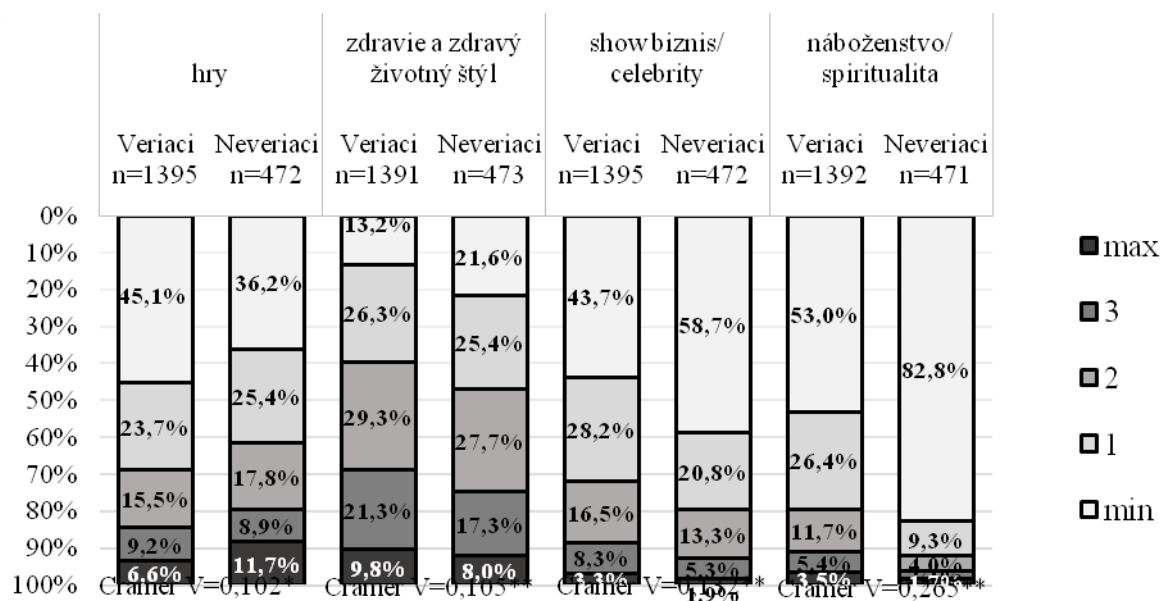
Aj keď podrobnejšie analýzy nepreukázali, že vyššia sledovanosť televízie u matiek stredoškôľakov významne nesúvisí s tým, nakoľko je pre ne dôležité, aby sa so svojimi deťmi rozprávali o ich záujmoch a názoroch, alebo s dôležitosťou spoločne stráveného voľného času. Objavili sme však niekoľko zaujímavých súvislostí s ich názormi na predmanželské sexuálne spolužitie, či na vykonávanie umelých potratov. Analýzy preukázali, že matky, ktoré častejšie sledujú TV, vo väčšej miere súhlasia s tým, že nie je potrebné, aby mladí ľudia čakali so sexuálnym životom až dovtedy, kým sa zosobášia ($r = 0,141^{**}$), a tiež súhlasia s tým, že je vhodné, aby muž a žena pred vstupom do manželstva najskôr spolu určitý čas žili „na skúšku“ ($r = 0,120^*$). Matky, ktoré častejšie sledujú televíziu, tiež vo väčšej miere súhlasia s vykonávaním umelých potratov aj bez uvedenia akéhokoľvek dôvodu ($r = 0,171^{**}$).

Vo vzťahu s religiozitou matiek sme objavili nasledujúce súvislosti. Matky stredoškolákov, ktoré častejšie sledujú televíziu, sa menej často modlia ($r = -0,100$), menej často chodia do kostola ($r = -0,134^*$) a sú menej presvedčené o tom, že povinnosť nedeľnej sv. omše je primeraná dnešnej dobe ($r = -0,110$). Naopak, častejšie čítajú horoskop ($r = 0,159^{**}$), sú viac presvedčené o tom, že sa ľudia po smrti môžu vrátiť späť na zem, či už ako iný človek, alebo v podobe zvierat'a ($r = 0,109$).

6 Rozdiely vo využívaní digitálnych médií a v preferenciách mediálnych obsahov podľa vierovyznania a súvislosti s religiozitou mladých ľudí

Celkovo využívajú médiá vo väčšej miere mladí ľudia, ktorí sa nehlásia k žiadnej cirkvi. Ak porovnávame mladých ľudí podľa toho, či sa hlásia k nejakej viere alebo nie, môžeme v jednotlivých činnostiach sledovať najväčšie rozdiely v sledovaní filmov a videa z internetu (Cramerovo $V = 0,086$; $*$) a hraní počítačových hier (Cramerovo $V = 0,106^{**}$), ktorým mladí veriaci venujú menej času denne než neveriaci. Naopak, mladí veriaci viac než neveriaci sledujú denne televíziu, rozdiel je však štatisticky zanedbateľný (Cramerovo $V = 0,045$; $p > 0,05$). Najmenšie, úplne zanedbateľné rozdiely sú prítomné v činnostiach, akými sú využívanie sociálnych sietí na internete a využívanie internetu na prácu a vzdelávanie. Z hľadiska preferencií mediálnych obsahov nachádzame medzi veriacimi a neveriacim mladými stredoškolákmi ten najvýraznejší rozdiel práve v ich výrazne väčšom záujme o mediálny obsah zameraný na náboženstvo a spiritualitu (Cramerovo $V = 0,265^{**}$). Veriaci sa tiež vo väčšej miere zaujímajú o zdravie a zdravý životný štýl (Cramerovo $V = 0,105^{**}$) a o šoubiznis a celebrity (Cramerovo $V = 0,132^{**}$). Naopak, výrazne menej sa zaujímajú o mediálny obsah zameraný na hry (Cramerovo $V = 0,102^*$, pozri graf č.4 na nasledujúcej strane).

Graf 4: Porovnanie odpovedí veriacich a neveriacich na otázku: *Nakoľko Vás zaujímajú webové stránky a TV relácie s nasledovným zameraním?*

Ak sa pokúsime dať jednotlivé činnosti spojené s využívaním elektronických médií do súvisu s otázkami, ktoré bližšie opisujú religiozitu mladých, nachádzame niektoré slabšie, ale štatisticky významnejšie súvislosti:

Častejšie čítavajú horoskopy tí mladí, ktorí viac času trávajú sledovaním televízie ($r = 0,179^{**}$), využívaním sociálnych sietí na internete ($r = 0,159^{**}$), ktorí sa viac zaujímajú o šoubiznis/celebrity ($r = 0,291^{**}$), o zdravie a zdravý životný štýl ($r = 0,142^{**}$), o hudbu ($r = 0,137^{**}$), avšak menej často hrajú počítačové hry ($r = -0,158^{**}$) a v menšej miere sa zaujímajú o PC hry ($r = -0,131^{**}$), o náboženstvo ($r = -0,107^{**}$) a o šport ($r = -0,104^{**}$).

Viac veria v to, že sa po smrti môžu niektorí ľudia vrátiť späť na zem ako iný človek alebo v podobe zvierat'a, tí mladí ľudia, ktorí sa viac zaujímajú o životné prostredie a zvieratá ($r = 0,137^{**}$), o hry ($r = 0,111^{**}$), o šoubiznis/celebrity ($r = 0,103^{**}$), o hudbu ($r = 0,101^{**}$) a tí, ktorí viac času trávajú sledovaním filmov a videa z internetu ($r = 0,102^{**}$).

Viac veria v to, že niektorí ľudia prišli do styku s mimozemskými civilizáciami, tí mladí ľudia, ktorí častejšie hrajú PC hry ($r = 0,148^{**}$), častejšie sledujú filmy a video z internetu ($r = 0,107^{**}$), a tí, ktorí sa viac zaujímajú o PC hry ($r = 0,172^{**}$).

Pre následnú podrobnejšiu analýzu religiozity mladých vyberieme len tých, ktorí sa označujú za veriacich, resp. hlásia sa k nejakej cirkvi (n=1413). U tejto skupiny sa objavujú nasledujúce súvislosti:

Náboženstvo považujú za dôležitejšie tí mladí, ktorí sa viac zaujímajú o náboženstvo/spiritualitu($r = 0,407^{**}$), menej často hrajú počítačové hry ($r = -0,109^*$) a v menšej miere sa zaujímajú o PC hry ($r = -0,102^{**}$)

Častejšie sa modlia tí mladí, ktorí sa vo väčšej miere zaujímajú o náboženstvo/spiritualitu($r = 0,375^{**}$), menej často hrajú počítačové hry ($r = -0,155^{**}$) a v menšej miere sa zaujímajú o PC hry ($r = -0,133^{**}$).

Častejšie chodia do kostola tí mladí, ktorí vo väčšej miere zaujímajú o náboženstvo/spiritualitu($r = 0,294^{**}$).

Viac presvedčení o tom, že ak by to záviselo od nich, chodili by menej často na bohoslužby, sú tí mladí, ktorí častejšie hrajú počítačové hry ($r = 0,118^{**}$), častejšie sledujú filmy a video z internetu ($r = 0,127^{**}$), sa viac zaujímajú o filmy ($r = 0,106^{**}$), o PC hry ($r = 0,118^{**}$), ktorí sa menej zaujímajú o náboženstvo/spiritualitu($r = -0,394^{**}$).

Menej presvedčení o tom, že keď budú mať 25 rokov, budú chodiť do kostola, sú tí mladí, ktorí častejšie hrajú počítačové hry($r = 0,119^{**}$),častejšie sledujú filmy a video z internetu ($r = -0,105^{**}$), vo väčšej miere sa zaujímajú o PC hry ($r = 0,139^{**}$), ktorí sa menej zaujímajú o náboženstvo/spiritualitu($r = -0,360^{**}$).

7 Využívanie digitálnych médií a preferencie mediálnych obsahov u mladých ľudí a ich vzťah k etnickým, či náboženským skupinám

Za účelom sledovania vzťahu mladých ľudí k etnickým, či náboženským skupinám bola do štandardizovaného dotazníka zaradená aj jednapolouzavretá otázka s možnosťou viacnásobnej odpovede, ktorá znela: „*Uvážite prosím, či by Vám vadilo alebo nevadilo mať za blízkeho kamaráta/tku niekoho, kto by bol:*“ Jednoduchá analýza všetkých respondentov preukázala, že najväčšej časti mladých stredoškolákov by prekážalo mať za kamaráta Róma (36,2%), len o niečo menšej časti by prekážalo ak by to bol Moslim (29,9%) a ešte menšej ak by to bol Žid (19,2%), pričom u mladých veriacich sú tieto podiely nižšie než u neveriacich. Veriacim mladým by tiež prekážalo mať za kamaráta ateistu (16,9%) a, naopak, mladým neveriacim by prekážalo mať za kamaráta protestanta (12,1%), či katolíka (7,8%).

Na základe ďalšej analýzy môžeme sledovať, či intenzita využívania digitálnych médií a preferencie mediálnych obsahov u mladých ľudí súvisí s rozdielmi v najmenej akceptovaných skupinách. Na základe hodnôt Cramerovho V, resp. Eta koeficientu môžeme konštatovať, že:

Tí mladí ľudia, ktorým by prekážalo mať za kamaráta Róma vo väčšej miere hrajú PC hry (Eta = 0,133**), ale tiež sa aj viac zaujímajú o hry (Eta = 0,130**) a o filmy (Eta = 0,091*). Naopak, v menšej miere využívajú internet na prácu a vzdelávanie (Eta = 0,088) a menej sa zaujímajú o náboženstvo/spiritualitu (Eta = 0,073),

Tí mladí ľudia, ktorým by prekážalo mať za kamaráta Moslima vo väčšej miere sledujú TV (Eta = 0,091*), ale tiež sa aj viac zaujímajú o šoubiznis/celebrity (Eta = 0,090*) a o životné prostredie a zvieratá (Eta = 0,089).

Tí mladí ľudia, ktorým by prekážalo mať za kamaráta Žida vo väčšej miere sledujú TV (Eta = 0,095*), hrajú PC hry (Eta = 0,081), ale tiež sa aj viac zaujímajú o šoubiznis/celebrity (Eta = 0,094*), o životné prostredie a zvieratá (Eta = 0,084), o šport (Eta = 0,077) a tiež o PC hry (Eta = 0,072).

Pre ešte podrobnejšiu analýzu „xenofóbie“ mladých stredoškolákov sme z hore uvedených odpovedí vytvorili jednoduchý sumačný index a zistili sme, že takmer presnej polovici mladých by neprekážalo mať za kamaráta kohokoľvek zo sledovaných skupín a, naopak, 4% stredoškolákov by prekážali všetci alebo takmer všetci zo sledovaných skupín. Ak dáme vytvorený index „xenofóbie“ mladých do vzťahu s intenzitou využívania digitálnych médií a preferenciami mediálnych obsahov zistíme, že: Xenofóbnejší sú tí mladí ľudia, ktorí sa vo väčšej miere zaujímajú o šoubiznis/celebrity ($r = 0,104^{**}$) a tiež intenzívnejšie sledujú TV ($r = 0,094^{**}$).

Záver

V zmysle čiastočného zhrnutia prezentovaných poznatkov, ale súčasne aj ako podnet pre ďalšie úvahy, záverom uvádzame vymodelovanú empirickú typológiu stredoškolákov na základerozdielov v intenzite využívania digitálnych médií a preferencií mediálnych obsahov. Predkladaná typológia vznikla pomocou klastrovej analýzy v analytickom programe SPSS Statistics 18.0 zo súboru vyššie uvedených otázok z dotazníka. Do typológie bolo zaradených 1967 respondentov a prostredníctvom klastrovej analýzy sme identifikovali tri empirické typy. Prvý typ tvorí 745 respondentov, druhý typ 481 respondentov a tretí typ 741 respondentov.

V prvom type sú sústredení mladí, ktorí spomedzi ostatných sledujú televíziu v najväčšej miere, a naopak, v najmenšej miere hrajú počítačové hry, no veľmi intenzívne využívajú internet na komunikáciu, ale aj na prácu a vzdelávanie, tiež sa veľmi zaujímajú o hudbu, šoubiznis/celebrity a zdravý životný štýl. V porovnaní s ostatnými skupinami sa zaujímajú o náboženstvo/spiritualitu a životné prostredie najviac. Druhý typ tvoria mladí, ktorí tiež relatívne intenzívne sledujú televíziu, ale zvlášť vynikajú veľmi intenzívnym hraním počítačových hier a záujmom o ne, ako aj veľkým záujmom o športovanie, pričom ostatné oblasti záujmov sú výrazne menej preferované. Okrem toho vo veľkej miere sledujú filmy a video prostredníctvom internetu. V Tretej skupine sú prítomní mladí, ktorí v porovnaní so zvyšnými dvoma skupinami vynikajú skôr vo všeobecne nízkej intenzite využívania internetu a sledovania televízie. Čo sa týka záujmov, na prvom mieste je hudba, no opäť v porovnaní s ostatnými skupinami sa o hudbu, ale aj o ostatné oblasti zaujímajú v najmenšej miere. Výrazne menej oproti ostatným sa zaujímajú o spravodajstvo a šport.

Literatúra

FFORDE, M.: *Desocializácia, Kríza postmodernity*. Bratislava : LÚČ, vydavateľské družstvo, 2010.

FERRAROTTI, F.: *La parola e l'immagine*. Chieti : Edizioni Solfanelli del Gruppo Editoriale Tabula fati, 2014.

MATULNÍK, J. a kol.: *Analýza sociálnych a zdravotných dôsledkov zmien demografického správania na Slovensku*. Trnava : Typi Universitatis Tyrnaviensis, 2006, s. 198

KOPÁČIKOVÁ, J. a kol.: *Čítanie mládeže v Slovenskej republike, Interpretácia výsledkov výskumu*, Slovenská asociácia knižníc, Equilibria. 2011. [online]. [2014-10-14]. Dostupné na: <http://www.sakba.sk/dokumenty/2011/citanie-mladeze.pdf>

VRABEC, N.: *Mládež a médiá: Mediálna gramotnosť mladých ľudí na Slovensku*. Bratislava: IUVENTA – Slovenský inštitút mládeže, 2008. [online]. [2014-10-16]. Dostupné na: https://www.iuventa.sk/files/documents/7_vyskummladeze/publikacie/media_mlade.pdf
Výskumná štúdia TNS, *Millennials+*, realizovaná agentúrou TNS Slovakia, 2014. [online]. [2014-10-21]. Dostupné na: <http://millennials.tns-global.sk>

Kontakt

Mgr., Lic. Martin Fero, PhD.

Katedra sociológie, Vysoká škola zdravotníctva a sociálnej práce sv. Alžbety

Námestie 1.mája č.1, 810 00 Bratislava, Slovenská republika

feromartin@gmail.com

Rizikové správanie vo vzťahu k zdraviu – jav globálny a/alebo individuálny?

Riskbehaviour in relationship to the Health – global and/or individual Phenomenon?

Eva LAIFEROVÁ – Ľudmila MISTRÍKOVÁ

Abstrakt

Východiskom príspevku je koncept rizikovej spoločnosti U. Becka a v nadväznosti na to problematika životného štýlu a rizikového správania, pertraktované súdobými autormi ako Z.Bauman, M. Jacyno, J.Děkanovský či H. Kubátová. Charakteristika rizikovej spoločnosti zakladá významový rámec pre chápanie kultúry individualizmu a individuálnej zodpovednosti jedinca v kontexte postmodernej doby. Súčasťou rizikového správania je správanie vo vzťahu k zdraviu. Zdravie ohrozujúce správanie má rozmer individuálny a univerzálny. Predpokladáme existenciu univerzálnych (globálnych) vzorcov správania, ohrozujúcich individuálne zdravie a poukazujeme na niektoré vybrané formy rizikového správania vo vzťahu k zdraviu u mladých ľudí na podklade štatistických údajov.

Kľúčové slová: postmoderná doba, riziková spoločnosť, rizikové správanie, rizikový životný štýl, zdravie mládeže

Abstract

The starting point of this contribution is the concept of risk society set up by U.Beck and, problems of life-style and risk behavior, elaborated by contemporary authors like Z.Bauman, M.Jacyno, J.Děkanovský, H.Kubátová, as follows. Characteristic of the risk society forms a basic framework for understanding the individualistic culture and individual responsibility of an individual in the context of postmodern age. The behavior in relationship to the health represents a part of the risk behavior generally. Health endangering behavior is divided in two dimensions - individual and universal. We suppose the existence of universal (global) behavioral pattern, endangering the individual health and, we refer to some chosen forms of risk behavior in relationship to the health among young people, based on statistical data.

Key words: postmodern age, risk society, risk behaviour, risk life-style, youth health

Riziko v postmodernej dobe

Tematika zdravia má z pohľadu dneška už tradičné a nezastupiteľné miesto tak v rozpravách súdobej vedy, ako aj v kontexte každodenného správania ľudí. Závisí samozrejme vždy od uhla pohľadu a súvislostí, prizmou ktorých nazeráme na tak komplexný fenomén, aký predstavuje zdravie v **postmodernej dobe**. A práve uvedená postmoderná optika stavia tento problém do osobitých a na prvý pohľad nie celkom jednoznačných vzťahov. Máme tu na mysli predovšetkým charakter spoločnosti tzv.druhej moderny – zvýznamnenej U.Beckom – ktorej základným atribútom je **rizikovosť** (Beck,2004). Podstatu

prechodu od industriálnej k “rizikovej spoločnosti“ podmienili v prvom rade nové technológie a kvalitatívne nové riziká. Nastala éra nekontrolovateľnej celosvetovej produkcie rizík, ktorých potenciál predstavuje charakteristický znak a formujúcu silu dnešnej spoločnosti. Ak hovoríme o rizikách v súčasnosti, máme na zreteli ich vedomé súvislosti, t.j. vedomie pravdepodobnosti a neistoty nesmierného rozsahu, ktoré definujú ich význam: nemožno ich už sociálne ohraničiť, nadobúdajú globálny presah, pretože sa týkajú života rozličných spoločenských, sociálnych tried a vrstiev. Nadobudli novú kvalitu, ktorá ovplyvňuje život globálne na celej planéte. V tomto zmysle U.Beck už v r. 1999 začal hovoriť o tzv. tichej revolúcii, ktorá produkuje svetovú rizikovú spoločnosť a ktorá vymedzuje nástup **rizikovej spoločnosti** ako zásadnú spoločenskú zmenu (tiež in: Šubrt,2007). Závažnou črtou rizík dnešného sveta je ich „latencia“ v zmysle neviditeľnosti, ktorá predstavuje akýsi absurdný rys – na jednej strane zmienený vysoký potenciál rizikovosti, na druhej strane možnosť profitovať z rizík. Táto ambivalentná povaha súdobého rizika má najrozličnejšie prejavy, o ktorých sa zmienime neskôr. Faktom je, že riziká dnes prebiehajú naprieč štruktúrami spoločenských nerovností a strácajú sa možnosti efektívne im čeliť. U.Beck na margo toho výstižne konštatuje: „núdza je hierarchická, smog je demokratický“ (Beck,2004, s.47). Vzniká nové paradigma rizikovej spoločnosti a s ňou nové výzvy – ako zabrániť rizikám a ohrozeniam, či a ako ich bagatelizovať, dramatizovať, usmerňovať, limitovať? Ani jedna z uvedených otázok neponúka jednoduché riešenia, a pritom čas je v mnohých prípadoch striktné limitovaný (napríkladnutnosť čeliť dopadom klimatickej zmeny na veľké populácie obyvateľov zeme).

Výrazným fenoménom súčasnej spoločnosti je **individualizácia**, ktorú možno ponímať viacerými optikami, najmä však ako dôsledok uvoľnenia ľudí zo sociálnych útvarov klasickej industriálnej spoločnosti. Individualizácia sa podľa U.Becka prejavuje formami „riskantných slobôd“, ako aj “ambivalentnosťou individuálnej sebarealizácie“. Konkretizuje to na príkladoch zrodu individuálnych vzorcov správania, ktoré nahrádzajú pevné životné rytmy dané platnými kultúrnymi vzorcami alebo pravidlami rodinného života. Sklon či priamo vyhľadávanie rizík sa tak stávajú spôsobom vyviazania z tradičných väzieb a cestou k ďalšiemu osamostatňovaniu jedinca vo vzťahu k pôvodným sociálnym zoskupeniam. Sociálna sila argumentu rizika spočíva v ohrozeniach premietnutých do budúcnosti (Beck, 2004), čo v podstate znamená, že riziko sa prenáša do budúcnosti, nakoľko minulosť už nehrá determinujúcu rolu pre konanie v prítomnosti. V rozvinutej spoločnosti sa stáva riziko dvojtvárnou skutočnosťou – je ohrozením, ale aj šancou uplatnenia na trhu, napríklad mediálnom, na trhu voľnočasových aktivít, v priemysle zábavy, športu atď.

Riziko ako životný štýl

Natíska sa otázka, akú podobu nadobudla kultúra postmodernej doby, ak jedným z jej základných atribútov je individualizácia, ktorá poskytuje toľko slobody pre rizikové správanie? M.Jacyno ponúka objasnenie, založené na charakteristike kultúry individualizmu (Jacyno,2012) – spája ju so **životným štýlom**, ktorý získava význam sebavytvárania seba samého a sveta významov, kde kontrakultúra umocňuje individualistický étos a každá individuálna voľba tak nadobúda značný význam (tamže, s.72). Kultúra individualizmu je často prezentovaná **nekonformným správaním**, ktoré býva praktikované každodenne a je ponímané podobne ako úspech – súvisí s formou každodennej voľby, premietnutej do životného štýlu a hodnotového sveta (tamže, s.73). Nemalou mierou sa kultúra individualizmu podieľa aj na formovaní **vkusu**, ktorý rešpektuje rôznorodosť životných štýlov, na čo už dávnejšie upozornil P.Bourdieu (tamže, s.75). Bariéry medzi rôznymi životnými štýlmi sú potom chápané ako bariéry vkusu, čo napokon vedie podľa P.Bourdieuho k racionalizácii zmyslu života a nutkavej sebakontrolke jedinca (tamže, s.82). Reflexívna modernita západnej kultúry vyvoláva diskusiu o bezpečnosti, ergo zodpovednosti, nakoľko produkuje riziko, ktoré usmerňuje voľby jedinca v oblasti životných stratégií. V súvislosti s charakterom súčasnej západnej kultúry zdôrazňuje M. Jacyno existenciu krízy a globalizáciu jej prejavov. „Kríza získava globálnu povahu, ale zodpovednosť a nutnosť kontroly rizika sú privatizované“ (Jacyno,2012,s.83). Riziko sa stalo základným kritériom hodnotenia kvality života. **Privatizácia rizika** prebieha prostredníctvom procesu jeho medikalizácie a medikalizácie prostriedkov, pomocou ktorých sa má zvládať. Medikalizácia spočíva v štruktúrovaní života ideamihygienického, zdravého, či racionálneho životného štýlu a dietetickými a telocvičnými režimami. Za dôležitý sa považuje kontakt s prírodou, telesný pohyb, „radosť zo života“, zmysel pre humor, čo v procese medikalizácie nadobúda význam niečoho, čo slúži jednotlivcovi (tamže, s.85). Jednako narážame na **všadeprítomnosť rizika**, ktoré tvorí sémantický horizont ľudskej skúsenosti a vyúsťuje do dvoch typov životných stratégií:

1. do snahy riziko racionálne kontrolovať a zvládať,
2. do pokusov odmietať zmysel skúsenosti s rizikom a jeho predchádzaním, čo však vedie k dočasnej rezignácii na kontrolu rizika.

Prejavuje sa to napríklad v samovražedných alebo napoly samovražedných praktikách, ako sú nelegálne automobilové preteky, praktikovanie extrémnych športov, čomu sa ešte budeme venovať podrobnejšie, organizovaním fyzicky náročných vytrvalostných táborov, inzerovaním partnerstva s osobou – nositeľom HIV a množstvom ďalších praktík, zmyslom

ktorých je návrat do tradičného sveta, v ktorom zachraňuje jednotlivca jeho predurčenie, nie však profylaxia (tamže, s.86). Výber rizika sa poníma ako forma jeho kontroly, choroby a nehody s ním spojené sú však fenoménom kolektívnym a civilizačným. Naplnenie rizika zvoleným spôsobom správania sa prezentuje ako úspech – ako jeho zvládnutie – neraz interpretované ako naplnenie osudu jednotlivca. Medikalizácia tu vystupuje ako utilitárna verzia individualizmu, ktorá inštrumentalizuje optimizmus: pozitívne myslenie „slúži“ predlžovaniu života, úniku pred chorobami a starobou alebo rýchlejšiemu uzdraveniu. Akcentuje sa využitie kapitálu zdravia, obratnosti, nadšenia pre „nezdravé veci“, prežívanie života naplno, nezaťažovanie sa starosťami o možné fatálne dôsledky zanedbania sebakontroly (tamže,s.88). V takomto svete nadobúdajú životné štýly funkciu svetonázoru, dokonca politických či náboženských postojov.

V dobe rizikovej spoločnosti možno identifikovať **rizikové konzumné životné štýly**. Riziko prechádza tzv. eskalátorovým efektom, na ktorý upozornil už zmienený U.Beck , čoho podstatou je posun spoločnosti na vyššie poschodie, vyšší stupeň – ako dôsledok ekonomického a technologického vývinu, ktorý otupuje sociálnu nerovnosť zlepšenými materiálnymi podmienkami obyvateľov. Následkom toho je posilnenie procesu individualizácie a diverzifikácie životných situácií a spôsobov života, čo prelamuje hierarchický model spoločenských tried a vrstiev, podporuje masovú spotrebu a zrod konzumných životných štýlov. Ľudia v podstate zažívajú šok, keď zlyhávajú tradičné formy prekonávania úzkosti (deprivácie) a neistoty v rodinách, v manželstve, v mužských a ženských rolách a sú prinucovaní prekonávať všetko individuálne. Z.Bauman (2002) v kontexte svojej teórie o tekutosti postmodernej spoločnosti poukazuje na vznik tekutých konzumných životných štýlov, ktoré sú odrazom absencie sociálnych štruktúr, ktoré by vymedzovali rámce toho, čo je v živote možné, nakoľko všetko je príliš premenlivé, zmeny prebiehajú rýchlo a niet dominantného vzorca života, lebo vzorov je mnoho (Kubátová, 2010, s.134). V zhode s Baumanom možno konštatovať, že ľudia prešli trajektóriou od dodávateľov statkov ku zberačom zážitkov, čo je typickou črtou **tekutej spoločnosti**. Pre zberačov statkov je nástrojom vlastné telo: v ňom sa zážitky rodia, telo zážitky absorbuje a prijíma (tamže, s. 136). Táto podoba hedonizmu v spojení s vysokou mierou informovanosti vytvára **narcistický životný štýl**, ktorý generuje nový typ **zodpovednosti**. Sprewádza ju však strata záujmu o veci verejné, uvoľnenie medziludských vzťahov, kult prirodzenosti, zrýchľovanie zmien vkusu, hodnôt, služieb, ale aj zvyšovanie stresu a nárast depresívnych porúch, na ktoré už dávnejšie upozornil G.Lipovetsky (1998).Zodpovednosť sa stáva súčasťou vedomého rizika, súčasťou kalkulácie s fyzickými a psychickými možnosťami a limitmi vlastného tela,

čo je vo svojej podstate motivované zmieneným narcistickým spôsobom života a snahou o sebareprezentáciu a sebavyjadrenie.

Rizikové správanie a kultúrne vzory

Skupinové či individuálne správanie sa riadi obvykle kultúrnymi vzormi, ktoré sú historickým produktom doby. Kultúrny vzor umožňuje, spoluurčuje a podmieňuje substitúciu vlastných skúseností a výberu v konkrétnych alternatívach spoločenského života, kultúrny vzor funguje aj ako model činnosti alebo správania v určitej spoločenskej roli. Predstavuje realitu „sui generis“, ktorá sa šíri zložitou difúziou (Děkanovský, 2008, s.150). Ak chceme odkryť podmienenosť rizikového správania, predošlá úvaha nás vedie práve ku kultúrnym vzorom, produkoványm postmodernou dobou a k zvláštnostiam jej foriem. Nórsky sociálny antropológ T.H.Eriksen sa v diele „Tyranny of the Moment: Fast and Slow Time in the Information Age“ (2001) zaoberá jednou z týchto zvláštností, ktoré sú typické pre súčasnosť a životný štýl súčasného človeka – je to **fenomén zrýchľovania a rýchlosti** v rozličných oblastiach súčasného ľudského života. Ako príklady uvádza zrýchľovanie fajčenia, spôsobu stravovania, zmeny vo formách i obsahu komunikácie, v oblasti športu odklon od vytrvalostných podôbk expozívnym športom (tiež in: Děkanovský, s.157-158). Každopádne, význam zrýchľovania činností, napríklad športových, vzrastá so záujmom médií, čím dochádza k mutáciám tradičných športov do podoby, v ktorej sa zvýznamňuje vizuálna príťažlivosť (napríklad rast mediálneho záujmu o vizuálne príťažlivejší plážový volejbal oproti klasickejpodobe volejbalu), ako aj stanovenie časového obmedzenia športového výkonu v súvislosti diváckou atraktivitou na úkor iných parametrov športového výkonu (napríklad zavedenie tzv.tie-beakov v tenise pre skrátenie hry). Umelo vytváraná potreba zrýchľovať určité činnosti z dôvodov atraktivity, či mediálneho záujmu sa podieľa na vzniku takých kultúrnych vzorov, ktoré nasledujú a reprodukujú určité zoskupenia jednotlivcov, ochotných a vedome pripravených podstupovať relatívne vysokú mieru rizík, spojených s rozličnými formami ohrozenia svojho fyzického alebo psychického zdravia, ktoré sú napríklad v istých profesionálnych, dobrovoľných, rovesníckych či iných zoskupeniach považované za kultúrny vzor, „normu“, ktorou sa riadia príslušníci referenčnej skupiny, ak sa chcú stať jej členmi, získať konkrétny status v rámci nej alebo pritiahnúť pozornosť médií k svojej osobe, čo v digitálnej ére nie je technologicky vôbec náročné.

Rizikové správanie vo vzťahu k zdraviu

Všeobecnejšie úvahy na tému rizikového správania nás privádzajú k pohľadu na situáciu v podmienkach Slovenska a k poznatkom o rizikovom správaní vybranej časti populácie

v dnešnej dobe. V súčasnosti máme k dispozícii údaje o rizikových faktoroch, ohrozujúcich zdravie obyvateľov Slovenska všeobecne, ako sú predovšetkým namáhavá fyzická aktivita, požívanie alkoholických nápojov, fajčenie, charakteristické najmä pre ľudí s nižším socio-ekonomickým statusom (Sopóci, Džambazovič, Gerbery, 2015, s.128). Na druhej strane ukázalo sa, že vyšší socio-ekonomický status je diferencujúcim faktorom napríklad pre vykonávanie alebo nevykonávanie namáhavej fyzickej aktivity. Podobným spôsobom autori odlišujú správanie rôznych socioekonomických skupín aj vo vzťahu k ďalším rizikovým faktorom (Sopóci, Džambazovič, Gerbery, 2015). Kultúrno-behaviorálne teórie týkajúce sa nerovností v zdraví objasňujú súvislosti medzi pozíciou jednotlivca v systéme sociálnej stratifikácie a jeho správaním vo vzťahu k zdraviu pomocou kultúrne podmienených charakteristík, ako sú hodnoty, normy, vzory konania, životný štýl. To nás vracia kuž skôr zmieneným vzťahovým skutočnostiam medzi životným štýlom a rizikovým správaním na úrovni všeobecnej sociologickej teórie, resp. kpôsobeniu aktuálnych kultúrnych vzorov na rizikové správanie individualizovaného sveta postmoderny.

Rizikové správanie mládeže vo vzťahu k zdraviu

Špecifickú sociálnu skupinu v uvedenom kontexte tvorí **mládež**, ktorá svojim správaním vo vzťahu k zdraviu i celkovým životným štýlom podnecuje viacero obáv aj otázok, generuje paradoxné situácie. Vzhľadom na to, že zdravie mládeže je významným determinantom rozvoja a kvality ľudského potenciálu, predpokladom zdravia dospeléj populácie, zamerali sa na rizikové správanie práve tejto, často rozporuplnej sociálnej kategórie. Na jednej strane je podľa celkových analýz súčasná mládež v Európskej únii zdravšia ako kedykoľvek predtým, ale zároveň existuje viacero dôvodov na znepokojenie – najmä kvôli zvyšujúcemu sa psychickému stresu, nadmernej konzumácii alkoholu, fajčeniu a drogám, nevhodnej výžive, nedostatočnej telesnej aktivite, ďalej kvôli nehodám a pohlavne prenosným chorobám, ako aj narastajúcim problémom s plodnosťou.²⁹ Na zdravie mladých ľudí má negatívny vplyv aj chudoba a rôzne nevýhody a podmienky, v ktorých žijú, študujú a pracujú (napríklad riziko ťažkého úrazu je v prípade mladých pracovníkov o 50 % vyššie ako v prípade pracovníkov starších ako 40 rokov).

Na **Slovensku** má zdravotný stav mládeže v posledných rokoch, podľa Národnej správy o mládeži (Šípoš, Sobihardová a kol., 2005), tendenciu v priemere sa mierne zlepšovať. Avšak zväčšujú sa rozdiely medzi skupinami s najlepším a najhorším zdravím. Autori správy to zdôvodňujú rozširovaním diapazónu bohatstvo – chudoba, rastom nezamestnanosti

²⁹http://ec.europa.eu/health/my_health/young_people/index_sk.htm

a nízkou úrovňou vzdelanosti niektorých skupín obyvateľstva. V skupine 0-18 ročných upozorňujú na nárast chronických zdravotných porúch, ktoré si vyžadujú intenzívnu starostlivosť i prevenciu (napr. chybné držanie tela, zrakové chyby, neuropsychické ochorenia, astmatické ochorenia a rôzne typy alergií). Pritom väčší dopad na zdravie mládeže než je úroveň zdravotnej starostlivosti, podobne ako v celej EÚ, majú **rizikové formy správania** – fajčenie, nedostatok pohybu, nesprávna výživa, nedobrá socio-ekonomická situácia v spojení s negatívnymi faktormi životného prostredia. Ako protiklad týchto objektívnych zistení však vyznievajú údaje o subjektívnom pociťovaní zdravia – približne 65 % mladých ľudí uviedlo, že sa cítia zdravotne „veľmi dobre“ („nie dobre“ len 3 %, Šípoš, Sobihardová a kol., 2005).³⁰

V súvislosti s rizikovým správaním mládeže v SR, vychádzajúc zo zdravotníckych štatistík, môžeme identifikovať niektoré **negatívne trendy** – a to, skorý začiatok sexuálneho života u mladistvých, zvyšujúce sa riziko nárastu sexuálne prenosných chorôb a predčasných gravidít, rastúci trend skúseností s užívaním marihuany a extázy vo veku 15-24 ročných a klesajúci trend počtu užívateľov drog v liečbe (www.infodrogy.sk), stúpajúci trend výskytu ochorení na diabetes mellitus v skupine 0-14 ročných (www.nczisk.sk), stúpajúci počet nehôd (úrazy, úmrtia) na cestách zapríčinený mladými vodičmi (vo veku okolo 20 rokov) a nezanedbateľný je aj výskyt samovrážd a samovražedných pokusov vo veku 15-20 rokov a najmä vo veku 21-29 rokov (Kostičová, 2005).

Zdravotné správanie mládeže optikou výskumu

Empirický obraz o súčasnom správaní mládeže vo vzťahu k zdraviu môžeme ilustrovať údajmi z výskumu **ISSP Slovensko 2012**.³¹ Sledovali sme vybrané ukazovatele rizikového (fajčenie cigariet, nadmerné pitie alkoholu) a protektívneho správania (pohyb, konzumácia čerstvej zeleniny a ovocia, preventívne prehliadky), vychádzajúc z kontextu subjektívneho hodnotenia zdravotného stavu.³² Podľa tohto hodnotenia sa mladí ľudia vo veku 18-34 rokov cítia zdravotne celkovo dobre (69,3%), väčšinou netrpia dlhotrvajúcim ochorením (90,2%), cítia sa pomerne šťastní v živote (60,5% a 30,2% – skôr šťastní ako nešťastní) a nemávajú

³⁰Deti a mládež tvoria v SR cca 48 % z celej populácie (v prípade, že horná hranica vekového intervalu je 34 rokov: portal.statistics.sk)

³¹Výskum ISSP Slovensko 2012 sa realizoval na reprezentatívnej vzorke 1128 respondentov, pričom kategória 18-34 ročných tvorila cca 33 %.

³²V tabuľkách uvádzame aj údaje za celý súbor (SR) kvôli možnosti rýchleho názorného porovnania s údajmi o mládeži, avšak bez slovnej interpretácie.

fyzické bolesti (85,5%). Celkovo je situácia mládeže z tohto hľadiska pomerne pozitívna a nevzbudzuje obavy z rizikového správania (podrobnejšie v tab.1).

Tabuľka 1: Zdravotné správanie mládeže – kontext

	18 - 34 roční (v %)	SR (v %)
Subjektívne hodnotenie zdravotného stavu		
1. Dobrý až výborný	69,3	79,3
2. Ako-tak uspokojivý	32,2	17,5
3. Zlý	0	3,2
Dlhotrvalé ochorenie / zdravotné postihnutie		
1. Áno	9,8	27,5
2. Nie	90,2	72,5
Pocit šťastia v živote		
1. Šťastný až úplne šťastný	60,5	42,5
2. Skôr šťastný ako nešťastný	30,2	34,6
3. Rovnako šťastný ako nešťastný	7,8	16,6
4. Nešťastný	1,8	1,6
Fyzické bolesti (v posledných 4 týždňoch)		
1. Nikdy / výnimočne	85,5	64,5
2. Občas	9,5	23,2
3. Často	4,6	12,3

Zdroj: Zdravie a zdravotná starostlivosť. ISSP Slovensko 2012. Pramenná publikácia. Bratislava 2013.
Poznámka: V rámci jednotlivých okruhov sú varianty väčšiny premenných vo všetkých tabuľkách re-kategorizované (spracovala Mistríková)

Pri pohľade na údaje o fajčení, pití alkoholu, cvičení, konzumovaní ovocia a zeleniny a preventívnych prehliadkach tiež nachádzame pomerne uspokojivé informácie, t.j. skôr v prospech protektívneho správania. Polovica 18-34 ročných nikdy nefajčila (50,6%), takmer polovica nekonzumuje nikdy alkohol (49,8%) – avšak s mesačnou frekvenciou ho konzumuje takmer rovnaká časť (48%). Konzumácia ovocia a zeleniny vyznieva pozitívne (prevažuje týždenná a denná frekvencia) a pravidelné absolvovanie preventívnych prehliadok u lekára sa týka 52% mladých ľudí (podrobnejšie v tab.2).

Tabuľka 2: Zdravotné správanie mládeže – riziká

	18 - 34 roční (v %)	SR (v %)
Fajčenie		
1. Nikdy nefajčil/a	50,6	51,0
2. Nefajčí, ale v minulosti áno	13,6	21,5
3. Fajčí v súčasnosti (1-20 cigariet denne)	12,7	27,4 (1-20+21-40)
Alkohol (4 a viac nápojov za deň)		
1. Nikdy	49,8	56,1
2. 1 až niekoľkokrát mesačne	48,0	39,6
3. Viackrát týždenne až denne	1,3	2,2
Cvičenie (najmenej 20 minút denne)		
1. Nikdy	16,8	14,3
2. 1 až niekoľkokrát mesačne	44,8	46,4
3. Niekoľkokrát za týždeň	27,2	20,9
4. Denne	12,6	17,0
Strava - ovocie a zelenina		
1. Nikdy	0	0,6
2. 1 až niekoľkokrát mesačne	17,4	17,9
3. Niekoľkokrát za týždeň	40,5	40,1
4. Denne	41,9	41,4
Preventívne prehliadky u lekára		
1. Áno, pravidelne	52,0	54,1
2. Áno, nepravidelne	32,0	32,8
3. Nechodí	16,0	12,9

Zdroj: Zdravie a zdravotná starostlivosť. ISSP Slovensko 2012. Pramenná publikácia. Bratislava 2013 (spracovala Mistríková)

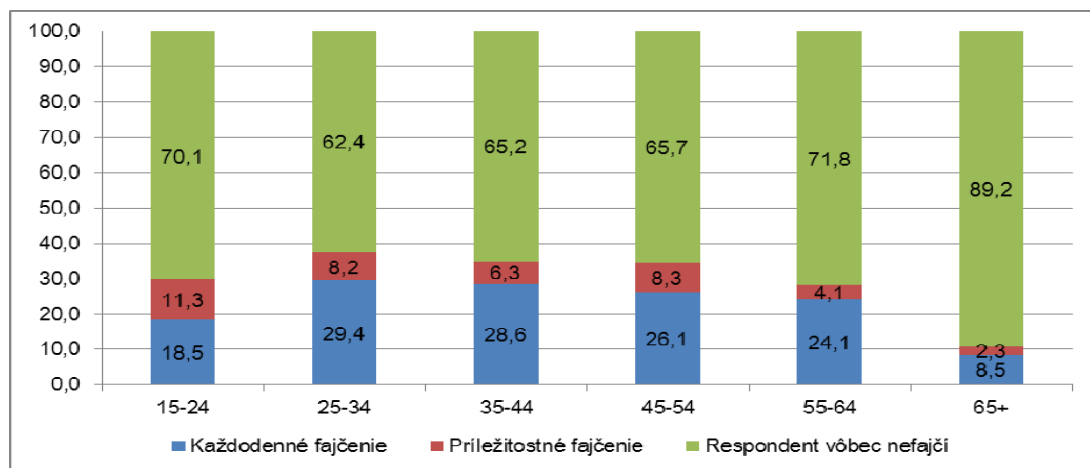
Môžeme uzavrieť, že podľa individuálnych (parciálnych) vyjadrení respondentov údaje nie sú celkovo nepriaznivé, ani alarmujúce. Týka sa to však len oblasti hlavných, štandardne sledovaných rizikových faktorov – fajčenie, alkohol, zdravá strava, cvičenie a preventívne prehliadky, pričom ako **najrizikovejšie sa javí užívanie alkoholu**. I keď si uvedomujeme limity takto zredukovaného súboru faktorovrizikového správania, ich výber mal svoje opodstatnenie – išlo nám aj o možnosť porovnávania s výsledkami iných výskumov, najmä s reprezentatívnym zisťovaním o zdraví v SR – **EHIS 2014**.³³

Podľa výsledkov tohto európskeho výberového zisťovania o zdraví situácia v skupine mladých ľudí (15-34 ročných) vyznieva podobne pozitívne ako vo výskume ISSP Slovensko

³³EHIS, 2014 – európske výberové zisťovanie o zdraví v SR, N = 5 490 osôb v SR od 15 r., prebiehalo v súkromných domácnostiach, použitá bola metóda osobného rozhovoru a CAPI, realizoval ŠÚ SR.

2012. Z porovnania štandardných ukazovateľov rizikového správania – fajčenie, častá konzumácia alkoholu, konzumácia zeleniny a ovocia – vyplýva, že vo vekovej kategórii 15-24 ročných väčšina (70,1%) vôbec nefajčí a podobne je to aj u 25-34 ročných (62,4% vôbec nefajčí, podrobnejšie v grafe 1).

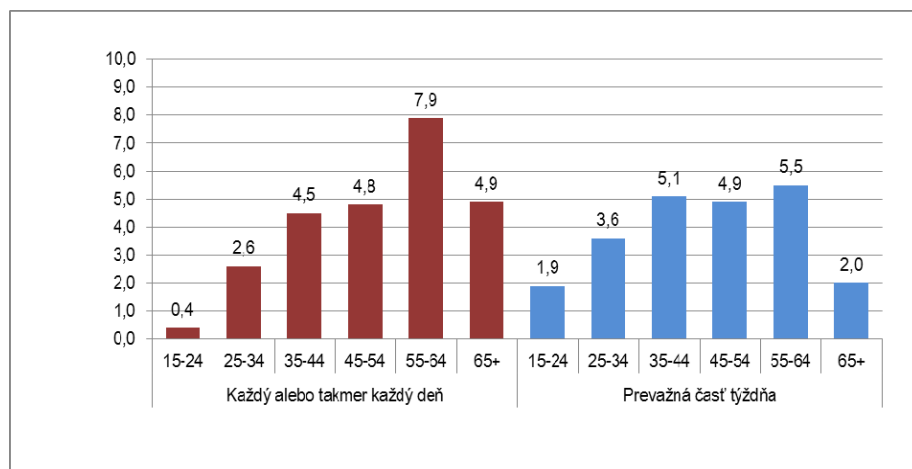
Graf 1: Návyky spojené s fajčením podľa vekových skupín (frekvencia v %)

Zdroj: ŠÚ SR, EHIS 2014 (UDB 30/09/2015)

Obdobnú situáciu sme zaznamenali aj v oblasti konzumácie alkoholu – na častej konzumácii (denne a takmer denne) sa vekové kategórie 15-24 a 25-34 ročných podieľali len v malej miere (0,4% a 2,6%, podrobnejšie v grafe 2). Čo sa týka konzumovania ovocia, ovocných štiav a zeleniny môžeme konštatovať, že podľa výsledkov EHIS 2014 sa neprejavila súvislosť medzi frekvenciou konzumácie a vekom – uvedené zložky potravy konzumovali približne rovnako osoby všetkých vekových kategórií denne (priemerne 45,7% respondentov) a takmer denne (priemerne 27,8%, podrobnejšie in: Velčická, 2015, str.27).

Graf 2: Častá konzumácia alkoholických nápojov akéhokoľvek druhu za posledných 12 mesiacov podľa vekových skupín (v %)

Zdroj: ŠÚ SR, EHIS 2014 (UDB 30/09/2015)

Vychádzajúc z uvedených, pomerne pozitívnych empirických zistení si kladieme otázku o rozpornej situácii v rizikových faktoroch na úrovni „globálnej“ a „individuálnej“. Podľa individuálnych vyjadrení respondentov vyznieva správanie vo vzťahu k zdraviu pomerne pozitívne (protektívne), kým na celoštátnej (a európskej) úrovni sú zaznamenané fakty a trendy k rizikovému správaniu. Je zrejmé, že pre vytvorenie komplexnejšieho obrazu, je nevyhnutné zohľadňovať ďalšie faktory a súvislosti zdravotného správania. Príkladom môže byť postup (použitý vo výskume ISSP 2012), založený na klastrovej analýze viacerých premenných, ktoré pokrývajú rizikové i protektívne správanie.³⁴ Výsledkom je zistenie, že **šance správať sa rizikovo k svojmu zdraviu súu mladých v SR výrazne vyššie než u starších** – konkrétne u 18-24 ročných 4-násobne, u 25-44 ročných 2-násobne (Sopóci, Džambazovič, Gerbery, 2015, str.111, tab. 31). Môžeme konštatovať, že z **globálneho hľadiska**, resp. celkovo sa **správanie mládeže k svojmu zdraviu javí ako rizikové**.

Údaje z výskumu ISSP Slovensko 2012 naznačujú aj ďalšie paradoxné zistenie – na jednej strane si mládež uvedomuje, že zdravotné problémy sú väčšinou zapríčinené vlastným správaním, ktoré ohrozuje zdravie a že aj napriek tomu, by mal mať každý prístup k zdravotnej starostlivosti, vrátane prístupu k dôležitým operáciám (podrobnejšie v tab.3). Môžeme to chápať ako prejav skutočnej alebo deklarovanej zodpovednosti za vlastné zdravie – keď na strane druhej sa správajú celkovo rizikovo k svojmu zdraviu? Jedno z vysvetlení nachádzame v možnosti, že v konečnom dôsledku je **postoj mládeže** k vlastnému zdraviu pomerne **ambivalentný**, čo je v súlade s názorom Lipovetskeho (1998), že zodpovednosť sa stáva súčasťou vedomého rizika v prístupe k zdraviu. Ešte výraznejšie sa tento fenomén prejavuje v oblasti športových aktivít, čomu sa venujeme v nasledujúcej časti príspevku.

³⁴ Napr. premenné ako vek, pohlavie, typ sídla, rodinný stav – diferencované podľa stupňa vzdelania a ekonomického statusu.

Tabuľka 3: Zdravotné správanie mládeže – názory na zdravie, chorobu, liečenie (v %)

	18-34 roční (v %)	SR (v %)
Zdravotné problémy sú kvôli správaniu, ktoré ničí zdravie		
1. Súhlasí	60,5	59,0
2. Aj súhlasí aj nesúhlasí	25,5	25,6
3. Nesúhlasí	9,5	13,2
Ľudia by mali mať prístup k zdravotnej starostlivosti, aj keď si svojím správaním ničia zdravie		
1. Súhlasí	34,8	33,9
2. Aj súhlasí aj nesúhlasí	28,4	30,1
3. Nesúhlasí	31,1	32,1
4. Nevie posúdiť	9,2	3,8
Uprednostnenie pacienta pri operácii srdca: nefajčiar / silný fajčiar		
1. Uprednostniť nefajčiara	28,1	32,9
2. Uprednostniť fajčiara	1,3	1,7
3. Nehrá to úlohu pri rozhodovaní o operácii	66,9	61,2
4. Neviem	4,9	

Zdroj: Zdravie a zdravotná starostlivosť. ISSP Slovensko 2012. Pramenná publikácia. Bratislava 2013 (spracovala Mistríková)

Alternatívne a rizikové športy

Na poli športových aktivít sa tiež stretávame s rizikovým správaním, ohrozujúcim zdravie, ktorého popularita je v súčasnosti na vzostupe a predstavuje atraktívnu alternatívu k tradične chápaným športom. Sú to najmä tzv. zážitkové, rekreačné (niekedy aj profesionálne vykonávané) **alternatívne športy**. Tieto formy športov sú výrazom doby, kde riziko v tradičnom ponímaní (ako činnosť významne ohrozujúca zdravie jedinca) preniká do sféry „normálneho“, skupinovo vyhľadávaného a programovo odmietajúceho vrcholový výkonnostný šport (Sekot, 2008). Sú spojené s výrazom vitality, neobmedzujúcim individualizovaným životným rytmom, voľnočasovými aktivitami, naplno prežívaným neorganizovaným programom a radosťou zo spoločne zdieľanej športovej činnosti, uprednostňovanej pred dosahovaním plánovaných výkonov a výsledkov (Sekot, 2008, s.63-64). Alternatívne športy predstavujú unikátnu **športovú subkultúru** so špecifickým hodnotovým smerovaním a osobitým životným štýlom. Značný význam je pripisovaný hodnote slobody, nezávislosti, tolerancie, túžbe po sebaujavení (tamže, s. 65). Súčasťou alternatívnych športov sú tzv. **adrenalinové športy**, ktoré vznikli ako mutácie klasických

športov, ako napríklad rafting na gumových člnoch sa vyvinul pôvodne z kanoistiky, skateboarding z kolieskového korčuľovania, BMX z bicyklovania a pod. Ich aktéri sú trénovaní, fyzicky zdatní, technicky výborne pripravení, vybavení modernými technológiami a výstrojom. Dokážu pohotovo rozlišovať alternatívy konania a stratégie únikov z nevydarených situácií, vlastná im je túžba po dobrodružstve, vzrušení a sú schopní balansovať na hrane rizika a nebezpečenstva, čo zodpovedá všeobecnejšej charakteristike doby. Využívajú nové technológie, materiály, stroje, prístroje, vynálezy, čo umožňuje posúvať hranice dosiahnuteľného výkonu, ale aj emocionálneho vzrušenia: tieto súvislosti manifestuje napríklad vývin paraglidingu, canyoningu, raftingu, snowboardingu, širšie tzv. x-športov. Za dôležitý sa považuje **faktor úspechu**, podmienený presnosťou a rýchlosťou všetkých úkonov, pri nutnosti kalkulovať s obmedzenými možnosťami chrániť telo pred poradením napríklad hlavy či chrbtice. Jednako ukazuje sa, že najväčšie riziko podstupujú športovci v prípade motorizmu, cyklistiky, lyžovania, hokeji, boxe, dostihových športoch, čo sú väčšinou klasické (tradičné) podoby športov.

Extrémne, resp. akčné športy ako skatedboarding, snowboarding, BMX, motocross, však už nie sú len mutácie klasických športových disciplín, ale aj úplne nové podoby športu. Ich aktéri očakávajú najmä spoločne zdieľané vzrušenie, pestujú (a testujú) svoju odvahu, budujú si vlastnú hodnotovú platformu, dychtia po „závrati“ z nevšednosti. Uvedené atribúty správania spája spoločný menovateľ, a to ochota podstupovať rôzne formy rizikového správania, čo považujú aktéri za neodmysliteľné, ale aj predvídateľné a zvládnuť (Lyng, 2005, s.68). Akčné športy sú **charakteristické hlavne pre mladých ľudí** v pubertálnom a postpubertálnom veku, pre ktorých znamenajú fyzickú vzpruhu a psychické osvieženie. Majú o ne záujem prevažne mladí muži v urbanizovaných oblastiach, predstavujú v zásade maskulinnu subkultúrnu športovú aktivitu. Plnia zároveň nezanedbateľnú socializačnú rolu v mestskom prostredí vrstovníckych skupín, ktoré sú spravidla vzdialené tradičnej športovej scéne s jej požiadavkami, normami a sociálnou kontrolou. Charakteristickými znakmi sú spoločne zdieľaný štýl obliekania, spôsob uvažovania, hodnotové smerovanie. Miznú psychické zábrany a vedomie rizika sa dostáva za hranicu únosnosti, až ku strate pudu sebazáchovy. Základnou vlastnosťou akčných športov je však zmienený atribút „závrate“, ktorá je ich dominantnou črtou a ktorá priťahuje záujem uvedených vekových zoskupení, ako aj pozornosť divákov. Skutočne ide o prejav špecifického životného štýlu, ktorý je priam symbolickou výzvou tradičným kultúrnym hodnotám a systému sociálnej nerovnosti (tamže, s.69). Participácii na tomto type športu nebráni statusové zaradenie, cení sa najmä odvaha a snaha podstupovať vysokú mieru rizika, hoci racionalizovaného, predsa len nie komplexne

kalkulovaného. Ak v prípade extrémnych športových aktivít existujú pravidlá, v prostredí daného športu vyrastajú športovci svetovej úrovne (Suchánek, 2006). Každá takáto aktivita časom nadobúda istú formu rutiny, získava svojich vyznávačov, ale aj organizátorov, sponzorov, vedú sa výkonové štatistiky a kroniky podujatí (napríklad zaznamenávaním vydarených a nevydarených akcií a udalostí).

Na **Slovensku** zatiaľ niet k dispozícii štatistík, ktoré by hodnoverne vypovedali o počtoch a iných sociálnych charakteristikách aktérov, venujúcich sa jednotlivým druhom alternatívnych a extrémnych športov. Avšak, ako uviedol Úrad verejného zdravotníctva, každý rok sa približne 750 000 adolescentov poraní pri rôznych športových aktivitách.³⁵ Podľa štúdie Ministerstva školstva SR, realizovanej u školopovinných detí vo veku 11-16 rokov, z aktivít, pri ktorých sa úrazy stali, dominujú u chlapcov športovanie (33,1%), bicyklovanie (14,6%) a pošmyknutie (12,9%). U dievčat je to športovanie (30,2%), pošmyknutie (22%) a bicyklovanie (10,2%). Veľkú časť športových úrazov tvoria poranenia pri neorganizovanom športe alebo hre. Počítame sem rekreačné športovanie všetkého druhu a hru detí bez dozoru. Boj proti tomuto druhu úrazov je veľmi ťažký, pretože neorganizovaný šport prebieha rozptýlene a nemožno priamo pôsobiť na športujúcich (Rovný, 2004). Taktiež nemáme vo verejných štatistikách zachytené počty a druhy zranení, prípadne úmrtí, spôsobených v dôsledku alternatívnych a extrémnych športov. Jednako je zrejmé, že svojich prívržencov tu majú, nakoľko sú propagované už aj na internetových stránkach slovenských serverov. Ako príklad možno uviesť dokumentárny videofilm M. Molčana „Extrémne športy na Slovensku“, ktorý propaguje freeskiing, skateovanie, snowboarding, snowboardcross a wakeboarding na webovej stránke. Vznikli už aj teambuildingové agentúry, ktoré zjavne komerčným spôsobom ponúkajú a sprostredkujú zážitky z extrémnych športov, alebo špecializované cestovné kancelárie (napríklad Kiska Travel), ktoré ich ponúkajú svojim klientom.

Atak, hoci aktéri spočiatku odmietali byť súčasťou komercializovaného, sformalizovaného, výkonnostného a sponzormi ovládaného športového odvetvia (Sekot, 2008), neskôr sa ukázalo, že akčné, resp. extrémne športy sú **konzumne atraktívne** a postupom času sa stali predmetom masového konzumu v dynamike vývoja postmodernej spoločnosti, disponujúcej množstvom informácií, sprostredkujúcej masu zážitkov a nových skúseností.

³⁵Športové úrazy zahŕňujú akútne príhody ako vyklbenia, zlomeniny, očné úrazy a poškodenia chrčtice. Najviac úrazov je pri loptových hrách hlavne pri futbale, ktorý je našim najrozšírenejším športom, ďalej nasledujú poranenia pri lyžovaní, bicyklovaní, základnej telesnej výchove a atletike, ľadovom hokeji, sánkovaní, vodných športoch, zápasení.

Záver

Naše doterajšie poznanie problematiky rizikového správania vo vzťahu k zdraviu nás vedie ku konštatovaniu, že táto oblasť sociálneho poznávania vyžaduje sústredenejšiu pozornosť výskumníkov naprieč viacerými špecializovanými disciplínami zo sféry sociálnych a humanitných vied. Bude potrebné prepojiť poznatky z oblasti zdravotníctva, sociológie, psychológie, filozofie i ekonómie, ak chceme komplexnejšie poňať a objasniť tak závažný spoločenský jav, akým je rizikové správanie človeka postmodernej doby. Zatiaľ môžeme vymedziť niekoľko podstatných súvislostí, ktoré sú vyústením našich doterajších **zistení** – a síce, že rizikové správanie vo vzťahu k zdraviu má dimenziu tak univerzálnu (globálnu), ako aj individuálnu. Nachádzame ho v špecifických skupinách ľudí, najmä v sociálnej kategórii mládeže. Univerzalita rizikového správania je prejavom kultúry individualizmu postmodernej spoločnosti. Jej súčasťou je subkultúra založená na rizikovom konzumnom životnom štýle, ktorý sa prejavuje vo vzťahu k zdraviu vo veľmi rôznych formách správania. Individuálny rozmer rizikového správania sleduje narcistické kultúrne vzory, ktorých atribútmi sú špecifické a diferencované vnímanie zodpovednosti za zdravie, snaha o sebaaprezentáciu a prítiahnutie pozornosti vonkajšieho prostredia, či už konkrétneho alebo abstraktného (virtuálneho). Naše poznatky tiež poukazujú na ambivalentný charakter zodpovednosti aktérov vo vzťahu k rizikovému prístupu k zdraviu, čo sa u mládeže prejavilo ako uvedomovanie si vplyvu vlastného správania na ohrozenie zdravia a zároveň ako praktizovanie niektorých rizikových foriem správania.

Literatúra

BECK, U., 2004: *Riziková společnost. Na cestě k jiné modernitě*. Sociologické nakladatelství, Praha

BECK, U., 2011: *Riziková společnost. Na cestě k jiné modernitě*. SLON, Praha

DĚKANOVSKÝ, J., 2008: *Sport, média a mýty*. Brno, Dokořán

DŽAMBAZOVIČ, R., GERBERY, D., SOPÓCI, J., 2013: *Zdravie a zdravotná starostlivosť*. ISSP Slovensko 2012. Pramenná publikácia. Stimul, Bratislava

ERIKSEN, T. H., 2001: *Tyranny of the Moment: Fast and Slow Time in the Information Age*. Pluto Press, London, Sterling, USA

KOSTIČOVÁ, M., BADALÍK, L., 2005: *Samovražda – smrť, ktorá sa nemusela stať*. Sociodemografické faktory samovražedného správania na Slovensku. In: Sociálne dimenzie zdravia a zdravotníctva. Zborník referátov z medzinárodnej konferencie. TU, Trnava 2005.

- KUBÁTOVÁ, H., 2010: *Sociologie životního způsobu*. Praha, Grada Publishing a.s.
- LEONARD, D. J., 2008: *To the White Extreme in the Mainstream: Menhood and White Culture in a Virtual Sport World*. Youth Culture and Sport. New York, Routledge
- LIPOVETSKY, G., 1998: *Éra prázdnoty. Úvahy o současném individualismu*. Praha, Prostor
- LYNG, S., 2005: *Edgework: The sociology of risk-taking*. New York, Routledge
- MOLČAN, M.: *Extrémne športy na Slovensku*. Elektronický zdroj: .
<http://zlavy.sme.sk/zlavy/sport/adrenalin>
- ROVNÝ, I., 2004: *Úrazy detí a mládeže a prevencia pred nimi*. Elektronický zdroj:
http://verejnezdravotnictvo.szu.sk/SK/2004/4/urazy_Rovny.htm
- SEKOT, A., 2008: *Sociologické problémy sportu*. Praha, Grada Publishing a.s.
- SEKOT, A., 2006: *Sociologie sportu*. Brno, Paido
- SOPÓCI, J., DŽAMBAZOVIČ, R., GERBERY, D., 2015: *Zdravie a zdravotná starostlivosť na Slovensku – nerovnosti v zdraví*. Bratislava, Stimul
- SUCHÁNEK, J., 2006: *Odvrácená tvář sportu. Pády, prohry, bouračky*. Praha, UNIVERSUM
- ŠÍPOŠ, J., SOBIHARDOVÁ, Ľ. a kol., 2005: *Národná správa o politike mládeže v SR pre Radu Európy*. Bratislava, MŠ SR
- ŠUBRT, J. a kol., 2007: *Soudobá sociologie I (Teoretické koncepce a jejich autoři)*. UK Praha, Nakladatelství Karolinum
- ŠUBRT, J., BALON, J., 2010: *Soudobá sociologická teorie*. Praha, Grada Publishing a.s.
- VELČICKÁ, J., 2015: *Pohľad na zdravotný stav obyvateľstva SR a jeho determinanty (výsledky EHIS 2014)*. ŠÚ SR, Bratislava

Kontakt

Eva Laiferová, PhDr., CSc.
 Ľudmila Mistriková, PhDr. PhD.
 Katedra sociológie FiF UK
 Gondova 2, 814 99 Bratislava
 E-mail: eva.laiferova@uniba.sk, ludmila.mistikova@uniba.sk

Paliatívna starostlivosť v kontexte sociálnych a zdravotných globálnych rizík

Palliative Care in the Context of Global Social and Health Risks

Silvia CAPIKOVÁ, Michaela KOSTIČOVÁ, Mária MOJZEŠOVÁ,
Jana TRIZULJAKOVÁ

Abstrakt

Starnutie populácie a nárast výskytu chronických ochorení, ktoré sú najčastejšou príčinou úmrtí je globálnym problémom aktuálnym tiež na Slovensku. V príspevku sú analyzované uvedené trendy. Zmene v demografickej štruktúre a v štruktúre chorobnosti by mal zodpovedať rozvoj adekvátnych zdravotných a sociálnych služieb. Ako vyplýva z prezentovaných údajov, rozvoj paliatívnej starostlivosti stále zostáva veľkou výzvou, napriek istým úspechom.

Kľúčové slová: paliatívna starostlivosť, starnutie populácie, chronické ochorenia, úmrtnosť, Slovenko, sociológia zdravotníctva, sociálne lekárstvo.

Abstract

Ageing of population and increase of the prevalence of chronic diseases as the main causes of mortality is a global problem evident also in Slovakia. The paper is analysing these trends. Changes in the demographic structure and morbidity structure should be followed by development of adequate health and social services. As indicated from the presented data, development of palliative care represents a challenge, despite of its partial successes.

Keywords: palliative care, ageing of population, chronic diseases, mortality, Slovakia, sociology of health care, social medicine.

Úvod

Starnúca populácia so stúpajúcou proporciou seniorov je významný globálny demografický trend, v súčasnosti už pomerne stabilizovaný. V európskom regióne WHO sa podiel osôb vo veku nad 65 rokov neustále zvyšuje, pričom v roku 2009 táto veková skupina predstavovala takmer 15 %. Starnutie populácie prispieva k vytvoreniu tlaku na reorganizáciu služieb v zdravotno-sociálnej oblasti. Zdravotnícke systémy sa budú musieť čoraz viac prispôbiť novým požiadavkám, pričom sa pokladá za potrebné presunúť dôraz z liečby akútnych ochorení na starostlivosť o pacientov s chronickými, život obmedzujúcimi ochoreniami. V súvislosti so starnúcou populáciou sa objavujú požiadavky po integrácii sociálno-zdravotnej starostlivosti, jej deinštitucionalizácii a posilnení tzv. neformálnej (domácej) starostlivosti, ako aj podpore záujmu lekárov a zdravotných sestier o geriatricu. (Ondruš, 2015)

V posledných dekádach narastá počet chronických ochorení, ktoré sa pred polstoročím pri predpokladanej nízkej strednej dĺžke života nemohli prejavíť. K nim patria neurodegeneratívne ochorenia, ako napr. Parkinsonova či Alzheimerova choroba, psychiatrické ochorenia, a pod. U mnohých seniorov so zvyšujúcim sa vekom sa zároveň vyskytuje často niekoľko závažných ochorení. Popri starnutí populácie je relevantným faktom aj skutočnosť, že chronické ochorenia, ako napr. diabetes a iné metabolické ochorenia a rôzne druhy onkologických ochorení, sa vyskytujú v čoraz nižšom veku. Globálnou hrozbou sú však aj infekčné ochorenia, ktorých sociálne a zdravotné dôsledky sú veľmi závažné, najmä HIV a rezistentné formy TBC. (Ondruš, 2015) Napriek tomu že na Slovensku sa hrozby spôsobené týmito infekčnými ochoreniami zatiaľ výraznejšie neprejavili, rôzne formy migrácie obyvateľstva (najmä pracovnej) nevylučujú do budúcnosti napr. rozšírenie HIV aj v heterosexuálnej populácii a nárast dopytu po paliatívnej starostlivosti aj u týchto pacientov. Z infekčných ochorení potreba paliatívneho prístupu v SR vyvstáva najmä v súvislosti s chronickými hepatitídami (najmä HVC).

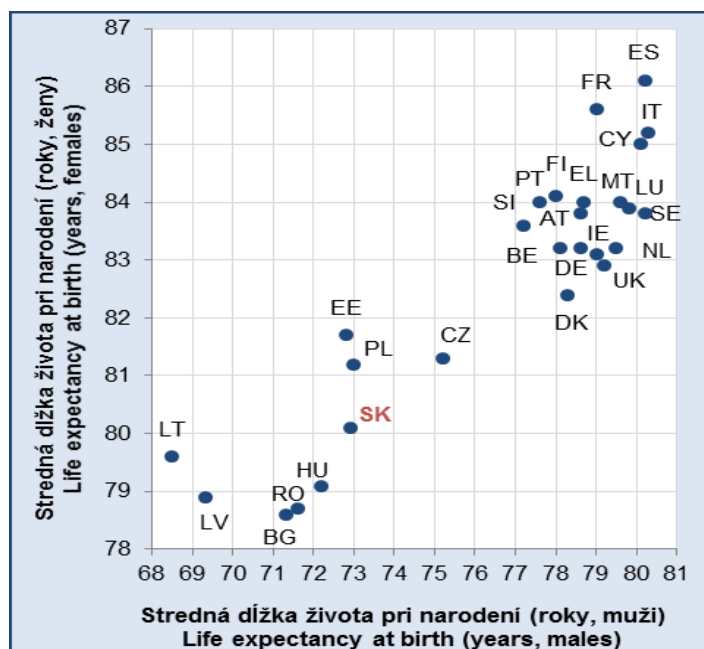
Základným globálnym trendom je, že čoraz väčšia časť populácie v staršom, ale aj v mladšom veku je vystavená zvýšenému riziku chronického, život obmedzujúceho ochorenia s prejavmi, ktoré nielen znižujú kvalitu života, ale spôsobujú aj bolesť a utrpenie. Čoraz závažnejším problémom je nedostatok správne kvalifikovaných zdravotníckych pracovníkov nielen v oblasti geriatrickej a sociálnej starostlivosti o seniorov, ale tiež paliatívnej medicíny.

Reálnu potrebu paliatívnej starostlivosti je ťažké presne vyrátať. Kvalifikované odhady a prieskumy ktoré zosumarizovala Európska asociácia paliatívnej starostlivosti (EAPC) v roku 2009, uvádzajú potrebu paliatívnej starostlivosti u 50% až 89% všetkých zomierajúcich pacientov (v závislosti na použitej metóde odhadu), resp. uvádzajú že najmenej 20% pacientov s nádorami a 5% pacientov s iným ochorením potrebuje v poslednom roku svojho života špecializovanú paliatívnu starostlivosť a zmiernovanie prejavov ako bolesť, dusenie sa, a iné prejavy fyzického, psychického a spirituálneho utrpenia. Podľa konzervatívnych odhadov, v európskom regióne WHO žije viac ako 320 000 pacientov s nádorami a 285 000 pacientov s iným ochorením ktorí potrebujú podporu či špecializovanú paliatívnu starostlivosť, avšak skutočné počty môžu byť vyššie. V dôsledku pokroku v medicíne mnohí z týchto pacientov budú s daným ochorením žiť dlhší čas a budú potrebovať paliatívnu starostlivosť po dlhšie časové obdobie, nielen v poslednom roku svojho života. (Radbruch, Payne et al., 2010)

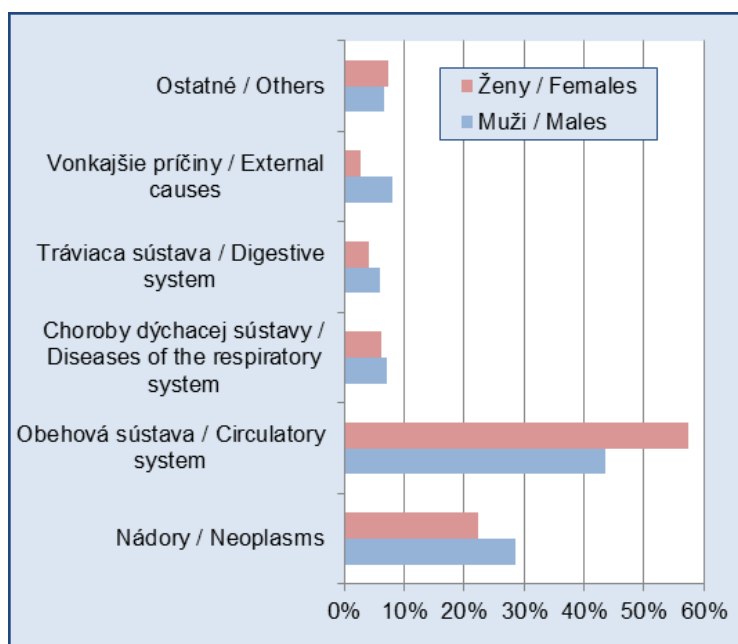
Svetová zdravotnícka organizácia (WHO) konštatuje, že globálna potreba paliatívnej starostlivosti bude čoraz väčšou v dôsledku nárastu chronických ochorení a starnutia populácie. V skorých štádiách poskytnutá paliatívna starostlivosť výrazne redukuje hospitalizovanosť a používanie zdravotníckych služieb. (WHO 2015) Ako upozorňujú slovenskí lekári, paliatívna starostlivosť v SR ešte len hľadá svoje stále miesto, a nie je bežnou súčasťou starostlivosti o občanov. (Rusnáková, West 2015) Uvedené potvrdzuje aj najnovšie vydanie komparatívnej publikácie „Atlas paliatívnej starostlivosti v Európe“, ktorú vydáva EAPC - European Association for Palliative Care (EAPC, 2013).

Zdravotný stav obyvateľov SR

Slovensko patrí medzi krajiny s vyššou úmrtnosťou a k úmrtiam dochádza predčasne. Podľa údajov z databázy Eurostatu v roku 2013 patrilo Slovensko v rámci EÚ medzi krajiny s vyššou štandardizovanou úmrtnosťou (1417 úmrtí na 100 000 obyvateľov) ako bol priemer v EÚ (1020 nad 100 000) a na každé úmrtie pripadalo 5,42 predčasne stratených rokov života (PYLL) pred dosiahnutím veku 70 rokov. (Eurostat, 2013) Napriek stúpajúcej strednej dĺžke života, ženy na Slovensku sa v roku 2014 dožívali v priemere o 4 roky menej (80 r.) a muži o 6 rokov menej (73 r.) ako je priemer v EÚ (Graf 1).

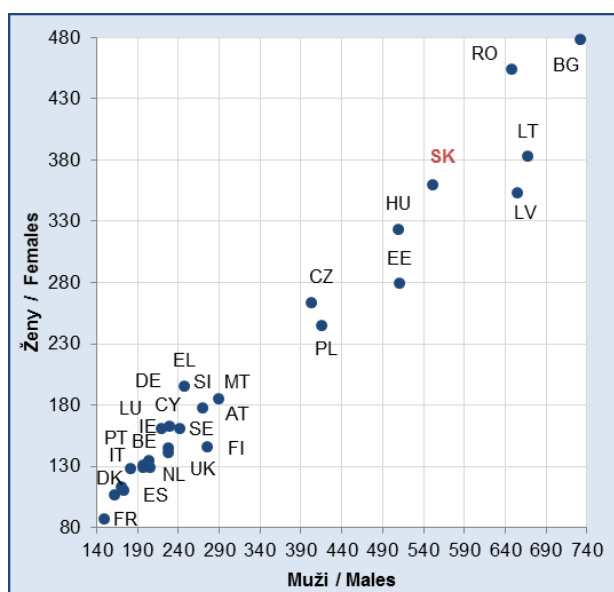

Graf 1. Stredná dĺžka života pri narodení v EÚ, 2014. Zdroj: Šprocha – Vaňo (eds.): Populačný vývoj v Slovenskej republike 2014.

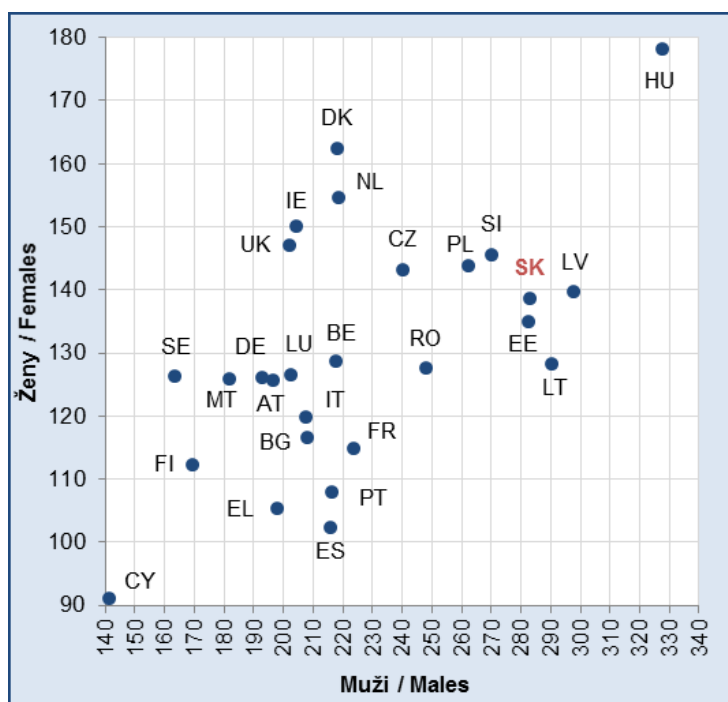

Graf 2. Rozdelenie úmrtí podľa príčin smrti, Slovensko, 2014. Zdroj: Šprocha – Vaňo (eds.): Populačný vývoj v Slovenskej republike 2014.

Dôležitým aspektom pri hodnotení vývoja úmrtnosti je jej skúmanie podľa príčin smrti (Graf 2). V roku 2014 najvyššia početnosť úmrtí sa evidovala na choroby obehovej sústavy, u mužov to bolo 44 % a u žien 57 % zo všetkých úmrtí. Na druhom mieste boli nádorové ochorenia, u mužov s 29 % a u žien 22 %. U mužov dochádza v posledných rokoch poklesu úmrtnosti na choroby obehovej sústavy aj nádorové ochorenia, u žien úmrtnosť na ochorenia obehovej sústavy klesá a dochádza vzostupu úmrtí na nádorové ochorenia. V rámci EÚ je na Slovensku úmrtnosť na choroby obehovej sústavy výrazne vysoká (Graf 3). Úmrtnosť žien na nádorové ochorenia je na úrovni priemeru v EÚ, avšak ukazovatele u mužov patria medzi najhoršie (Graf 4).

Graf 3. Štandardizovaná miera úmrtnosti na choroby obehovej sústavy v EÚ na 100 000 osôb, 2014. Zdroj: Šprocha – Vaňo (eds.): Populačný vývoj v Slovenskej republike 2014.

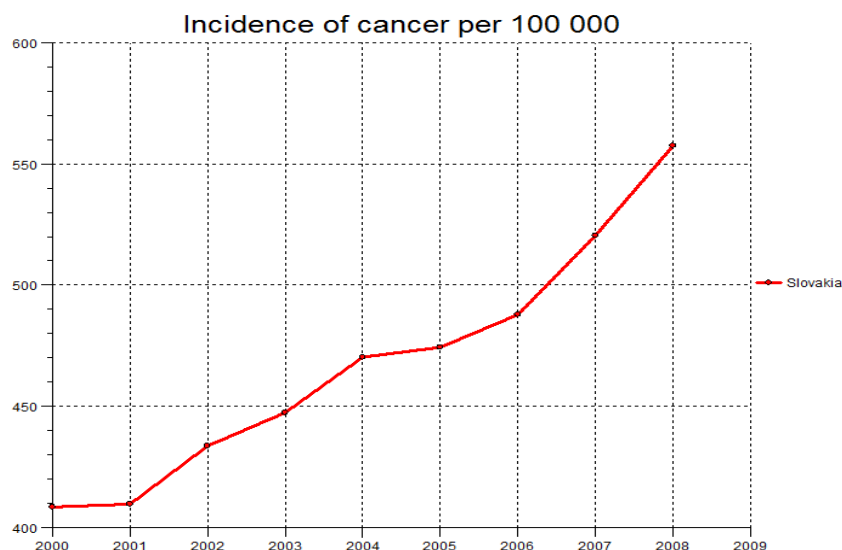

Graf 4. Štandardizovaná miera úmrtnosti na nádorové ochorenia v EÚ na 100 000 osôb, 2014. Zdroj: Šprocha – Vaňo (eds.): Populačný vývoj v Slovenskej republike 2014.

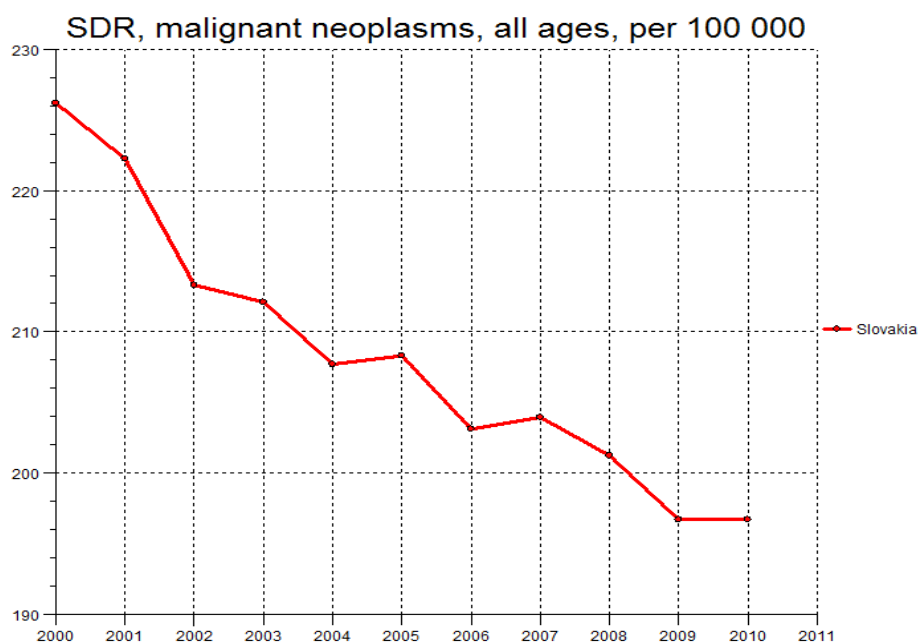
Treba poznamenať, že na Slovensku je národný onkologický register SR (NOR SR) jediným subjektom, ktorý zbiera a vyhodnocuje všetky údaje o výskyte zhubných nádorov na Slovensku podľa zákona č. 153/2013 Z. z. (NZIS) a naplňa anonymizovanými dátami všetky európske a svetové databázy. Často je kritizované časové zaostávanie publikovania údajov. Nie je to však problém len Slovenska, ku 3-4-ročnému oneskoreniu publikovania zistených údajov dochádza aj v iných krajinách a je akceptovateľné, ak prispieva ku kompletizácii a úplnosti údajov. Okrem zvyšujúceho sa počtu nových prípadov onkologických ochorení ročne (s čím sa na základe vývoja dlhodobých trendov počíta) sa na oneskorení spracovaných údajov podieľa najmä nedodržiavanie hlásnej povinnosti spravodajskými jednotkami napriek opakovaným urgenciám. (Diba, 2015)

Vývoj incidencie nádorových ochorení v SR má vzostupný charakter (Graf 5) a je odrazom mierneho vzostupu strednej dĺžky života a nárastu počtu starších osôb v populácii SR. V roku 2008 bola zaznamenaná incidencia zhubných nádorov 560 na 100 000, incidencia bola vyššia u mužov ako u žien. Vo výskyte nádorových ochorení u žien v roku 2009 bol zaznamenaný najvyšší počet zhubných nádorov prsníkov, u mužov to boli nádory hrubého

čreva, pľúc a prostaty. Vo vývoji štandardizovanej úmrtnosti (SDR) na zhubné nádory sme od roku 2000 do roku 2009 zaznamenali klesajúci trend (Graf 6).

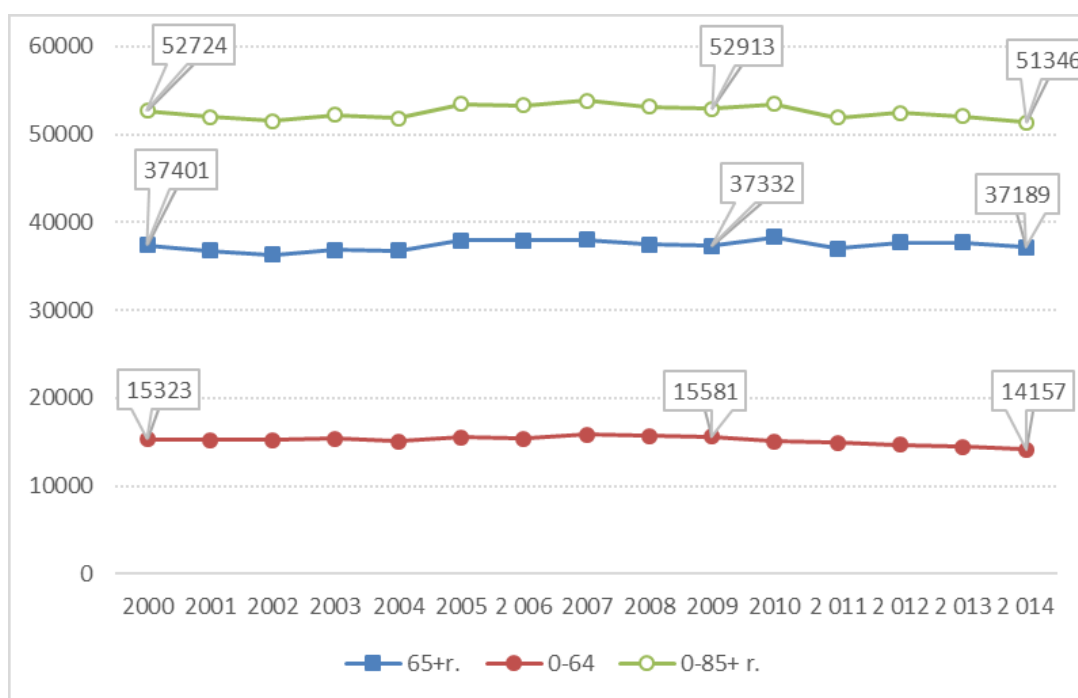
Graf 5. Vývoj incidence zhubných nádorov na Slovensku 2000-2008. Zdroj: WHO, European Health for All Database. December 2015. <http://data.euro.who.int/hfadb/>

Graf 6. Vývoj štandardizovanej úmrtnosti na zhubné nádory na Slovensku v rokoch 2000-2009. Zdroj: WHO, European Health for All Database. December 2015. <http://data.euro.who.int/hfadb/>

Od polovice 90. rokov pozorujeme vo všetkých vekových kategóriách mužov aj žien do 70 rokov pokles úmrtnosti na zhubné nádory (ďalej ZN). Je to dôsledok priaznivých zmien vo vývoji incidencie ZN pľúc u mužov (ktoré sú najčastejšími ZN u mužov s vysokou letalitou) v posledných 15-tich rokoch) a tiež vzostupu u žien dlhodobo dominujúcich ZN prsníkov a ženských pohlavných orgánov s relatívne dobrou prognózou. Predikčné modely naznačujú trend mierneho poklesu úmrtnosti na nádorové ochorenia v populácii v nasledujúcich rokoch. Tento trend bude výraznejší u mužov vo všetkých hodnotených vekových skupinách. **Naznačený pozitívny vývoj úmrtnosti však treba vnímať veľmi rezervovane vzhľadom na roky známu a nemeniacu sa chybovosť vo vyplňaní Listov o prehliadke mŕtveho.** Analýzy expertov z Národného centra zdravotníckych informácií dokázali až 30% chybovosť pri určovaní príčin smrti zvlášť vo vyšších vekových skupinách a u zomretých mimo zdravotnícke zariadenie (Hlava et al.2010) . Polymorbidita vo vyšších vekových skupinách zvädza vyplňať ako príčinu smrti kardiovaskulárne ochorenie aj tam, kde základným ochorením privodiacim smrť bolo onkologické ochorenie. Taktiež vysoký a dlhodobo významnejšie sa nemeniaci staging (štádium ochorenia v čase stanovenia diagnózy) u najzávažnejších onkologických ochorení nekoreluje s pozitívnymi (aj keď len mierne) trendmi mortality u týchto lokalizácií. Najčastejším zhubným nádorom u žien je **karcinóm prsníka, môžeme pozorovať pokles úmrtnosti.** Vývoj incidencie v hodnotených časových obdobiach charakterizuje trvalý vzostup, predovšetkým vo vekových skupinách nad 40 rokov. Potešiteľným zistením je trvalý nárast podielu ochorení zachytených v I. štádiu na úkor hlavne III. štádia (zastúpenie IV. štádia sa však temer nezmenilo). To spolu so skutočnosťou, že napriek kontinuálne rastúcej incidencii dochádza od konca 90. rokov k stabilizácii až poklesu mortality na zhubné nádory prsníkov, potvrdzuje pokrok v diagnostike aj liečbe týchto ochorení. (Hlava et al., 2010)

V celkovom počte úmrtí sa v posledných 15 rokoch zaznamenali minimálne zmeny, ich počet sa za dané obdobie pohyboval rádovo v intervale od 51 000 – 53 000. Postupné zvyšovanie veku obyvateľov (starnutie populácie) sa odrazilo iba v miernom vzostupe podielu úmrtí vo veku 65+ r. v prospech nižšieho podielu predčasných úmrtí do 64 rokov. **Minimálne zmeny vo vývoji počtu úmrtí sa prejavujú aj v tom, že hrubá miera úmrtnosti je relatívne stabilná,** od prvej polovice 90. rokov sa udržiava pod úrovňou 10 úmrtí na 1 000 obyvateľov stredného stavu, 9,5 ‰ v roku 2014.

Graf 7. Vývoj celkového počtu úmrtí v SR v rokoch 2000-2014 vo vybraných vekových skupinách. Zdroj: Správa o zdravotnom stave obyvateľstva za roky 2012-2014.

Po prehodnotení príčin úmrtí v SR za roky 2011-2014 z epidemiologického hľadiska sa zaznamenal najmä pokles úmrtí na choroby obehovej sústavy ich objektívnejším zaradením do iných kapitol MKCH. V roku 2014 oproti roku 2011 sa zistil:

- pokles úmrtí na choroby obehovej sústavy o 3,1% i v miere štandardizovanej úmrtnosti (o 9,8 %),
- mierny vzostup úmrtí na zhubné nádory (o 4,8 %), miera štandardizovanej úmrtnosti bola rovnaká (pri náraste novodiagnostikovaných prípadov nádorových ochorení),
- pokles úmrtí na choroby dýchacej sústavy (o 11%) i v miere štandardizovanej úmrtnosti (o 17%); zo závažných pľúcnych chorôb sa po prehodnotení úmrtí zistil až 30 % podiel úmrtí na chronickú obštrukčnú chorobu pľúc z celkového počtu úmrtí na choroby dýchacej sústavy (pred revíziou iba 17 %),
- pokles úmrtí na choroby tráviacej sústavy (o 11,5%) i v miere štandardizovanej úmrtnosti (o 16,5%); najčastejšou príčinou úmrtí bola cirhózy,
- pokles úmrtí v dôsledku úrazov i v miere štandardizovanej úmrtnosti o 25 %;
- vzostup úmrtí zapríčinený priamo alebo nepriamo dlhodobým nadmerným užívaním alkoholu (vybrané nozologické jednotky) o 14%, miera štandardizovanej úmrtnosti stúpala o 10 %; po revízii úmrtí sa zistil až 60 % vzostup miery štandardizovanej úmrtnosti.

Z pohľadu vývoja v SR a prognostických ukazovateľov sa dá predpokladať, že počet ochorení a úmrtí na ochorenia neinfekčnej etiológie bude stúpať. Dá sa očakávať, že úmerne bude narastať potreba špecializovanej, najmä paliatívnej starostlivosti.

Paliatívna starostlivosť

Vymedzenie paliatívnej medicíny ako špecializačného odboru medicíny obsahuje „Konceptia odboru paliatívna medicína vrátane hospicovej starostlivosti“, ktorú vydalo MZ SR v roku 2006 (dokument nahradil predtým platnú prvú Konceptiu odboru vydanú 19. 8. 2002). Podľa Konceptie je **paliatívna medicína** špecializačný odbor, ktorý sa zaoberá diagnostikou a liečbou pacientov s chronickou nevyliciteľnou, pokročilou a aktívne progredujúcou chorobou s časovo obmedzeným prežívaním. Cieľom paliatívnej medicíny je udržanie najvyššej možnej kvality života pacienta až do jeho smrti. **Paliatívna starostlivosť** je definovaná širšie, ako *„prístup, ktorý zlepšuje kvalitu života pacientov a ich rodín zoči-voči život ohrozujúcemu ochoreniu tak, že včas identifikuje a neodkladne diagnostikuje a lieči bolesť a iné fyzické, psychosociálne a duchovné problémy a tým predchádza a zmierňuje utrpenie. Paliatívna starostlivosť zahŕňa zdravotnú starostlivosť poskytovanú lekárom (diagnostiku a liečbu), ošetrovateľskú starostlivosť, rehabilitáciu, psychologickú starostlivosť, liečebno–pedagogickú starostlivosť u detí, duchovnú starostlivosť a sociálne poradenstvo.“* (Konceptia, 2006)

Úlohou paliatívnej starostlivosti podľa Konceptie je:

zlepšiť kvalitu života pacienta až do smrti,

poskytnúť pacientovi úľavu od bolesti a iných závažných symptómov ochorenia,

zmierniť utrpenie pacienta a stabilizovať jeho zdravotný stav,

neurýchľovať ani neoddŕať smrť,

zabezpečiť pacientovi komplexnú liečbu a starostlivosť tímom zdravotníckych pracovníkov s odbornou spôsobilosťou,

integrovat' do starostlivosti o pacienta psychologické a spirituálne aspekty,

poskytovať podporný systém, aby pacient mohol žiť čo najaktívnejšie až do smrti,

poskytovať pomoc príbuzným, blízkym osobám pacienta na zvládnutie problémov počas jeho choroby a aj po jeho smrti v čase smútenia.

Paliatívnu starostlivosť zabezpečuje multidisciplinárny tím lekárov, sestier a iných zdravotníckych pracovníkov. Paliatívna starostlivosť resp. medicína sa poskytuje formou ambulantnej a ústavnej zdravotnej starostlivosti. Ambulantnú zdravotnú starostlivosť v odbore paliatívna medicína vykonávajú tieto typy zdravotníckych zariadení: mobilné hospice, ambulancie paliatívnej medicíny a stacionárne paliatívnej medicíny. Ústavnú zdravotnú starostlivosť v odbore vykonávajú hospice, oddelenia paliatívnej medicíny v nemocniciach a iných zdravotníckych zariadeniach ako ich organizačná súčasť, jednotky paliatívnej medicíny, zriaďované pri geriatrických, iných zdravotníckych a sociálnych zariadeniach. (Konceptia, 2006) Typy paliatívnej starostlivosti je možné diferencovať z rôznych hľadísk, napr. podľa fáz progredujúceho nevyliciteľného ochorenia. (Nemcová, 2013)

Základné odborné vymedzenie paliatívnej starostlivosti predstavuje v súčasnosti definícia Svetovej zdravotníckej organizácie (WHO), ktorú prevzala aj slovenská legislatíva: *„Paliatívna starostlivosť je prístup, ktorý zlepšuje kvalitu života pacientov a ich rodín vzhľadom na problémy spojené so život ohrozujúcou chorobou, prostredníctvom predchádzania a zmierňovania utrpenia včasnou identifikáciou, dokonalým posúdením, liečbou a miernením bolesti a ostatných problémov fyzických, psychosociálnych a spirituálnych.“* (WHO, 2013) Odborných definícií existuje v odbornej literatúre mnoho, vzhľadom na komplexný charakter starostlivosti o chorého a jeho rodinu.

Taktiež iné organizácie ovplyvňujúce tvorbu zdravotníckych politík formulovali vlastné definície. Je akceptované napr. aj na úrovni Rady Európy, že paliatívna starostlivosť nie je synonymom terminálnej starostlivosti, ale ju zahŕňa, a že má byť integrálnou časťou systému zdravotnej starostlivosti. (Rec(2003)24) *„Moderná kvalitná paliatívna starostlivosť je vysoko efektívna pri zmiernení bolesti a utrpenia u ľudí žijúcich s/a ovplyvnených so život obmedzujúcimi ochoreniami, čo výrazne rozširuje ich schopnosti žiť v najširšom kruhu až do konca života.“* (Rusnáková, West 2015, s.48) Podľa správy WHO z júla roku 2015, v mnohých krajinách patria medzi bariéry dostupnosti paliatívnej starostlivosti predovšetkým nedostatok odbornej prípravy a vedomostí o paliatívnej starostlivosti medzi zdravotníckymi pracovníkmi. Veľkou bariérou je však aj nedostatok povedomia medzi politikmi, zdravotníckymi pracovníkmi ale aj laickou verejnosťou o tom, čo je paliatívna starostlivosť a aké sú jej benefity pre pacientov a pre zdravotnícke systémy. (WHO, 2015)

Problémy dostupnosti paliatívnej starostlivosti na Slovensku

Postupný rozvoj paliatívnej a hospicovej starostlivosti na Slovensku nastal v 90. rokoch 20. storočia predovšetkým z iniciatívy lekárov. Prvé oddelenie paliatívnej starostlivosti vzniklo v roku 1995 v Národnom onkologickom ústave v Bratislave, avšak až do roku 2002 na Slovensku nefungovalo ani jeden hospic. (Križanová, Škripeková, 2015) *„Paliatívna starostlivosť, starostlivosť o terminálne chorých a holistický prístup k nim zaznamenali na Slovensku významný pokrok. Avšak, napriek dosiahnutým výsledkom je potrebné diskutovať problémy ako širšia dostupnosť, finančné zabezpečenie a efektivita, ako aj kvalita poskytovanej starostlivosti.“* (Rusnáková, West 2015, s.48) Paliatívna starostlivosť je komplexným fenoménom, poskytuje sa inštitucionalizovaným aj neinštitucionalizovaným spôsobom a do jej poskytovania sú zapojené štátne, neziskové a dobrovoľnícke organizácie. Ako príklad môžeme uviesť mobilný detský hospic Plamienok pre nevyliciteľne choré a zomierajúce deti v Bratislave, ktorý má v starostlivosti 60% detí s neonkologickými ochoreniami, funguje od roku 2002, nemá zmluvy so zdravotnými poisťovňami a pracuje z financií z grantov a z príspevkov od dobrovoľných darcov. (Križanová, Škripeková, 2015)

Starostlivosť o terminálne chorých sa v súčasnosti vykonáva v lôžkovom zdravotníckom zariadení (buď na paliatívnom oddelení resp. pre ich nedostatok na bežných oddeleniach nemocníc ako onkologické, chirurgické, interné, gynekologické a pod.), v hospici, alebo doma rodinnými príslušníkmi, v lepšom prípade s pomocou pracovníkov mobilného hospicu alebo ADOS. Náročnosť administratívnych procesov a ďalšie existujúce bariéry de facto robia pomoc ADOS nedostupnou. Alarmujúce je konštatovanie odborníkov o veľmi limitovanej možnosti podpory ťažko chorého a zomierajúceho v domácom prostredí. *„Nejestvuje rýchla a efektívna finančná pomoc pre členov domácnosti, ktorí by sa chceli postarať o zomierajúceho blízkeho človeka. Relatívna chudoba slovenských domácností nedovoľuje ich členom opustiť prácu a platená dovolenka vyčlenená na starostlivosť o zomierajúceho člena rodiny neexistuje. Ak ide o invalidného alebo dlhodobo chorého blízkeho príbuzného, je možné získať finančnú podporu od miestneho úradu pomerne zdĺhavým spôsobom. Ak je zomieranie rýchle, v týždňoch až mesiacoch, táto podpora viazne, až je nedostupná.“* (Križanová, Škripeková, 2015, s.49) Medicínske intervencie na zmierňovanie symptómov postupujúceho nevyliciteľného ochorenia sú tak viazané na prítomnosť chorého v ústavnom zdravotníckom zariadení, napriek tomu že fakticky by bola dostačujúca ambulantná starostlivosť. (Nemcová, 2013) Paradoxne, práve domácu starostlivosť v mnohých krajinách výrazne preferuje štát. Jednak vzhľadom na komfort

pacienta, ako aj vzhľadom k finančnej efektívnosti nákladov na zdravotnú a sociálnu starostlivosť. (Escobar Pinzón et al., 2015) „*Pacienti s nevyliciteľným, progredujúcim ochorením a zomierajúci pacienti sa stali záťažou pre nemocnice aj ošetrojúci personál, nakoľko tieto zariadenia nie sú na paliatívnu starostlivosť vybavené personálne, ani materiálne. Zomierajúcim pacientom sa neposkytuje adekvátne symptomatická liečba*“. (Fričová, Surová, 2008, s.88) Podľa vyjadrení odborníkov, problémom paliatívnych oddelení, hospicov ako aj mobilných hospicov u nás sú najmä problémy finančného charakteru, ktoré majú korene v nedostatočnom financovaní zo strany zdravotných poisťovní a nechote uzatvárať zmluvy s novými poskytovateľmi. Na rozdiel od mnohých iných krajín, v SR neexistuje financovanie hospicovej starostlivosti zo sociálneho systému. Platby zo zdravotného poistenia sú nedostatočné a nízke rovnako ako a počet zazmluvnených hospicov zo strany zdravotných poisťovní, existujú totiž limity za výkony a hospice sú tak často nútené finančne zaťažovať pacienta a jeho rodinu požiadavkou na príspevok úhrady nákladov. Podľa nedávneho prieskumu M. Veselskej (2016) priemerný doplatok klienta v hospicoch na Slovensku je 17 € na deň, čo vytvára popri chýbajúcich zariadeniach ďalšiu, finančnú bariéru. Problémy (nie len finančného charakteru), ktorým čelia rodinní príslušníci v úlohe neformálnych (rodinných) opatrovateľov, sú známe, nakoľko sú dlhodobo predmetom systematického výskumu v rezorte Ministerstva práce, sociálnych vecí a rodiny SR.

Na Slovensku v súčasnosti existuje 11 „kamenných“ hospicov a hospicových lôžok na nemocničných oddeleniach, ktoré spolu disponujú 194-mi posteľami, čo je len viac ako tretina v porovnaní s potrebou 542 lôžok podľa odporúčania WHO. (Veselská, 2016, s.49) Koncepcia paliatívnej starostlivosti v SR je v súlade s odporúčaním WHO, podľa ktorého na 100 000 obyvateľov má byť minimálne 10 lôžok ústavnej paliatívnej starostlivosti. Kvalifikovaný odhad je potreba 540 ústavných lôžok na počet obyvateľov SR, avšak v skutočnosti je pokrytá zhruba 1/3 z tejto potreby. (Križanová, Škripeková, 2015) Je treba zdôrazniť, že odporúčanie WHO sa vzťahuje na ústavnú formu starostlivosti, teda nie na domácu (napr. formou mobilného hospicu). Domáca forma starostlivosti totiž nie vždy je vhodná pre každého pacienta, pre každý stav. V tejto súvislosti je zaujímavé spomenúť, že v Nemecku už v roku 2007 bol prijatý zákon, ktorý deklaruje právo pacientov na paliatívnu starostlivosť poskytovanú doma. Povinnosťou spolkových krajín a zdravotných poisťovní je nájsť model pre jeho realizáciu. (Escobar Pinzón et al., 2010) Súvisiacim problémom je personálna báza, s ktorou majú problémy aj ekonomicky najvyspelejšie krajiny v Európe.

V SR v rokoch 2012-2015 špecializačné štúdium (atestáciu) v odbore paliatívna medicína ukončilo zatiaľ iba 7 lekárov, v príprave je ďalších 5. (Križanová, Škripeková, 2015, s.49).

Záver:

Analyzované údaje indikujú, že dopyt po paliatívnej starostlivosti bude narastať. V sociologickej literatúre na Slovensku sa dá však dohľadať len malý počet štúdií, ktoré sa zaoberajú problematikou paliatívnej alebo hospicovej starostlivosti, resp. problematike zomierania zo sociologickej perspektívy (napr. Kvasničková, 1996, Mračková, 2004, Kubiak, Suríková, 2010). Hoci smrť je biologickým faktom, má sociálne konotácie a niektorí sociológovia, ako napr. česká sociologička Sylva Bártlová smrť priamo vymedzujú ako sociálnu udalosť. Zomieranie, hoci je biologickým procesom, môžeme analyzovať z hľadiska sociologického. Medzi najznámejšie analýzy patria analýzy zomierania v nemocničnom prostredí B.G. Glasera a A. Straussa (Glaser, Strauss, 1968) Približne od 60. rokov 20. storočia môžeme v zahraničí sledovať rozvoj tanatológie za výdatného príspevku práve sociologických bádateľov. Popri mikrosociologickom skúmaní a kvalitatívnych prístupoch je však rovnako potrebná klasická inštitucionálna analýza a kvantitatívne prístupy. Cenné výsledky o infraštruktúre paliatívnej starostlivosti v 16 európskych krajinách priniesol medzinárodný komparatívny projekt nemeckých sociológov z Univerzity v Giessene (Gronemeyer et al., 2005). Modely prepojenia zdravotnej a sociálnej starostlivosti musí „objaviť“ každá krajina sama vzhľadom na svoje ekonomicko-kultúrne špecifiká. Hoci príklady dobrej praxe sú inšpirujúce, nemožno mechanicky „transplantovať“ do domácich pomerov všetko, čo sa osvedčilo v zahraničí.

Zomieranie je v našej krajine inštitucionalizované a mnohí si ho spájajú s poslednou rozlúčkou s mŕtvym telom. V mladších rokoch života zdravého človeka sa posledné dni a myšlienky na smrť azda neobjavujú s naliehavosťou, ani nemusia mať konkrétnu podobu. Mnohí ľudia, keď sú konfrontovaní s terminálnym štádiom ochorenia, s nebývalým úbytkom životnej energie, nemajú silu organizovať svoje posledné dni. Často bývajú zaskočení aj najbližší príbuzní. V takýchto chvíľach je aj pre nich ťažké hľadať pre svojho blízkeho ale aj pre seba potrebnú starostlivosť a informácie, napr. o podávaní liekov, o polohovaní, hygiene, výžive, ošetrovaní a pod. Ťažko chorí a zomierajúci sú veľmi zraniteľnou, čiže sociálne vulnerabilnou, a pritom aj veľmi marginalizovanou časťou spoločnosti. Ich problémy zanikajú v tieni kompetenčných sporov medzi rezortom sociálnych vecí a rodiny a rezortom zdravotníctva. Paliatívna starostlivosť si však zaslúži od odbornej verejnosti rovnakú pozornosť a mainstreaming, ako iné sociálne otázky, napr. nezamestnanosť alebo kriminalita.

Zomierajúci sú v situácii, kedy im ich životnú energiu uberá ochorenie a ťažko budú obhajovať svoje základné ľudské právo na dôstojné dožitie, zmiernenie bolesti a utrpenia.

Hoci súčasná medicína disponuje prostriedkami, ktoré zvyšujú kvalitu života, zlá organizácia sociálno-zdravotných služieb a ich kapacitné aj finančné obmedzenia (Križanová, Škripeková, 2015; Veselská, 2016, 2012, 2011) indikujú nesúlad medzi potrebami obyvateľov a dostupnosťou kvalitnej paliatívnej starostlivosti. Avšak dostupnosť paliatívnej starostlivosti vrátane prístupu k úľave od bolesti sa považuje za ľudské právo. (Rusnáková, West 2015, s.48) Sociálna advokácia práv ťažko chorých a zomierajúcich je povinnosťou tej časti verejnosti, ktorá na to má čas aj energiu. Dostupnosť potrebnej paliatívnej starostlivosti, humanizácia zomierania, odmietnutie lekárskej asistovanej samovraždy a eutanázie, je v záujme každého človeka. Bez systematického úsilia odbornej verejnosti v najširšom poňatí je málo pravdepodobné, že rozvoj paliatívnej starostlivosti v SR bude decízna sféra pokladať za dôležitú, a že podnikne konkrétne praktické kroky na systémovej úrovni k jej adekvátnemu financovaniu a celkovému rozvoju. V oblasti výskumu bariér a definovania riešení rozvoja paliatívnej starostlivosti v našej krajine v kontexte analyzovaných sociálnych rizík vyvstáva potreba intenzívnejšej spolupráce a intenzívnejšej podpory na strane odbornej verejnosti.

Literatúra

CENTENO Carlos, LYNCH Thomas, DONEA Oana, ROCAFORT Javier, CLARK David. EAPC Atlas of Palliative Care in Europe 2013. Full Edition. [Online] Milan: EAPC Press; 2013. 410s. ISBN: 978-88-98472-02-4. [cit. 05.03.2016] Dostupné z: <http://www.pavi.dk/Files/EAPC%20Atlas%20of%20Palliative%20Care%20in%20Europe%202013%20webudgave.pdf>

DIBA, Ch.S (ed.). Incidencia zhubných nádorov v Slovenskej republike 2009. [online] Bratislava: Národné centrum zdravotníckych informácií. Národný onkologický register SR, 2015. ISBN 978-80-89292-44-8. [cit. 12.02.2016] Dostupné z: http://www.nczisk.sk/Documents/publikacie/analyticke/incidencia_zhubnych_nadorov_2009.pdf

ESCOBAR PINZÓN LC, MÜNSTER E, FISCHBECK S, UNRATH M, CLAUS M, Martini T, Weber M. End-of-life care in Germany: study design, methods and first results of the EPACS study (Establishment of Hospice and Palliative Care Services in Germany) BMC Palliat Care. 2010;9:16. doi: 10.1186/1472-684X-9-16.

EUROSTAT. 2013. [online] [cit. 12.02.2016] Dostupné z: <http://ec.europa.eu/eurostat/data/database>>

FRIČOVÁ M., SUROVÁ M.: Aspekty paliatívnej liečby v onkohematológii. In: Paliat. med. liec. boles., 2008, roč. 1 (2): 88–90.

GLASER, Barney G., STRAUSS, Anselm L., 1968: Time For Dying. Aldine, Chicago.
GRONEMEYER R, FINK M, GLOBISCH M, SCHUMANN F. Helfen am ende des lebens hospizarbeit und palliative care in Europa. Giessen: Hospiz und Hospizbewegung, 2005.
Dostupné z: www.uni-giessen.de/hospizprojekt/presse_pub.htm#HEL> Accessed 10 February 2006.

HLAVA, P., OBŠTITNÍKOVÁ, A., PLEŠKO, I., BARÁKOVÁ A, DIBA, CH.S. Zhubné nádory v SR - vybrané epidemiologické ukazovatele. [online] Bratislava: Národné centrum zdravotníckych informácií, 2010. [cit.12.02.2016] Dostupné z: <http://data.nczisk.sk/publikacie/analyticke/zhubne_nadory_sr.pdf >

Koncepcia zdravotnej starostlivosti v odbore paliatívna medicína vrátane hospicovej starostlivosti zo dňa 19.6.2006. Vestník MZ SR, 2006, roč.54, osobitné vydanie.

KRIŽANOVÁ Kristína, ŠKRIPEKOVÁ Andrea. Paliatívna medicína a starostlivosť na Slovensku. In: Paliat. med. liec. boles., 2015; 8(2e): e48–e49.

KUBIAK Anna E., SURÍKOVÁ Mária. The hospice movement: the example of conflict between the process of personalized and rationalized institutionalization. Sociológia/Slovak Sociological Review, 2010, Vol. 42, No. 3, s. 237-254.

KVASNÍČKOVÁ, Adela. K sociologickým aspektom smrti. In: Nemčeková, M. a kol. Človek medzi životom a smrťou. Jeseniova LF UK Martin, 1996. S. 69-72.

MRAČKOVÁ, Alžbeta. Interakcia lekára a pacienta pri poskytovaní nepriaznivej správy. Sociológia, 2004, Vol 36, No. 1, s.57-84.

NEMCOVÁ, Jana. Vybrané kapitoly z paliatívnej ošetrovateľskej starostlivosti. Multimediálna podpora výučby klinických a zdravotníckych disciplín: Portál Jesseniovej lekárskej fakulty Univerzity Komenského [online] 28.10.2013, posledná aktualizácia 31.10.2013 [cit. 2016-02-10] Dostupný z WWW: <<http://portal.jfmed.uniba.sk/clanky.php?aid=237>>. ISSN 1337-7396.

ONDRUŠ, Peter a kol. Medzinárodné verejné zdravotníctvo. Vybrané kapitoly. Martin: Matica slovenská, 2015. 273s. ISBN 9788097196547.

RADBRUCH Lukas, PAYNE Sheila et al. Standardy a normy hospicové a paliatívnej péče v Evrope. Doporučení Evropské asociace pro paliativní péči. (český překlad Jan Dvořák). Cesta domů a Česká společnost paliativní medicíny, 2010.

Rec(2003)24. Odporúčanie Rady ministrov Rady Európy pre členské štáty ohľadne organizácie paliatívnej starostlivosti. In: Paliat. med. liec. boles. 2008;1(1):44–47.

RUSNÁKOVÁ, Viera, WEST, D.J. Potenciál na zlepšenie kvality paliatívnej starostlivosti na Slovensku. Paliatívna medicína a liečba bolesti. - ISSN 1337-6896. - Roč. 8, Supplement S3e (2015), s. 47-50.

Správa o zdravotnom stave obyvateľstva za roky 2012-2014. [online] Bratislava: 2015. [cit.12.02.2016] Dostupné z: <https://lt.justice.gov.sk/Attachment/SoZSO%20vlastn_materi%87L.pdf?instEID=-

[1&attEID=81571&docEID=442770&matEID=8457&langEID=1&tStamp=20150819080609483>](http://www.infostat.sk/vdc/pdf/Populacny_vyvoj_SR_2014.pdf)

ŠPROCHA, Branislav, VAŇO, Boris (eds.). Populačný vývoj v Slovenskej republike 2014. Bratislava: Infostat – Inštitút informatika a štatistiky Bratislava, 2015. ISBN 978-80-89398-27-0. [online] [cit.12.02.2016] Dostupné z: <http://www.infostat.sk/vdc/pdf/Populacny_vyvoj_SR_2014.pdf>

VESELSKÁ Magdaléna. Aby človek nebol sám. In: Slovenská katolícka charita č.1 (2011), s.8-10. [online] [cit.05.03.2016] Dostupné z: <http://www.charita.sk/docs/pdf/charita_01_2011-web.pdf>

VESELSKÁ Magdaléna. Aktuálne výzvy pre manažment hospicov na Slovensku. In: Dobříková P.(ed): Proceedings from the 7th International Conference of Hospice and Palliative Care. SOLEN. [online] ISBN 978-80-7471-118-3. s.55-60. [cit.05.03.2016] Dostupné z: <<http://www.onkologiecs.cz/pdfs/xon/2015/88/01.pdf>>

VESELSKÁ Magdaléna. Hospice verus zdravotné poisťovne. In: Quo vadis hospic... Zborník z medzinárodnej konferencie [online] Bardejov: VŠZaSP sv. Alžbety, 2012: s. 409–420. ISBN 978-80-8132-068-2. [cit.05.03.2016] Dostupné z: <http://hospice.sk/hospice1/data/Zbornik_-_Quo_vadis_hospic.pdf>

WORLD HEALTH ORGANISATION. WHO Definition of Palliative Care. 2013. [online] [cit.05.03.2016] Dostupné z: <<http://www.who.int/cancer/palliative/definition/en/>>

WORLD HEALTH ORGANISATION: Palliative Care, Fact sheet N°402. July 2015. [online] [cit.05.03.2016] Dostupné z: <<http://www.who.int/mediacentre/factsheets/fs402/en/>>

WORLD HEALTH ORGANISATION: European Health for All Database. December 2015. [online] [cit.12.02.2016] Dostupné z: <<http://data.euro.who.int/hfad/>>

Kontaktné údaje:

Mgr. et Mgr. Silvia Capíková, PhD. (E-mail: silvia.capikova@fmed.uniba.sk)
MUDr. Michaela Kostíková, PhD., MPH (E-mail: michaela.kosticova@fmed.uniba.sk)
MUDr. Mária Mojzešová, PhD. (E-mail: maria.mojzesova@fmed.uniba.sk)
MUDr. Jana Trizuljaková, PhD. (E-mail: jana.trizuljakova@fmed.uniba.sk)

Pracovisko autoriek:

Ústav sociálneho lekárstva a lekárskej etiky, Lekárska fakulta Univerzity Komenského
Sasinkova 2, 813 72 Bratislava

Aktuálne problémy chudobných rómskych komunít v Košickom samosprávnom kraji

Current Problems of Poor Roma Communities in the Kosice Self-Governing Region

Gizela BRUTOVSKÁ

Abstrakt

Hlavným cieľom príspevku je identifikovať aktuálne problémy rómskych komunít prostredníctvom výsledkov kvalitatívneho výskumu realizovaného vo vybraných obciach Košického samosprávneho kraja opierajúc sa o teóriu kultúry chudoby. Cieľovou skupinou výskumu boli členovia majority ako aj samotní Rómovia. U majority to boli predovšetkým starostovia, prednostovia, členovia obecných zastupiteľstiev, predstavitelia mimovládnych organizácií, t.j. tí, ktorí sa môžu a majú priamo podieľať na rozhodnutiach ohľadom riešenia problémov rómskych komunít. Ďalej sem patrili tí členovia majority, ktorí priamo realizujú aktivity s rómskou komunitou. Nakoniec najdôležitejšími osobami, ktorí boli účastní výskumu boli samotní Rómovia – prevažne tí, ktorí majú v jednotlivých obciach rozhodujúce slovo – t.j. rómske authority. Pri realizácii výskumu bola využitá metóda fókusových skupín doplnená neštruktúrovaným pozorovaním a individuálnymi neformálnymi rozhovormi. Výskum si kládol za cieľ pochopiť a analyzovať rôzne vnímanie hĺbky problémov Rómov v troch typoch rómskych komunít: segregovaných, separovaných a integrovaných. Zámerom bolo vytvoriť prostredníctvom vzťahovej analýzy modelové schémy.

Kľúčové slová: aktuálne problémy, rómske komunity, kvalitatívny výskum, modelové schémy

Abstract

The main aim of this paper is to identify the current problems of Roma communities using the results of the qualitative research conducted in the selected municipalities of the Kosice Self-Governing Region drawing from the theory of culture poverty. The target group were members of the majority population as well as Roma people. As for the majority, these were mainly included the mayors, chiefs of local bodies, members of municipal councils, NGO representatives - those who can and shall be directly involved in making decisions about solving problems of Roma communities. Furthermore, there were included those members of the majority who directly carry out activities with and for Roma communities. Finally, the most important persons who were participating in the survey were the Roma themselves - mostly those who are leaders in different municipalities - i.e. Roma authorities. The method of focused groups, supplemented with non-structured observation and informal individual conversations were used in the research. The research was aimed to understand and analyse different depth of perception of problems of the Roma in three types of Roma communities: segregated, separated and integrated ones. The intention was to create the model schemas using relation analysis.

Key words: current problems, Roma communities, qualitative research, model schemas

Úvod

Materiálna chudoba (ďalej len „chudoba“) súvisí s nerovnosťami v peňažných príjmoch a majetku ľudí. Býva často považovaná za hlavný mechanizmus pôsobenia sociálnej exklúzie a jej výsledkom sú sociálne nerovnosti v spoločnosti. Nie je výsledkom osobnej nedostatočnosti alebo osobného zlyhania. Príčiny materiálnej chudoby sú pre chudobných vonkajšími silami, nad ktorými nemajú žiadnu kontrolu, a ktoré reprodukuje v spoločnosti (nespravodlivý) sociálny poriadok, v ktorom sú niektorí bohatí a niektorí fatálne chudobní (Mareš 1999). Už Galbraith (1967) upozornil nato, že v ekonomicky prosperujúcich krajinách existuje početná vrstva chudobných, ktorá má tendenciu narastať. Narušil tým mýtus, že chudoba sa týka len ekonomicky nerozvinutých krajín a vo vyspelých krajinách historicky „odumrela“. Fenomén chudoby vyvoláva otázku príčin jej vzniku a dôsledkoch na život ľudí. V rôznych typológiách príčin chudoby sú identifikované dve základné dimenzie: „individuálna verzus spoločenská dimenzia“ a dimenzia zlyhania verzus osudu“. Tieto dimenzie môžeme označiť ako „vonkajšie verzus vnútorné“, „neovplyvniteľné verzus ovplyvniteľné“ (Oorschot a Halman 2000). V ekonomicky vyspelých krajinách k vonkajším príčinám chudoby možno zaradiť eróziu existujúcich modelov sociálneho štátu (Esping-Andersen a kol. 2002) spolu s expanziou ekonomickej súťaže (Beck 2000). V dôsledku zlého usporiadania ekonomického a sociálneho systému sa tak určitá vrstva ľudí ocitá dlhodobo bez platenej práce a tiež bez zodpovedajúcej sociálnej kompenzácie. K vnútorným príčinám chudoby môžeme zaradiť okrem situačných faktorov (nešťastie a osud) aj faktory súvisiace s prenosom chudoby medzi generáciami. Život v chudobe skrýva nebezpečenstvo sociálnej exklúzie a mechanizmy vylúčenia môže prerásť až do útoku na integritu osobnosti jednotlivcov (Honneth 2004). Preto, aby chudobný človek dokázal prežiť v spoločnosti musí využívať špecifický systém noriem a hodnôt. Násilie vylučovaných zo spoločnosti pre farbu pleti (etnicitu) alebo pre odlišnú kultúru pramení zo stretu personalizovanej straty akéhokoľvek rámca s tradičným rámcom, zo stretu medzi systémom založeným na individualistickom prianí, na hojnosti a na tolerancii a medzi každodennou realitou ghetta, nezamestnanosti, nudou, nepriateľskou alebo rasistickou ľahostajnosťou (Lipovetsky 2008).

Východiskovým teoretickým rámcom pre realizáciu výskumu bol koncept kultúry chudoby. Oscar Lewis (1975) ho formuloval vo svojej štúdii *Five Families: Mexican Case Studies in the Culture of Poverty* venovanej prostrediu chudoby v rodine. Podľa neho, kultúra chudoby je platná nielen v krajinách tretieho sveta alebo v krajinách, ktoré sú v ranných fázach industrializácie, ale tiež vo vyspelých kapitalistických spoločnostiach. Niektorí sociológovia argumentujú, že kultúra chudoby sa môže týkať len určitej časti ľudí

v priemyselne vo vyspelých spoločnostiach. Kultúra chudoby predstavuje „dizajn pre život“, ktorý sa odovzdáva z generácie na generáciu – tzv. generačná chudoba (Payne 2010). Jednotlivci sa cítia byť na okraji spoločnosti, bezmocní a menejcenní. Zaujímajú postoj žiť v prítomnosti a byť šťastní. Takáto adaptácia na „život“ sa týka predovšetkým ľudí málo kvalifikovaných. Teoretický koncept kultúry chudoby, zvlášť generačnej chudoby, tak v prostredí rómskych komunít Košického samosprávneho kraja (ďalej len „KSK“), slúži v rámci výskumu na identifikáciu jej aktuálnych problémov.

Zásadným konceptom využívaným pri snahe o vytvorenie modelových schém problémov chudobných rómskych komunít v KSK z pohľadu majority a samotných Rómov bol koncept symbolických hraníc. Podľa Michéle Lamont možno symbolické hranice chápať ako „nástroje, prostredníctvom ktorých jednotlivci a skupiny bojujú o definície reality, či sa navzájom zhodujú (Lamont a Molnár 2002, s. 168). Symbolická hranica medzi „nami“ a „nimi“ je konštruovaná za pomoci skupinovo zdieľaných sociálnych praktík, ktorými je posilňovaná kolektívna identita. Táto hranica je potom bodom, s ktorým sa končia podobnosti a začínajú sa diferenciácie. Základnou výskumnou stratégiou, ktorá je vo výskumnej časti príspevku využívaná, je preto kvalitatívny výskum realizovaný formou fókusových skupín spojený s neštruktúrovaným pozorovaním a individuálnymi neformálnymi rozhovormi.

Teoretický rámec

Kultúra chudoby podľa Lewisa (1975) v sebe zahŕňa základné adaptačné a reakčné mechanizmy človeka na podmienky materiálneho nedostatku v industrializovanej spoločnosti. Rozlíšil vyše 70 rysov chudoby, ktoré definoval v štyroch rovinách: vzťah medzi kultúrou chudoby a väčšinou spoločnosťou, priestorová lokalizácia, postoje a hodnoty a charakteristická štruktúra indivíduí. Chudoba vytvára taký tlak na človeka, že sa objavujú určité vzorce správania. Hodnoty a normy, ktoré tieto vzorce podporujú sú prostredníctvom výchovy odovzdávané ďalším generáciám a následne reprodukované.

Kolobeh chudoby je tak podporovaný a pokračuje. Hovoríme tak o generačnej chudobe, ktorú Payne a kol. (2010) definuje ako chudobu postihujúcu dve a viac po sebe idúce generácie. Jej vzorce sa však začínajú prejavovať často oveľa skôr, ak sa rodina stýka s ľuďmi žijúcimi v generačnej chudobe. Payne a kol. (2010, s. 59) vzorce generačnej chudoby definovala, ako:

- „šum v pozadí“. Je vždy zapnutý televízor. Do konverzácie sa zapájajú všetci poslucháči a spravidla hovorí niekoľko ľudí odrazu;

- sila osobnosti. Jednotlivec okoliu prináša silu svojej osobnosti – keďže nemôže priniesť peniaze. Talent zabávať a schopnosť rozprávať sú veľmi cennými vlastnosťami;
- význam zábav. Keď sa bojíte o vlastné prežitie, zábava prináša aspoň chvíľkový oddych a uvoľnenie;
- význam osobných vzťahov. Jediné, čo máte, sú ľudia, na ktorých sa môžete spoľahnúť, a s ktorými musíte udržiavať dobré vzťahy, aby ste prežili;
- matriarchálna štruktúra. Matka zastáva najvýznamnejšiu pozíciu v spoločnosti, pokiaľ sa stará o ostatných členov rodiny;
- ústna tradícia. Bežný jazyk sa používa na všetky účely;
- orientácia na prežitie. Abstraktné pojmy majú len veľmi malý priestor. Rozhovory sa týkajú väčšinou ľudí a vzťahov. Práca slúži nato, aby si zarobili na živobytie, nie budovanie kariéry;
- identita u mužov je spojená s úlohou milenca/bojovníka. Hlavným cieľom mužov je byť „chlapom“ – očakáva sa ťažká fyzická práca a byť milenec a bojovník;
- identita u žien je spojená s úlohou záchrankyne/mučeníčky. Od „dobrej“ ženy sa očakáva, že sa bude starať o svojho muža a deti;
- význam neverbálnej /posunkovej komunikácie. Pri komunikácii sa využíva hmat, priestor, emocionalita;
- ľudia sú váš majetok. Existujú veľké obavy z toho, že jedinec opustí svoju komunitu;
- negatívne orientácie. Neúspech je zdrojom „historiek“ a uštipačných poznámok;
- disciplína. Zmyslom trestu je oľutovanie a odpustenie, nie zmena;
- viera v osud. Osud základ pre systém hodnôt;
- čierno-biele uvažovanie. Možnosti sa takmer nikdy neskúšajú;
- reč tela. Počas dvorenia jedinec využíva svoje telo sexuálnym spôsobom;
- čas. Čas je len vecou prítomnosti. Budúcnosť existuje len ako slovo;
- zmysel pre humor. Zmysel pre humor má vysokú hodnotu, keďže v chudobe zábava a rozptýlenie zohrávajú dôležitú úlohu;
- absencia poriadku/organizácie. Domy a byty chudobných ľudí sú často zanedbané a zapratané neporiadkom;
- žiť pre daný okamih a nepremýšľať o budúcnosti. V generačnej chudobe nemá miesto pro-aktivita, plánovanie alebo stanovovanie cieľov. Väčšina toho, čo sa deje, má reakčnú povahu a deje sa len v prítomnosti. Neuvažuje sa o tom, aký vplyv budú mať činy na budúcnosť.

Koncept kultúry chudoby vychádza ďalej z poznania, že jeho podoba vykazuje porovnateľné rysy (podobnosť v štruktúre rodín, v medziľudských vzťahoch, v utrácaní finančných zdrojov, v spotrebe, v hodnotových systémoch a zameraní na čas) v odlišných prostrediach bez rozdielu príslušnosti k náboženstvu, regiónu, národu, jazyku, či etnicity. Vzorce správania a konania, ktoré sa konkrétne pripisujú určitému konkrétnemu etniku, v skutočnosti nesúvisia s biologickými či etnologickými zvláštnosťami, ale vychádzajú skôr z materiálneho nedostatku a nízkeho sociálneho statusu. Ľudia žijúci v chudobe zažívajú pocity frustrácie, bezmocnosti, inferiority (Lewis 1975). Pokiaľ nemajú platenú prácu dostávajú sa u nich pocit viny či nudy (Morgan 1992). Liebow (2003) tvrdí, že zvyky chudobných, ako napríklad míňanie peňazí na alkohol, sú reakciou na ich hodnotenie vlastnej situácie. Vzhľadom nato, že nemajú prácu ani zodpovedajúcu kompenzáciu za stratu príjmu sú „povinní vynaložiť všetky svoje prostriedky na udržanie sa v každom okamihu“. Títo ľudia chcú mať bežný rodinný život, ale ich príjmy sú príliš nízke na jeho udržanie. Lewis (1975) zistil, že chudobní chcú žiť v manželstve uzavretom v kostole, ale len málo tak skutočne učiní. Muži, ktorí nemajú stabilné zamestnanie, žiaden majetok a takmer žiadne vyhliadky na bohatstvo, ktoré by venovali svojim deťom, žijú v súčasnosti bez očakávaní do budúcnosti, chcú zabrániť právnym ťažkostiam v prípade rozvodu manželstva. Ženám táto situácia umožňuje určitú slobodu a flexibilitu, pretože muži nie sú právne ich manželmi, a tak ženy majú „vyšší“ nárok na deti. Detstvo sa končí skoro a pohlavný život začína skoro. Vzhľadom k tomu, že prístup materiálnych statkov je obmedzený, vládne medzi súrodencami pomerne silná rivalita. Jedinci vyrastajúci v kultúre chudoby majú nízke sebavedomie, nedostatočné vyjadrovacie schopnosti, silný pocit fatalizmu, bezmocnosti, závislosti.

Absencia integrácie chudobných do významných inštitúcií spoločnosti je kľúčovým prvkom v kultúre chudoby (Lewis 1975). Odráža sa tu kombinovaný efekt faktorov, vrátane chudoby, ale aj segregácie a diskriminácie, strachu, podozrenia a apatie. Chudobní ľudia nie sú členmi odborov alebo politických strán, málo využívajú banky, obchodné domy, či navštevujú múze a kiná, t.j. miesta a inštitúcie, ktoré ostatní ľudia využívajú na integráciu. Ľudia v kultúre chudoby produkujú málo bohatstva a dostávajú na oplátku len málo. Podľa Lewisa (1975) chronická (dlhodobá) nezamestnanosť a pod zamestnanosť, nízke mzdy, nedostatok majetku, nedostatok úspor, absencia potravinových zásob v domácnosti a chronický nedostatok hotovosti uväznia jednotlivca v bludnom kruhu. Nedostatok hotovosti spôsobuje, že chudobní dávajú do zástavy osobné veci, požičiavajú si peniaze za úžernícky vysoké úrokové sadzby. Prebieha neformálny dohovor o úvere medzi susedmi. Hotovosť následne použijú za „pár sekúnd“ na oblečenie, potraviny, príp. nábytok.

Spolu s odpútaním sa od spoločnosti existuje u chudobných nepriateľstvo (Lewis 1975) k základným inštitúciám. Je tam až nenávisť voči polícii, nedôvera vo vládu a politikov na vysokých pozíciách a cynizmus voči kostolu. Kultúra chudoby, tak má určitý potenciál pre protest a pre inklináciu k politickým hnutiam smerujúcim proti existujúcemu poriadku. Smerom dovnútra je kultúra chudoby pomerne spoločenská. Krátkodobé neformálne zoskupenia (gangy) vznikajú a rýchlo sa rozpadávajú. Čím viac sú chudobní jazykovo, či etnicky homogénny a zároveň odlišujúci a oddelení (fyzická bariéra) od ostatných, tým väčší duch pospolitosti u nich vládne. Samotná pospolitosť má však minimálnu organizáciu mimo rozšírených hraníc rodín.

Chudoba sa regionalizuje, je územne nerovnomerne rozdelená a stala sa atribútom priestoru, čo len znižuje možnosti na riešenie problémov spojených s kultúrou chudoby. Určitá časť rómskej populácie (žijúca prevažne v segregovaných a separovaných rómskych osídleniach) patrí medzi najrizikovejšiu sociálnu kategóriu na Slovensku najviac ohrozenú chudobou. Ich sociálnu situáciu už dlhodobo determinuje geografická izolovanosť, nízka úroveň vzdelania detskej a dospelaj zložky obyvateľstva, nízka úroveň kvalifikácie, vysoká miera dlhodobej nezamestnanosti a závislosť na systéme záchranej sociálnej siete. Rómovia sú nadmerne zastúpení medzi najchudobnejšou vrstvou a sú na tom horšie než iní z pohľadu prakticky ktoréhokoľvek základného sociálneho ukazovateľa, vrátane vzdelania, zdravotného stavu, podmienok bývania a prístupu k príležitostiam na trhu práce v rámci občianskej spoločnosti (Radičová a kol. 2002). Podľa výsledkov z Atlasu rómskych komunít na Slovensku (2013) žije na Slovensku odhadom 403 tis. Rómov, z toho 127 tis. (31%) v KSK, čo predstavuje 17% obyvateľstva KSK. Ukázalo sa, že najviac rómskych obyvateľov býva v rozptyle medzi majoritným obyvateľstvom, podľa odhadu 48 688; čo je 38,5 % z celkového odhadovaného počtu Rómov v obciach KSK, ktoré boli zaradené do zisťovania. Druhou najpočetnejšou skupinou sú obyvatelia rómskych osídlení na okraji obce, ktorých je podľa odhadov 34 884 (27,5 % z celkového odhadovaného počtu Rómov v obciach KSK zaradených do Atlasu). Najnižší počet býva v rómskych osídleniach vo vnútri obce, podľa odhadov 8 764 Rómov, čo tvorí 6,9 % všetkých odhadovaných Rómov v obciach KSK, ktoré boli zaradené do Atlasu. Počet obyvateľov segregovaných osídlení predstavoval 34 270, čo tvorí 27,1 % všetkých odhadovaných Rómov v obciach KSK, ktoré boli zaradené do Atlasu. Je to najvyšší počet v rámci všetkých krajov Slovenska.

Metodika realizovaného výskumu chudobných rómskych komunít v KSK

Hlavným zámerom kvalitatívneho výskumu realizovaného v siedmich rôznych obciach KSK, kde žijú Rómovia, bolo identifikovať aktuálne problémy, s ktorými sa stretávajú, v troch rôznych typoch rómskych komunít z pohľadu majority a tiež samotných Rómov a vytvoriť za pomoci vzťahovej analýzy modelové schémy. Výskum si kládol za cieľ odhaliť rôzne vnímanie intenzity problémov v:

- segregovaných rómskych komunitách - Rudňany, Richnava, Turňa nad Bodvou,
- separovaných rómskych komunitách - Družstevná pri Hornáde, Švedlár
- integrovaných rómskych komunitách – Slavošovce, Blatné Remety.

Segregované rómske komunity sa nachádzajú mimo obce a podiel nelegálnych obydľí je vyšší ako 20%, separované rómske komunity predstavujú komunity kde Rómovia žijú koncentrovane v určitých častiach obce (na okraji alebo v vnútri) a integrované rómske komunity sú komunity žijúce rozptýlene medzi majoritným obyvateľstvom.

Cieľovou skupinou výskumu boli tak členovia majority ako aj samotní Rómovia. U majority to boli predovšetkým starostovia, prednostovia, členovia obecných zastupiteľstiev, predstavitelia mimovládnych organizácií, t.j. tí, ktorí sa môžu a majú priamo podieľať na rozhodnutiach ohľadom riešenia problémov rómskych komunít (nezávisle od toho, či sú to Rómovia alebo ľudia z majoritnej populácie). Ďalej sem patrili tí členovia majority, ktorí priamo realizujú aktivity s rómskou komunitou (zamestnanci komunitných centier, terénni sociálni pracovníci, zdravotní asistenti a pod.). Nakoniec najdôležitejšími osobami, ktorí boli účastní výskumu boli samotní Rómovia – prevažne tí, ktorí majú v jednotlivých obciach rozhodujúce slovo – t.j. rómske authority. Celkovo bolo zrealizovaných 7 skupinových rozhovorov, ktorých sa zúčastnilo 44 respondentov. Výskum sa realizoval v auguste a septembri v roku 2015. Prebehlo 5 individuálnych neformálnych rozhovorov.

Základnými výskumnými technikami boli fókusové skupiny, doplnené o neštruktúrované pozorovanie a individuálne neformálne rozhovory. Fókusová skupina predstavovala kvalitatívny rozhovor s väčším počtom jednotlivcov. Skupina bola vytvorená na základe telefonického dohovoru so starostom obce. Tvorilo ju päť až desať ľudí s cieľom identifikovať konštruovanie symbolických hraníc, a tak klasifikovať problémy rómskych komunít. Rozhovor trval asi hodinu a pol až dve hodiny. Keďže medzi členmi skupiny existovali interakcie, získavali sa bohatšie a názorovo pestrejšie odpovede ako pri individuálnom rozhovore.

Analýza a interpretácia výsledkovvýskumu – identifikované problémy a modely

Analýza rozhovorov priniesla identifikáciu základných problémov, s ktorými sa aktuálne Rómovia stretávajú a ich vzájomnú prepojenosť. Sú to:

- dlhy, ktoré vznikli z pôžičiek a s nimi spojená následná exekúcia resp. úžera v prípade nesplatenia. Centrálnym problémom v segregovaných a separovaných rómskych komunitách je problém chudoby, ktorý je na jednej strane príčinou a na strane druhej dôsledkom exekúcií, resp. úžery. Obrovské dlhy vznikajú v dôsledku rôznych okolností (strata zamestnania, neplatenie zdravotného a sociálneho poistenia, výdavky na nečakané udalosti – choroba, smrť rodinného príslušníka a pod.). Snaha žiť tu a teraz – krátkodobé zmýšľanie spôsobuje unáhlené podpísanie dlhodobých alebo väčších zmlúv, z ktorých plynú okamžitý úžitok, ale neskôr sa splácajú s vysokými, až neprimeranými úrokmi (finančnými, či nefinančnými). Agenti „nebankovní“ dochádzajú do segregovaných rómskych komunít pravidelne a lákajú na pôžičky, zvlášť v termínoch kedy predpokladajú, že Rómovia už nemajú peniaze. Nesleduje sa solventnosť splácať pôžičku. Dôsledkom je nesplácanie a nastupuje exekúcia. V zaostalejších rómskych komunitách pretrvávajú úžera, ktorej dôsledkom sú zadlženia na niekoľko generácií. Jednou z hlavných príčin exekúcie a úžery je okrem zlej sociálnej situácie (nízkej úrovne dávok v hmotnej núdzi a príslušných príspevkov) aj finančná negramotnosť (neschopnosť pracovať s peniazmi) a jazyková neznalosť (neovládajú slovenský jazyk na dostatočnej úrovni). Rómovia v segregovaných komunitách nemajú žiadne úspory, a tak v prípade, že nastane nepredvídateľná situácia, tak si požičávajú, a keďže často krát nerozumejú ako systém pôžičky funguje, netušia čo všetko ich v budúcnosti čaká. Ďalším zdrojom dlhov sú nesplatené pohľadávky voči poisťovniam (zdravotným, životným, sociálnej) a zakúpenie určitého tovaru (predovšetkým mobilov, zavedenie internetu a pod.) na splátky. V separovaných a integrovaných rómskych komunitách je možné stretnúť sa s fenoménom tzv. opičej lásky. Rodičia v snahe zabezpečiť svojim deťom to čo si oni nemohli dovoliť, resp. to čo majú Nerómovia, kupujú rôzne predmety na splátky, čo v prípade, že stratia prácu alebo iný zdroj príjmu ich automaticky vrhá do dlžôb a následných exekúcií.

- strednodobá a dlhodobá nezamestnanosť. Najzraniteľnejšiu skupinu ohľadom dlhodobej nezamestnanosti predstavujú Rómovia, ktorí čelia dvojitej, či až trojitej marginalizácii. Nie len, že sú Rómovia (výskumom preukázaná etnická diskriminácia), ale žijú v segregovaných či separovaných komunitách (nevyhovujúca, resp. chýbajúca základná infraštruktúra) a navyše ešte v oblastiach, ktoré sú poznačené vysokou mierou nezamestnanosti vo všeobecnosti. Ak, k tomu priradíme nižšie vzdelanie a zastarané, resp. chýbajúce zručnosti,

ich šanca zamestnať sa je mizivá. Navyše postoje zamestnávateľov k zamestnávaniu Rómov sú negatívne a nevhodne ovplyvňujú mieru zamestnanosti tejto menšiny. Výskumom boli zaznamenané aj diskriminačné prejavy. Rómovia tak využívajú napríklad sezónnu prácu v zahraničí, prevažne v ČR.

- problémy spojené so vzdelávaním. Vzdelávanie, ako také, je u Rómov hodnotené v dvoch rovinách. Vnímajú, že po roku 1989 majú viac možností sa vzdelávať a získať kvalifikáciu. Pozitívne hodnotia, že vzdelávanie „ide“ k nim, a teda nemusia do školy ďaleko dochádzať. V prípade, že tomu tak je, rodičia nechávajú svoje deti (hlavne dievčatá) ukončiť povinnú školskú dochádzku v tej škole, ktorá je v mieste bydliska, resp. v jeho blízkosti. Ak je v mieste bydliska len základná škola, tak končia na základnej škole. Majú obavy z otehotnenia a zlého vplyvu mestského prostredia na dieťa. Výsledky realizovaného výskumu ukazujú, že situácia je odlišná čiastočne u Rómov žijúcich separovane a u väčšiny Rómov žijúcich v integrovaných rómskych komunitách. Tieto komunity však negatívne vnímajú, že aj keď dieťa ukončí strednú školu, nielenže nemá prácu, ale zamestnávatelia o absolventov týchto typov škôl nemajú záujem. Ide predovšetkým o dvojročné učebné odbory. Chýba pokračovanie na trojročné učebné odbory ukončené výučným listom. Nielen Rómovia ale tiež majorita poukazuje na nedostatočnú kvalitu vzdelávania predovšetkým na elokovaných pracoviskách, ktorá je z časti výsledkom nízkej motivácie k dosiahnutiu vzdelania, ale aj záškoláctva. Ukazuje sa, že tieto pracoviská, skôr nahrádzajú činnosť komunitných centier a centier voľného času ako realizáciu edukácie.

- záškoláctvo sa ako problém sa vyskytlo vo všetkých troch typoch rómskych komunit. V segregovaných a separovaných je síce Rómami vnímané ako problém, ale nie ako závažný. Naopak majorita ho v týchto typoch osídlenia vníma ako jeden z najzávažnejších a najrozšírejších. Záškoláctvo ako také má mnoho príčin, ale jeden dôsledok, a to nízku úroveň kvalitného vzdelania. Výsledkom je funkčná negramotnosť – nedostatočné ovládanie písania a čítania v slovenskom jazyku.

- nezmysuplné trávenie voľného času deťmi a mladými ľuďmi. Výsledky výskumu ukazujú nedostatočnú podporu akejkoľvek zmysuplnej voľno časovej činnosti detí, ale hlavne mladých (mladistvých) Rómov (po ukončení školy a v čase ich nezamestnanosti) akýmkoľvek subjektom vo všetkých typoch rómskych komunit. Voľno časové aktivity zahŕňajú najmä oblasť rekreácie, odpočinku, zábavy, športu, dobrovoľného vzdelávania a umenia.

- nelegálnosť osád. Nelegálne osady – sú problémom hlavne z pohľadu majority. Tá sa domáha svojich pozemkov. Rómovia majú záujem o riešenie, ale ten súvisí s tým, že na nelegálnych pozemkoch nie je možné vybudovať infraštruktúrne siete.

- občianska a politická neparticipácia. Výskum identifikoval dve základne bariéry participácie. Prvou je závisť medzi Rómami navzájom, v dôsledku čoho si vo voľbách vzájomne konkurujú, a tak je problémom, aby získali pozície starostov, resp. poslancov v obecných zastupiteľstvách. Druhou je ekonomická neznalosť, ktorá u volených zástupcov rómskej komunity vyvoláva závislosť na vybraných členoch z majority, ktorí však riešia svoje individuálne záujmy na úkor riešenia problémov Rómov (v zmysle len keď je to výhodné pre nás – vtedy aj Rómom).

- kriminalita– vandalizmus. Vo výskume sa problém kriminality ukázal len v spojení so zabezpečením aspoň základných životných potrieb a drobného vandalizmu u mladých.

- zlý zdravotný stav. Lekári pracujúci v MRK zlý zdravotný stav Rómov pripisujú nezdravému životnému štýlu (zlé stravovanie) spojenému s chudobou, ako aj nevyhovujúcim bytovým podmienkam (preplnené obydlia a ich zlý stav).

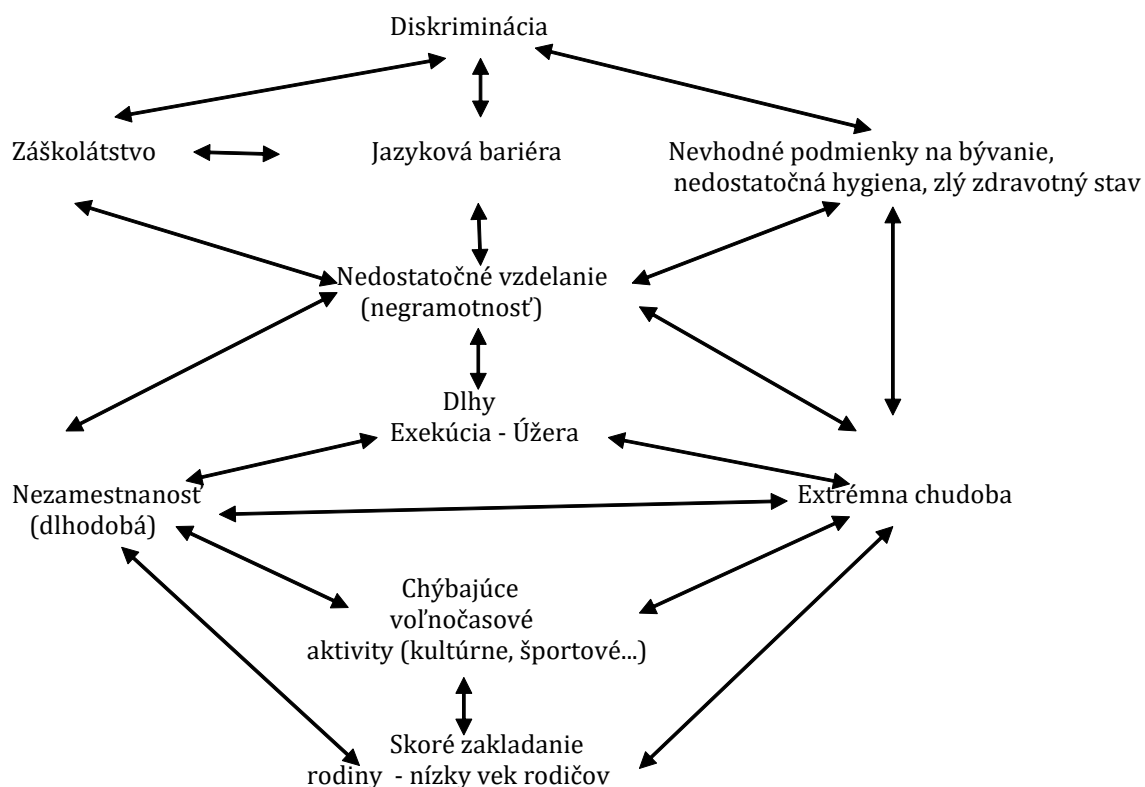
- spolunažívanie medzi majoritou a Rómami a Rómami navzájom. Vo výskume sa ukázala ako prevládajúca stratégia integrácie zo strany prevažnej časti Nerómov – pštroší separatizmus, ktorá hlása, že obe komunity – rómska i nerómska majú vlastné spôsoby života, a preto najvýhodnejšou formou ich spolunažívania je ich recipročná izolácia. Ľudovo povedané, keď sa nám nedarí žiť spoločne rozíďme sa a žime osobitne, každý po svojom a „na svojom“. Napríklad budovanie izolovaných rómskych osád a usadlostí (len nech neprídu do obce) je koncipované presne v duchu tejto stratégie. Navonok to pôsobí bezkonfliktne, ale zároveň je to podhubie pre vznik rôznych predsudkov, k čomu u mladej generácie prispievajú aj „čisto“ nielen rómske triedy ale aj celé základné a stredné odborné školy. Mladí Nerómovia a Rómovia sa v podstate nemajú kde stretávať, každý žije svoj vlastný izolovaný život. Práve táto generácia môže na túto chybnú stratégiu doplatiť.

- diskriminácia,

- užívanie legálnych a nelegálnych drog.

Problémy, s ktorými sa Rómovia žijúci v KSK stretávajú sa opakujú, ale v rôznej intenzite a poradí v závislosti od zaradenia rómskej komunity do jednej z troch komunít (segregovaní, separovaní, integrovaní), ale tiež vzhľadom k ich sociálno-ekonomickému postaveniu. Vzťahy medzi jednotlivými problémami vzhľadom k príslušnosti ku komunite zobrazujú grafy 1-3. Samozrejme nemožno vnímať tieto vzťahy ako jednoznačné vzhľadom k tomu, že vnútorná diferenciácia Rómov vo vnútri každej komunity sa v určitej miere líši.

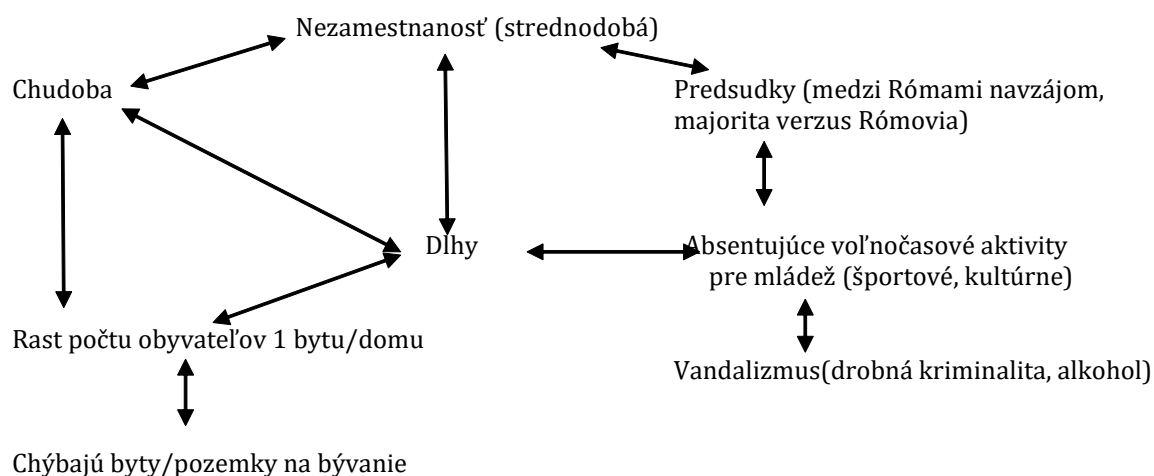
Graf 1 Vzťahy medzi jednotlivými problémami v segregovaných rómskych komunitách KSK - statický obraz

Graf č. 1 zobrazuje vzťah medzi problémami, ktoré boli výskumom identifikované v segregovaných rómskych komunitách KSK. Ako základné problémy, od ktorých, resp. na ktoré sú naviazané ďalšie, sú extrémna chudoba spojená predovšetkým s dlhodobou nezamestnanosťou (občas prerušovanou krátkodobými pracovnými aktivitami, či už legálnymi alebo nelegálnymi) a následnou obrovskou zadlženosťou, a s tým spojenými exekúciami, resp. úžerou. Hľadanie riešení ostatných problémov je teda spojené práve s riešením extrémnej chudoby. Je ťažké motivovať Rómov na pravidelnú školskú dochádzku, ak je autobus do susednej obce mimo finančných možností rodiny, prípadne keď rodina nemá na oblečenie, topánky pre dieťa. Keď je zima, radšej ho nechajú doma. A tak dochádza k záškoláctvu, ktorého dôsledkom sú postupne zaostávajúce vedomosti (málo resp. vôbec nemotivujúce rodinné prostredie), čo vedie až k odcudzeniu sa od školy ako takej. Absentujúce zmysluplné voľnočasové aktivity pre deti a mladých, spolu s chýbajúcou akoukoľvek perspektívou lepšej budúcnosti (kultúra chudoby), je základom pre rýchle založenie si vlastnej rodiny a získania tak aspoň určitej istoty či už v podobe materiálnej (nové sociálne dávky) alebo psychickej (rodina ako základ pre budúcnosť). Dôsledkom je ale opätovné prehĺbenie chudoby už novej rodiny, ktoré vedie k následnému požíciavaniu si na

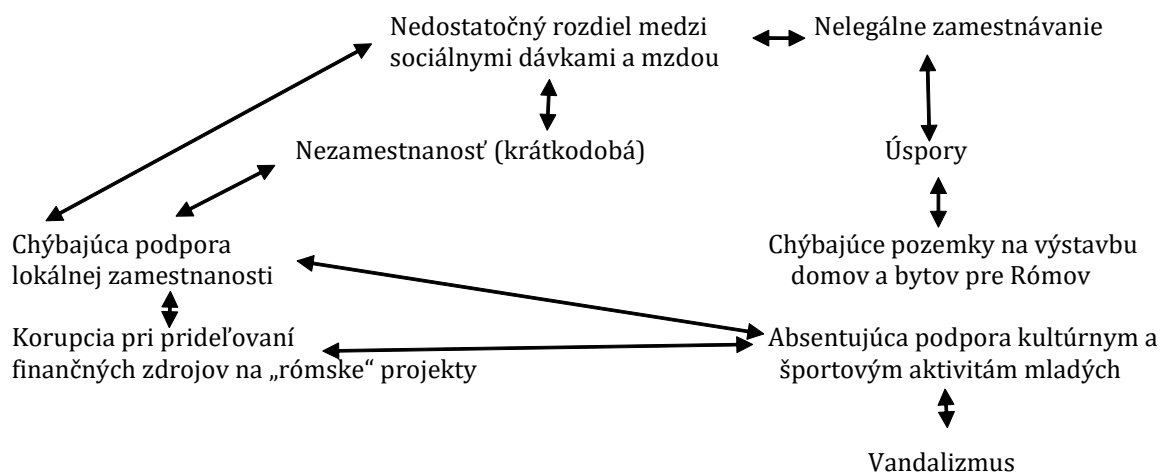
prežitie jej členov, v dôsledku nezamestnanosti, exekúcií pre nesplácanie a kruh je uzatvorený. K charakteristickým spôsobom života v kultúre chudoby (Mareš, 1999) patrí neúprosný boj o prežitie. Opustenosť, hlad, ekonomická neistota a choroby sú sprievodným znakom takéhoto života. Namiesto konvenčného manželstva je bežné žitie ako druh a družka. Bývanie v malých, zle „vybavených“ a preplnených príbytkoch a bytoch sťažuje možnosť harmonického spolunažívania. Mládež nedokončuje svoju školskú dochádzku, v ktorej priebehu si neosvojuje hodnoty a konvencie majoritnej spoločnosti.

Graf 2 Vzťahy medzi jednotlivými problémami v separovaných rómskych komunitách KSK - statický obraz

Graf č. 2 zobrazuje vzťah medzi problémami, ktoré boli výskumom identifikované v separovaných rómskych komunitách KSK. Základným problémom sú nesplácané pôžičky, ktoré vznikajú rôzne (neznalosť zákonov, nedostatočnosť, snaha zabezpečiť lepšie podmienky bývania, nákupy deťom...) a následné exekúcie. To vedie k prehlbujúcej sa chudobe a ďalšiemu vážnemu problému nezamestnanosti. Ide skôr o strednodobú nezamestnanosť, často krát prerušovanú hlavne prácou mimo oficiálneho trhu práce (bez pracovnej zmluvy a v zahraničí). Dôvodom je práve exekúcia, ktorá by sprevádzala legálne zamestnanie. Odchod jedného z rodičov za prácou (niekedy obidvoch), splácanie exekúcií a s tým spojený nedostatok finančných zdrojov na zmysluplné trávenie voľného času hlavne mladých spôsobujú zvyšujúcu sa kriminalitu mladých v podobe rôzneho druhu vandalizmu.

Graf 3 Vzťahy medzi jednotlivými problémami v integrovaných rómskych komunitách – statický obraz

Graf č. 3 zobrazuje vzťah medzi problémami, ktoré boli výskumom identifikované v integrovaných rómskych komunitách KSK. Rozpad tradičnej rodiny a komunity (uzavretého sveta vzájomnej pomoci a družnosti) v dôsledku individualizácie spôsobil, že integrované rómske komunity vykazujú problémy veľmi podobné problémom majoritnej populácie – nižšej strednej triedy. Bojujú s krátkodobou nezamestnanosťou a v dôsledku nedostatku pracovných príležitostí odchádzajú za prácou mimo svoju lokalitu. V prípade, že ide o viacdetné rodiny a prácu stratí len jeden z rodičov, vzniká len veľmi malý rozdiel medzi sociálnymi dávkami a reálne poskytovanou mzdou. Dochádza tak k situácii hľadania možnosti, kde a ako, zamestnať prevažne manželku na lokálnom trhu práce, keďže je nutné postarať sa o rodinu. Hľadajú sa rôzne spôsoby – od nástrojov aktívnej politiky trhu práce, cez rôzne projekty zamerané na pomoc iným rómskym komunitám, a pod. Ak však absentuje podpora zo strany obce alebo neziskových združení je to neriešiteľný problém pre rodinu. Absencia podpory zo strany obce, resp. neziskových združení nemusí, ako ukazujú výsledky výskumu, byť spôsobená len neschopnosťou zo strany týchto aktérov, ale môže podľa ich slov byť spôsobená aj korupciou pri prideľovaní a schvaľovaní finančných prostriedkov na „rómske“ projekty. To má za následok nechť čokoľvek v projektovej oblasti podniknúť, a tak začínajú absentovať projekty zamerané predovšetkým na podporu voľnočasových aktivít mladých Rómov. Dôsledkom je rastúci vandalizmus v obciach. Táto komunita si už tak dokáže určitú časť finančných prostriedkov aj usporiť. Má záujem zlepšiť svoje bývanie alebo vybudovať bývanie pre svoje deti. Chýbajú však voľné pozemky na výstavbu.

Záver

Zlá sociálno-ekonomická situácia v chudobných rómskych komunitách, zvlášť segregovaných a z časti aj separovaných je spojená s chudobou (extrémnou v segregovaných

komunitách). Chudoba sa navyše prenáša na ďalšie generácie, bez výraznej možnosti vymanenia sa z nej v blízkej budúcnosti. Chudoba sa stáva normou a môže sa inštitucionalizovať ako racionálny vzor konania, ako jediný možný spôsob účinnej adaptácie na vzniknutú situáciu. Zaujímavé však je, že Rómovia si svoju chudobu nepripúšťajú a nevypovedajú o nej ako o probléme. Konštatujú nedostatok finančných prostriedkov, ale spájajú ho s nezamestnanosťou a nie nedostatočným sociálnym zabezpečením.

Medzi základné problémy segregovaných rómskych komunit, od ktorých, resp. na ktoré sú naviazané ďalšie, patrí extrémna chudoba spojená predovšetkým s dlhodobou nezamestnanosťou a následnou obrovskou zadlženosťou, a s tým spojenými exekúciami, resp. úžerou. Exekúcia sa stáva zároveň bariérou pre legálne zamestnávanie. Z legálnej mzdy by boli nútení Rómovia platiť všetky dlhy. Riešenie dlžôb je nutná podmienka pre reálne zapojenie sa Rómov do trhu práce. Inak zostáva len práca nelegálna a rôzne spôsoby privyrobenia.

Hľadanie riešení ostatných problémov je spojené práve s riešením extrémnej chudoby a dlhov. Ako popisuje Mappes-Niediek (2013, s. 38) najväčším problémom Rómov je špecifická logika ekonómie chudoby, v pravidlách ktorej musí operovať Róm z osady pri svojom každodennom boji o prežitie. Pričom programy, zamerané na pomoc Rómom, túto logiku často ignorujú. Príklad? Podnet na sporenie aspoň malej sumy zo skromného príjmu nemusí dávať zmysel tým najchudobnejším. Pri veľmi nízkom príjme sú totiž aj pri najlepšej vôli schopní ušetriť len tak málo, že uspokojená suma nevynahradí vynaložené biedenie. To prirovnáva k človeku, ktorý má veľmi málo jedla: „...jednoducho nie je rozumné najesť sa vždy len do polu sýta, pretože potom má človek hlad stále. Keď sa však každý druhý deň naje do sýtosti, môže potom niekedy zakúsiť väčší pocit hladu, než keby bol spolovice nasýtený, celkovo si však pomohol.“ Ak majú platiť základné ekonomické pravidlá, musia byť splnené najprv elementárne predpoklady pre život. V našom prípade, dostatok príjmu na zabezpečenie aspoň základných životných potrieb, nie dlhotrvajúca materiálna deprivácia. Aby svoj život mohli plánovať, potrebujú Rómovia v segregovaných a z časti aj separovaných rómskych komunitách aspoň elementárnu istotu, stabilitu a predvídateľnosť svojho prostredia, či základný civilizačný štandard.

Literatúra

BECK, Ulrich. *The New Brave World of Work*. Cambridge: Polity Press, 2000. 208 s. ISBN: 978-0-7456-9346-0.

ESPING-ANDERSEN, Gøsta (ed.). *Why We Need a New Welfare State?* Oxford: Oxford University Press, 2002. 276 s. ISBN 978-01-9160-831-5.

GALBRAITH, Kenneth John. *Společnost hojnosti*. Praha: Svoboda, 1967. 335 s.

HONNETH, Axel (ed.). *Zbavovat se svéprávnosti. Paradoxy současného kapitalizmu*. Praha: Filozofia, 2007. 330 s. ISBN: 978-80-7007-269-1.

LAMONT, Michele, MOLNÁR, Virág. The Study of Boundaries in Social Sciences. In: *Annual Review of Sociology*. ISSN 28-110601-141107, 2002, 28, s. 167-195.

LEWIS, Oscar. *Five Families: Mexican Case Studies in the Culture of Poverty*. New York: Basic Books, 1975. 368 s. ISBN 978-0-4650-9705-0.

LIEBOW, Elliot. *A Study of Negro Streetcorner Men*. New York: Rowman & Littlefield Publishers, 2013. 224 s. ISBN: 978-0-7425-2895-6.

LIPOVETSKY, Gilles. *Éra prázdnoty. Úvahy o současném individualizmu*. Praha: PROSTOR. 2008. 357 s. ISBN 978-80-7260-190-5.

MAPPEŠ- NIEDIEK, Norbert. *Chudáci Romové, zlí Cikáni*. Brno: Host. 2013. 250 s. ISBN 978-80-7294-869-7.

MAREŠ, Petr. *Sociologie nerovnosti a chudoby*. Praha: SLON, 1999. 248 s. ISBN 80-85850-61-3.

MORGAN, H. J. David. *Discovering Men: Sociology and Masculinities (Critical Studies on Men and Masculinities)*. London and New York: Routledge. 1992. 240 s. ISBN: 978-0-415-07622-7.

MUŠINKA, Alexander a kol. *Atlas rómskych komunit na Slovensku 2013*. Bratislava: Regionálne centrum Rozvojového programu OSN pre Európu a Spoločenstvo nezávislých štátov. 2013. 120 s. ISBN 978-80-89263-18-9.

OORSCHOTT, van Wim., HALMAN, Loek. Blame or Fate, Individual or Social? An international comparison of popular explanations of poverty. In: *European Societies*. ISSN 1461-6696, 2000, 2(1), s.1-28.

PAYNE, Ruby K. a kol. *Mosty z chudoby. Stratégie pre profesionálov a komunity*. Košice: Equilibria, 2010. 293 s. ISBN 978-80-89284-53-5.

RADIČOVÁ, Iveta a kol. *Chudoba Rómov a sociálna starostlivosť o nich v Slovenskej republike*. Bratislava (Svetová banka, Nadácia S.P.A.C.E., Ineko). 2002. 75 s. ISBN: 80-88991-15-3.

Kontakt

Gizela Brutovská, Mgr., PhD.
Prešovská univerzita v Prešove
Fakulta humanitných a prírodných vied
Katedra andragogiky
Ulica 17. novembra 15
080 01 Prešov
email: gizela.brutovska@gmail.com

Sociálne súvislosti šírenia kohabitácií

Social context of the spreading of cohabitation

Jozef MATULNÍK

Abstrakt

Štúdia pozostáva z dvoch hlavných častí. V prvej časti je charakterizovaná kohabitácia a jej odlišnosť voči manželstvu. Poukazuje sa na nepriaznivé dôsledky šírenia kohabitácií, ktoré sa prejavujú na mikrospoločenskej aj makrospoločenskej úrovni. Odvolávame sa pritom na štúdie amerických sociológov, ktorí túto problematiku rozpracovali na silnom teoretickom a empirickom základe. V druhej časti uvádzame výsledky výskumov, ktoré uskutočnil náš tím a týkajú sa postojov obyvateľov Slovensku voči kohabitáciám. Poukazujeme na vzťah medzi religiozitou a postojmi voči kohabitácii a na vzťah medzi štruktúrou rodiny a postojmi voči kohabitácii.

Kľúčové slová: kohabitácia, manželstvo, sociálne dôsledky šírenia kohabitácií, sociálny kapitál, religiozita

Abstract

The study consists of two main parts. Cohabitation and its distinction with marriage is characterized in the first part. It points to the unfavorable consequences of the spread of cohabitations, which are manifested both at the micro-social and macro-social level. We refer to the studies of American sociologists who have developed this issue on a strong theoretical and empirical basis. In the second part we present the results of the research carried out by our team concerning the attitudes of the inhabitants of Slovakia towards cohabitation. We point out the relationship between religiosity and attitudes towards cohabitation and the relationship between family structure and attitudes towards cohabitation.

Key words: cohabitation, marriage, social consequences of the spreading of cohabitation, social capital, religiosity

Úvod

Kohabitácia je intímny spoluzitím muža a ženy, ktorí majú spoločnú domácnosť, ale nie sú zosobášení. Spolu s nimi môžu žiť i deti jedného z nich, alebo aj ich spoločné deti. V porovnaní s rodinou založenou na manželstve sú kohabitácie menej stabilné. V týchto spoluzitiach nachádzame čoraz rôznorodejšie a komplikovanejšie vzťahy, ktoré je stále ťažšie pomenovať a definovať. Napríklad autorky Wendy D. Manning and Kathleen A. Lamb používajú vo svojej štúdii pojem „cohabiting stepfamily“, ktorý by sme mohli preložiť do slovenčiny ako kohabitujúca nevlastná rodina alebo kohabitujúca rodina vyššieho poradia. Označuje sa tým spoluzitie dieťaťa s jedným biologickým rodičom a jeho partnerom, ktorí nie sú zosobášení (porovnaj Mannig W. D., Lamb, K. A., 2003, s. 876). Ďalším pojmom používaným vo viacerých štúdiách je „fragile family“ (krehká rodina), ktorá sa definuje ako

nezosobášení rodičia, ktorí spolu vychovávajú svoje deti (pozri Carlson, M., McLanahan, S., England, P., 2004, s. 237). Pojem „complex households“ (zložené domácnosti) označuje „... domácnosti, v ktorých deti vyrastajú spoločne s nevlastnými súrodencami (s jedným, alebo so žiadnym spoločným biologickým rodičom), nevlastnými rodičmi alebo s dospelými, s ktorými nie sú v žiadnom príbuzenskom alebo adoptívnom vzťahu ... často nemajú jasne nastavené pravidlá, hranice, ani jednoznačnú rodinnú identitu...“ (Wilcox, W.B. at al., 2015, s. 25). Najviac sú rozšírené kohabitácie v škandinávskych krajinách³⁶. Na Slovensku, podľa údajov Sčítania obyvateľov, domov a bytov v roku 2011, predstavoval podiel párov, ktoré deklarovali kohabitáciu 8% z celkového počtu domácností, v ktorých žili zosobášení manželia alebo kohabitujuce dvojice. V roku 1991 bol tento podiel necelé 2% (Podmanická, Z. a kol., 2013, s. 33). Môžeme však predpokladať, že podiel kohabitácií je u nás vyšší. Zistiť celkový výskyt kohabitácií je ale náročné kvôli ich rôznorodosti. Pastor v tejto súvislosti zdôrazňuje, že ako druh a družka sa deklarujú najmä ľudia, ktorí žijú dlhodobo v kohabitácii a majú spoločné trvalé bydlisko (Pastor, K., 2012, s. 28).

Problematika kohabitácie je bohato rozpracovaná v súčasnej americkej sociológii. Výskum rozličných aspektov tohto javu sa uskutočňuje v Spojených štátoch už niekoľko desaťročí. Dnes je už k dispozícii rozsiahli fond poznatkov, utvorený na silnom teoretickom a empirickom základe, ktorý sa naďalej obohacuje. Dôležitými témami sú definovanie kohabitácie a jej vymedzenie vo vzťahu k inštitúcii manželstva, identifikovanie tzv. efektu kohabitácie, t.j. mechanizmov určujúcich vzťah medzi predmanželskou kohabitáciou a kvalitou následne uzatvoreného manželstva (manželské šťastie, stabilita manželstva, komunikácia medzi manželmi), identifikovanie dôsledkov kohabitácie pre život detí a dospelých (zdravie detí, socioemocionálny vývoj detí, výsledky v škole, delikvencia mládeže, domáce násilie, výskyt depresii u kohabitujućich, a ďalšie) a analýza faktorov podporujúcich, resp. obmedzujúcich šírenie kohabitácií (religiozita, liberálne postoje). Mnohé údaje sa získavajú v longitudinálnych výskumoch na celoštátnych reprezentatívnych výberových súboroch. Boli spracované kvantitatívne aj kvalitatívne štúdie. Tejto tematike sa venujú významní sociológovia z prestížnych amerických univerzít.

³⁶ Napríklad vo Švédsku v roku 2012 predstavoval podiel domácností v ktorých žili kohabitujuće dvojice 25,5%, z celkového počtu domácností, v ktorých žili zosobášení manželia alebo kohabitujuće dvojice, v Nórsku to bolo 27,0%, vo Fínsku 24,9% a v Dánsku 23,8%. Tento podiel je vysoký i vo Francúzku - 24,3% (podľa údajov za rok 2010) a naopak je nižší v Poľsku - 4,1%, v Chorvátsku – 5,0% (údaje za rok 2011), v Taliansku – 6,9%, v USA - 11,7% alebo v Nemecku 13,3% (údaje za rok 2012. (Vypočítané z údajov v štatistickej databáze UNESE, Hospodárskej komisie OSN pre Európu <http://w3.unece.org/pxweb/Dialog/Default.asp>).

Kohabitácia verus manželstvo

Autorky Linda J. Waite a Maggie Gallagher objasňujú rozdiel medzi dohodou o kohabitácii a uzatvorením manželstva. Píšu: „Američania niekedy hovoria, akoby manželstvo bolo privátnym, osobným vzťahom. Ale keď dvaja ľudia žijú spoločne zo striktné súkromných dôvodov a svoju striktnú súkromnú dohodu o vzájomnom vzťahu uzatvárajú bez akýchkoľvek právnych alebo spoločenských tlakov, nazývame tento vzťah kohabitáciou“ (Waite, L.J., Gallagher, M., 2000, s.34). Zdôrazňujú, že: „Primárny rozdiel medzi manželstvom a kohabitáciou sa v súčasnej americkej kultúre týka časového horizontu a záväzku. Čo robí manželstvo jedinečným medzi emocionálnymi a finančnými vzťahmi, je sľub trvalosti (tamže s. 35). Vysvetľujú, že slabšia pripútanosť partnerov v kohabitácii ovplyvňuje všetky aspekty života a túto skutočnosť dokumentujú na základe poznatkov z početných výskumov: V kohabitácii je sexuálny vzťah s menšou pravdepodobnosťou vnímaný ako trvalo exkluzívny (najmä mužmi), partneri sú si častejšie neverní. Kým manželia považujú svoj majetok hlavne ako spoločný, kohabitujúcim viac záleží na tom, aby boli ekonomicky nezávislí na partnerovi, sú menej ochotní byť za neho ekonomicky zodpovední a navzájom si neposkytujú takú sociálnu istotu ako manželia.. Kohabitujúci prisudzujú nižšiu hodnotu aj príbuzenským vzťahom, napríklad prejavujú neochotu začleniť sa do rodiny svojho partnera (tamže s. 36-39). „Kohabitujúce páry sú viac sociálne izolované ako manželské páry. Sú menej integrované do sietí príbuzenstva a komunity. Veľmi nejasne sú vymedzené role nezosobášených aj očakávania ohľadom charakteru a zmyslu ich vzťahu.“ (tamže s.129). V súhrnnej správe Prečo na manželstve záleží, ktorú spracoval tím vedený W. Bradfordom Wilcoxom sa v tejto súvislosti uvádza, že : „...partneri sa často nezhodujú na budúcom usporiadaní svojho vzťahu. Napríklad jeden partner môže predpokladať budúce manželstvo, zatiaľ čo druhá strana môže vnímať tento zväzok iba ako pohodlnú formu milostného vzťahu.“ (Wilcox, W.B. at al., 2015, s. 28). Kohabitácia je menej bezpečná pre ženy ako manželstvo. „Kohabitujúci partneri môžu byť skôr agresívni, lebo oni neinvestovali veľa do vzťahu. Ak sa v dôsledku agresie skončí vzťah nebudú trpieť natoľko ako zosobášení ľudia, ktorí majú väčší dlhodobý záujem a môžu viac stratiť materiálne, sociálne a psychologicky keď sa vzťah skončí“ (Waite, L.J., Gallagher, M., 2000, s. 129).

Zistené rozdiely medzi manželstvom a kohabitáciou podnecujú záujem sociológov hlbšie skúmať aké funkcie plnia kohabitácie a ako ich plnia v porovnaní s pôsobením rodiny založenej na manželstve. V ďalších častiach uvedieme poznatky, ktoré sa týkajú dôsledkov predmanželských kohabitácií pre manželstvo, dôsledkov kohabitácií pre zdravie a život detí a vplyvu ich šírenia na sociálny kapitál v rodine a v spoločnosti.

Dôsledky pre budúce manželstvo

Štúdie poukazujú na nepriaznivé dôsledky predmanželskej kohabitácie pre budúce manželstvo. Predmaželská kohabitácia sa spája s vyššou pravdepodobnosťou rozvodu. Na základe údajov výskumov uskutočnených vo viacerých západných krajinách sa rozplynuli očakávania, že predmanželská kohabitácia bude mať pozitívny vplyv na stabilitu manželstiev. Očakávalo sa, že život v kohabitácii poskytne ľuďom príležitosť lepšie posúdiť svoj vzťah a tak sa menej vhodné vzťahy ukončia ešte pred uzatvorením manželstva a na druhej strane ostatné páry si v tomto období, v ktorom ešte nie sú v manželstve a ani nemajú deti, môžu posilniť vzťahy medzi sebou a neskôr vstúpiť do manželstva, ktoré bude s väčšou pravdepodobnosťou stabilné (porovnaj Axinn, W. G., Thornton, A., 1992). Tieto predpoklady sa ukázali ako nesprávne a pokračuje úsilie objasniť mechanizmus, ktorým predmanželská kohabitácia pôsobí nepriaznivo na stabilitu manželstva. Autori William G. Axinn a Arland Thornton vo svojom výskume overovali hypotézu, že predmanželská kohabitácia je selektívna pre tých, ktorí sú náchylní k rozvodu, t.j. že do kohabitácie vstupujú ľudia, ktorí sú menej naviazaní na manželstvo a viac akceptujú rozvody, aj hypotézu, že skúsenosť s kohabitáciou rozvíja postoje a hodnoty, ktoré zvyšujú pravdepodobnosť rozvodu. Výsledky výskumu sú v súlade s obidvomi týmito hypotézami (Axinn, W. G., Thornton, A., 1992). V úsilí o pochopenie mechanizmu, ktorí spája kohabitáciu s nižšou stabilitou manželstva sa ďalšie výskumy zamerali na kvalitu manželstva, ktorú skúmali na dimenzii manželského šťastia, komunikácie v manželstve a konfliktu. Zistilo sa, že skúsenosti s kohabitáciou sa spájajú so závažnejším manželským konfliktom, nižším manželským šťastím a negatívne ovplyvňujú manželskú komunikáciu. Manželia, ktorí žili predtým v kohabitácii prejavovali vo väčšej negatívnej správanie pri riešení problémov ako manželia, ktorí nežili v kohabitácii (Cohan, C. L., Kleinbaum, S., 2002; Kamp Dush, C. M., Cohan, C. L., Amato, P. R., 2003; Jose A., O'Leary D., Moyer A., Buehler Ch., 2010; James, S.L., Beattie, B.A., 2012). Predmanželská kohabitácia sa teda spája s nižšou stabilitou i kvalitou manželstva. Tento jav sa označuje ako efekt kohabitácie. Poznanie týchto súvislostí sa ďalej prehĺbuje a spresňuje. Výskum preukázal, že predmaželská kohabitácia, ktorej nepredchádzali zasnuby sa spája s väčšími rizikami pre budúce manželstvo ako kohabitácia, ku ktorej dochádza až po zasnubách (Stanley, S. M., Rhoades, G. K., Amato P. R., Markman, H. J., Johnson, Ch. A., 2010). Skúmali sa dôsledky viacnásobných kohabitácií (serial cohabitation) žien, t. j. keď žena kohabituje s viac ako s jedným partnerom. Zistilo sa, že takéto kohabitácie s menšou pravdepodobnosťou končili manželstvom, ako kohabitácie, ku ktorým prišlo len raz. Keď sa opakovane kohabitujúce ženy zosobášili, bola zistená veľmi

vysoká miera rozvodovosti, viac ako dva razy vyššia v porovnaní so ženami, ktoré kohabitovali len so svojím budúcim manželom (Lichter, D. T., Qian, Z., 2008).

Podobne, ako je to pri rozvodovosti, tak sa aj v spojitosti s kohabitáciami vynára otázka, aké dôsledky má život v takomto usporiadaní pre deti a mladých ľudí. Údaje z početných výskumov dokumentujú nepriaznivé dopady, ktoré má šírenie kohabiácií na ľudí v tomto citlivom období ich života. V ďalšej časti uvádzame aspoň niektoré poznatky, ktoré tieto javy charakterizujú a objasňujú.

Dôsledky pre deti

Údaje z výskumov opakovane preukázali, že kohabitácie sú obzvlášť rizikové pre deti. „U detí vychovávaných kohabitujuúcimi pármí sa s väčšou pravdepodobnosťou prejavuje delikventné správanie, sú častejšie vylúčené zo školy a častejšie v škole podvádzaajú ako deti, ktoré vychovávajú ich zosobášená matka a otec. Deti, ktoré žijú v kohabitácii s dospelými mužmi, ktorí nie sú ich príbuzní, čelia dramaticky vyššiemu riziku sexuálneho alebo fyzického zneužívania v porovnaní s deťmi, ktoré žijú v nenarušených zosobášených rodinách“ (Marriage and the Public Good: Ten Principles, 2008, s. 18, pozri tiež Brown, S. L., 2004, Mannig W. D., Lamb, K. A., 2003, Thomson, E., Hanson T. L., McLanahan, S. S. 1994). „Väčšina detí narodených mimo manželstva bude žiť väčšiu časť svojho detstva len s jedným rodičom pretože veľká väčšina kohabitujuúcich zväzkov, dokonca aj tých s deťmi, sa končí rozpadom“ (Marriage and the Public Good: Ten Principles, 2008, s. 17). Výskumy kohabitácií poukazujú na zvyšujúcu sa zložitosť a nejednoznačnosť vzťahov, v ktorých žijú deti. Táto komplikovanosť vzťahov sa spája s menšou spoluprácou medzi rodičmi, nižšou mierou účasti otca (venuje menej času a finančných prostriedkov) a s vyššou mierou problémového správania detí. (Thomson, E., McLanahan, S. S., 2012) Deti majú viac nevlastných súrodencov a súrodencov, s ktorými nemajú pokrvné vzťahy. „Z nedávnych odhadov vyplýva, že takmer polovica detí narodených nezosobášeným rodičom bude žiť s nevlastným súrodencom v čase kým dosiahnu vek 5 rokov a štvrtina bude žiť s nevlastnými súrodencami splodenými dvomi alebo viacerými otcami“ (tamtiež s. 47). Deti narodené v kohabitácii sú menej zdravé, ako deti narodené v manželstve (Schmneer K. K., 2011). Zistilo sa, že v kohabitáciach sa míňa viac peňazí na alkohol a tabak a menej na vzdelávanie detí, ako v rodinách zosobášených rodičov (DeLeire, T., Kalil, A., 2005).

Nepriaznivé dôsledky kohabitácií zasahujú nielen vzťahy a ľudí žijúcich v týchto usporiadaniach, ale prejavujú sa v spoločenskom živote aj za ich hranicami. Takto môžeme poukázať aj na súvislosť šírenia kohabitácií s oslabovaním sociálneho kapitálu.

Kohabitácia a sociálny kapitál

Šírenie kohabitácií má aj ďalšie závažné nepriaznivé dôsledky na makrospoločenskej úrovni. Oslabuje inštitúciu manželstva a rodinu. David Popenoe v tejto súvislosti zdôrazňuje: „V časnosti sú tri hlavné komponenty poklesu miery sobášnosti: neskorší vek pri uzatvorení prvého manželstva (čiastočne umožnený spoločenskou akceptáciou kohabitácií), častejšie nemanželské spolužitie a menej manželstiev nasledujúcich po kohabitácii (Popenoe, D., 2009, s. 433). V Cherlinovej koncepcii zase vystupuje kohabitácia ako dôležitý činiteľ deinštitucionalizácie manželstva (Cherlin, A., 2004). Pritom rodina založená na manželstve je fundamentálnou formou sociálneho kapitálu. Trend uvoľňovania rodinných väzieb vedie k „sociálnej dekapitalizácii“ (Putnam F., R. D., 1995, s. 73; k významu rodiny v tvorbe sociálneho kapitálu pozri tiež Fukuyama F., 2005, s. 50-54, Rodriguez-Sedano A., Costa-Paris A., Aguilera J. C., 2009). Sociálny kapitál v rodine a sociálny kapitál v spoločenstve, s ktorým je rodina spätá, podporujú utváranie ľudského kapitálu (pozri Coleman J., 1988). Kohabitácie nemôžu v dostatočnej miere zastúpiť rodinu v tvorbe sociálneho kapitálu lebo sú nestabilné, často sa rozpadávajú a zväčša pretrvávajú len kratšiu dobu, partneri sú k sebe navzájom slabšie pripútaní, v menšej miere preberajú navzájom za seba zodpovednosť, sú v nich nejasne vymedzené role, sú menej integrované do sietí príbuzenstva a komunity a do budúcnosti nevytvárajú priaznivé podmienky pre život v stabilnej rodine.

Poznatky z niektorých výskumov uskutočnených na Slovensku

Náš tím opakovane zisťoval postoje obyvateľov Slovenska ku kohabitáciám. Údaje z troch výskumov uskutočnených po sebe na celoslovenských reprezentatívnych súborech dospeléj populácie poukázali na prevahu permissívnych postojov v týchto otázkach. Približne jedna tretina respondentov vyjadrovala úplný súhlas s názorom, *že je jedno či partneri žijú v manželstve alebo nie, hlavne ak im to kľape*. Viac-menej rovnaký podiel tvorili tí, ktorí s týmto názorom *vcelku súhlasili*. Početná skupina obyvateľov Slovenska sa tiež vyjadrila, že by im nevadilo, ak by ich syn, resp. dcéra žili v kohabitácii (v jednotlivých výskumoch bol podiel takýchto odpovedí v rozpätí od 32% do 40%). Podobne veľký počet respondentov uviedol, že by im to *síce vadilo, ale nesnažili by sa svoje dieťa v tom ovplyvňovať* (Matulník J., Ritomský A., Pastor K., 2003; Matulník J., Ritomský A., 2006; Matulník J., Kratochvíla M., Kyselica J., 2008). Roman Kollár a Margita Kollárová zaznamenali porovnateľné benevolentné postoje voči kohabitáciám vo svojom výskume mladých ľudí vo veku 18-29 rokov vo vybraných krajoch Slovenska (Kollár R., Kollárová M., 2014, s. 73-84).

Podobne permissívne postoje voči kohabitáciám prejavili aj mladí ľudia v našom výskume stredoškolákov. Zistili sme, že väčšina študentov zastáva názor, že je vhodné, aby muž a žena pred vstupom do manželstva najprv spolu žili. Výsledky uvádzame v tabuľke 1.

Tab. 1 Odpovede na otázku: *Súhlasíte s názorom, že je vhodné, aby muž a žena pred vstupom do manželstva najprv spolu určitý čas žili „na skúšku“, alebo s týmto názorom nesúhlasíte?*, (n=1958)

Variant odpovede	%
Určite s tým súhlasím	46,8
Skôr súhlasím	37,7
Skôr nesúhlasím	9,9
Vôbec s tým nesúhlasím	5,6
Spolu	100,0

Veľký podiel mladých ľudí (34,1%) tiež predpokladá, že v budúcnosti s niekým budú žiť bez toho by sa zosobášili. Údaje prezentujeme v tabuľke 2. Upozorňujeme aj na vysoký podiel nerozhodných odpovedí.

Tab. 2 Odpovede na otázku: *Myslíte si, že budete v budúcnosti s niekým žiť bez toho, aby ste sa zosobášili?* (n=1960)

Variant odpovede	%
Pravdepodobne áno	17,2
Skôr áno	16,9
Skôr nie	23,9
Určite nie	14,4
Neviem	27,6
Spolu	100,0

Údaje o postojoch študentov ku kohabitáciám sme porovnali podľa štruktúry rodiny. Zistili sme, že v porovnaní s mladými ľuďmi, ktorí žijú spolu s obidvomi vlastnými rodičmi mladí ľudia, ktorí, žijú so svojou vlastnou matkou ale nežijú so svojim vlastným otcom uvádzali častejšie kladnú odpoveď na otázku, ktorou sme sa ich pýtali, či si myslia, že budú v budúcnosti s niekým žiť bez toho aby sa zosobášili. Porovnali sme odpovede troch súborov respondentov. Prvý tvorili mladí ľudia, ktorí žijú spolu s obidvomi svojimi vlastnými rodičmi, druhý tvorili mladí ľudia, ktorí žijú so svojou vlastnou matkou a nežijú s vlastným ani s nevlastným otcom a tretí tvorili respondenti, ktorí žijú so svojím vlastnou matkou a s nevlastným otcom.

Tabuľka 3 Odpovede na otázku: *Myslíte si, že budete v budúcnosti s niekým žiť bez toho, aby ste sa zosobášili? podľa štruktúry rodiny.* (v %, n=1822)

Variant odpovede	Žije s obidvomi vlastnými rodičmi	Žije s vlastnou matkou	Žije s vlastnou matkou a s nevlastným otcom
Pravdepodobne áno	14,4	26,3	24,8
Skôr áno	16,0	16,8	22,1
Skôr nie	26,4	13,7	21,2
Určite nie	15,8	11,8	6,2
Neviem	27,5	31,3	25,7
Spolu	100,0	100,0	100,0

V domácnostiach študentov zo všetkých troch súborov mohli žiť ešte aj ďalšie osoby, napríklad súrodenci, starí rodičia alebo iné osoby. Prehľad uvádzame v tabuľke 3. Rozdiely sú štatisticky významné Cramer $V = 0,118$, $p < 0,001$. Ešte výraznejšie sa tieto rozdiely prejavili, keď sme porovnali len odpovede dievčat Cramer $V = 0,143$, $p < 0,001$.

Štúdie poukazujú na negatívnu asociáciu kohabitácií s religiozitou (Eggebeen D., Dew J., 2009, Thornton A., Axinn W. G., Hill D. H., 1992) a na druhej strane na pozitívnu asociáciu kohabitácii s liberálnymi hodnotami a postojmi, ktoré sa týkajú nielen rodiny a manželstva ale aj ďalších aspektov života, spôsobu trávenia voľného času, zaobchádzania s peniazmi a ďalšie (Clackberg M., Stolzenberg R. M., Waite L.J., 1995).

V našom výskume stredoškolákov sme skúmali vzťah medzi religiozitou a postojmi ku kohabitáciám podľa prihlásenia sa k cirkvám a podľa rozličných ukazovateľov súkromnej a verejnej náboženskej praxe, náboženskej viery i náboženskej skúsenosti. Získané údaje nasvedčujú negatívne vzťah medzi religiozitou a akceptovaním kohabitácií. V tabuľke 4 uvádzame údaje o odpovediach študentov na otázku, ktorou sme zisťovali či si myslia, že budú v budúcnosti s niekým žiť bez toho, aby sa zosobášili podľa odpovedí na otázku, v ktorej sme sa ich pýtali či a ako často sa modlievajú. Na túto otázku odpovedali len tí študenti, ktorí uviedli, že sa hlásia k niektorej cirkvi. Rozdiely sú štatisticky významné, Cramer $V=0,168$, $p < 0,001$ (ďalšie údaje z tohto výskumu vid' Matulník J., Kratochvíla M., 2014, s. 159-171).

Tab. 4 Odpovede na otázku: *Myslíte si, že budete v budúcnosti s niekým žiť bez toho, aby ste sa zosobášili?* podľa frekvencie modlenia sa. (v %, n= 1384)

Frekvencia modlenia sa Variant odpovede	Viac ráz za deň	Raz za deň	Viac ráz do týždňa	Asi tak raz do týždňa	Menej často alebo vôbec nie
1. Pravdepodobne áno	5,1%	10,1%	10,4%	11,4%	18,7%
2. Skôr áno	5,1%	12,5%	14,9%	13,9%	18,6%
3. Skôr nie	28,7%	31,5%	31,2%	32,9%	20,7%
4. Určite nie	44,9%	25,1%	21,4%	13,9%	10,0%
5. Neviem	16,2%	20,8%	22,1%	27,8%	32,0%
Spolu	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Záver

David Popenoe upozorňuje na závažnosť šírenia kohabitácií. Píše: „Žiadna zmena rodiny sa v modernej dobe nedostala do popredia tak dramaticky a tak rýchlo, ako heterosexuálna mimomanželská kohabitácia“ (Popenoe, D. 2009, s. 429). Skúmanie tohto javu je preto dôležité pre pochopenie súčasných zmien rodinného správania i procesu druhej demografickej revolúcie, ktorého súčasťou je i šírenie kohabitácií (pozri van de Kaa D. J., 2001). So zreteľom na nepriaznivé dôsledky kohabitácií, ktoré sa prejavujú na mikrospoločenskej i makrospoločskej úrovni, možno ich expanziu považovať na závažný sociálny problém. Spochybňujú sa tak predstavy, podľa ktorých by sa mali v spoločnosti kohabitácie zrovnoprávňovať s manželstvom jedného muža s jednou ženou.

Zistené permissívne postoje u našej populácie pôsobia varovne. Religiozita sa prejavila ako činiteľ, ktorý môže znižovať pravdepodobnosť výskytu permissívnych postojov u detí voči kohabitáciám. Výchova detí mimo úplnej rodiny, v ktorej vyrastajú spolu so svojimi obidvomi biologickými rodičmi, môže naopak podporovať takéto postoje.

Literatúra

AXINN, W. G., THORNTON, A., 1992: The Relationship between Cohabitation and Divorce: Selectivity or Causal Influence? *Demography*, Vol. 29, No 3, 357-374

BROWN, S. L., 2004: Family Structure and Child Well-Being: The Significance of Parental Cohabitation. *Journal of Marriage and Family*, Vol.66, No 2, pp. 351-367

CARLSON, M., McLANAHAN, S., ENGLAND, P., 2004: Union Formation in Fragile Families. *Demography*, Vol. 41, No 2, pp. 237-261

CHERLIN, A. J., 2004 The Deinstitutionalization of American Marriage. *Journal of Marriage and Family*, Vol. 66, 4, pp. 848-861

CLACKBERG M., STOLZENBERG R. M., WAITE L.J., 1995: Attitudes, Values, and Entrance into Cohabitation Versus Marital Unions. *Social Forces*, Vol. 74, No. 2, pp. 609-632

COHAN, C. L., KLEINBAUM, S., 2002: Toward a Greater Understanding of the Cohabitation Effect: Premarital Cohabitation AND Marital Communication. *Journal of Marriage and Family*, Vol.64, No 1, pp. 180-192

COLEMAN J., 1988: Social Capital in the Creation of Human Capital. *The American Journal of Sociology*, Vol. 94, Supplement: Organizations and Institutions: Sociological and Economic Approaches to the Analysis of Social Structure, pp. S95-S120

DeLEIRE, T., KALIL, A., 2005: How Do Cohabiting Couples with Children Spend Their Money? *Journal of Marriage and Family*, Vol.67, No 2, pp. 286-295

EGGEBEEN D., DEW J., 2009: The Role of Religion in Adolescence for Family Formation in Young Adulthood. *Journal of Marriage and Family*, Vol. 71, 1, pp. 108-121

FUKUYAMA F., 2005: Veľký rozvrat, ľudská prirodzenosť a opätovné nastolenie spoločenského poriadku. Agora, Bratislava

JAMES, S.L., BEATTIE, B. A., 2012: Reassessing the Link between Women's Premarital Cohabitation and Marital Quality. *Social Forces*, Vol. 91, No2, pp. 635-662

JOSE A., O'LEARY D., MOYER A., BUEHLER CH., 2010: Does Premarital Cohabitation Predict Subsequent Marital Stability and Marital Quality? A Meta-Analysis. *Journal of Marriage and Family*, Vol.72, No 1, pp. 105-116

KAMP DUSH, C. M., COHAN, C. L., AMATO, P. R., 2003: The Relationship between Cohabitation and Marital Quality and Stability: Change across Cohorts? *Journal of Marriage and Family*, Vol.65, No 3, pp. 539-549

KOLLÁR R., KOLLÁROVÁ M., 2014: The Attitudes of Young People toward Cohabitation. Knowledge from Sociological Research. In: Kardis M., Bák eds.: Európa ako kontinent rizika v perspektíve nových výziev neskorej modernity, prešovská univerzita v Prešove, Prešov, s. 73-84

LICHTER, D. T., QIAN, Z., 2008: Serial Cohabitation and the Marital Life Course. *Journal of Marriage and Family*, Vol. 70, No 4, pp. 861-878

MANNIG W. D., LAMB, K. A., 2003: Adolescent Well-Being in Cohabiting, Married, and Single-Parent Families. *Journal of Marriage and Family*, Vol. 65, No 4, pp. 876-893

Marriage and the Public Good: Ten Principles, 2008, The Witherspoon Institute, Princeton

MATULNÍK, J., RITOMSKÝ, A., PASTOR, K., 2003: Makrospoločenské faktory súčasného vývoja pôrodnosti na Slovensku. *Sociológia* 35, č.4, s. 307 - 332.

MATULNÍK J., RITOMSKÝ A., 2006: Hodnota manželstva a postoje k mimomanželskému Spolužitiu. In: Matulník, J. a kol., 2006: Analýza sociálnych a zdravotných dôsledkov zmien demografického správania na Slovensku. FF TU, Trnava, s. 67-90

MATULNÍK J., KRATOCHVÍLA M., KYSELICA J., 2008: Religiozita, rodina a reprodukčné správanie obyvateľov Slovenska. In: Matulník, J. a kol., 2008: Analýzy religiozity katolíkov na Slovensku, poznatky zo sociologického výskumu. Dobrá kniha, Trnava, s. 163-224

MATULNÍK J., KRATOCHVÍLA M., 2014: Postoje ku kohabitáciám. In: Matulník, J. a kol., 2014: Analýzy religiozity mladých katolíkov na Slovensku, poznatky zo sociologického výskumu. Dobrá kniha, Trnava, s. 159-171

McLANAHAN, S., 2004: *Diverging Destinies: How Children Are Faring under the Second Demographic Transition*. Demography, 41 (4) , p 617

PASTOR, K., 2012: *Inštitúcia manželstva v dnešnej spoločnosti*. In: Mikloško, J., Quo vadis slovenská rodina. Úsmev ako dar, Bratislava, s. 23-31.

PODMANICKÁ, Z a kol., 2013: *Cenzus 2011 – Kľúčové charakteristiky obyvateľstva, domácností, demov a bytov*. In Juhaščíková, I., Štukovská, Z. eds.: Potrebuje Slovensko po sčítaní 2011 ďalší cenzus?, Štatistický úrad SR, Bratislava, s. 19-39.

POPENOE, D., 2009: Cohabitation, Marriage, and Child Wellbeing: A Cross-National Perspective. Social Science and Public Policy, Society, Vol. 46, 5 pp429-436

PUTNAM F., R. D., 1995: Bowling Alone: America's Declining Social Capital. Journal of Democracy, Vol. 6, No 1, pp 65-78

RODRIGUEZ-SEDANO A., COSTA-PARIS A., AGUILERA J. C., 2009: The Decline of the Family as a Source of Social Capital in the EU: Some Indicators. Educación y Educadores, Vol. 12, No. 3

SCHMNEER K. K., 2011: The Child Health Disadvantage of Parental Cohabitation. Journal of Marriage and Family, Vol.73, No 1, pp. 181-193

STANLEY, S. M., RHOADES, G. K., AMATO P. R., MARKMAN, H. J., JOHNSON, CH. A., 2010: The Timing of Cohabitation and Engagement: Impact on First and Second Marriages. Journal of Marriage and Family, Vol. 72, No 4, pp. 906-918

THOMSON, E., HANSON T. L., McLANAHAN, S.S. 1994: Family Structure and Child Well-Being: Economic Resources vs. Parental Behaviors. Social Forces, Vol. 73, No 1, pp. 221-242

THOMSON, E., McLANAHAN, S. S., 2012: Reflections on "Family Structure and Child Well-Being: Economic Resources vs. Parental Socialization. Social Forces, Vol. 91, No 1, pp. 45-53

THORNTON A., AXINN W. G., HILL D. H., 1992: Reciprocal Effects of Religiosity, Cohabitation, and Marriage. American Journal of Sociology, Vol. 98, No 3, pp. 628-651

WAITE, L.J., GALLAGHER, M., 2000: The Case of Marriage. Broodway Books, New York

van de KAA D. J., 2001: Postmodern Fertility Preferences: From Changing Value Orientation to New Behavior. Population and Development Review, Vol. 27, Supplement: Global Fertility Transition, pp. 290-331

WILCOX, W., B., 2015: Prečo na manželstve záleží, tridsať záverov spoločenskovedných výskumov, Inštitút pre ľudské práva a rodinnú politiku, Bratislava

Kontakt

prof. PhDr. Jozef Matulník, PhD.

Vysoká škola zdravotníctva a sociálnej práce sv. Alžbety v Bratislave

matulnik@vssvalzbety.sk

Eticko-sociálne dilemy surogátneho materstva

Ethico-socialdilemmas of surrogatemotherhood

Mária MOJZEŠOVÁ, Silvia CAPIKOVÁ, Michaela KOSTIČOVÁ,
Jana TRIZULJAKOVÁ

Abstrakt

Príspevok teoretického charakteru analyzuje eticko-sociálne dilemy surogátneho (zástupného, náhradného) materstva. Autori konštatujú, že surogátne materstvo zahŕňa nielen negatívne dopady na matku-rodičku dieťaťa, genetických, resp. sociálnych rodičov, ale najmä na samotné dieťa. Autori upozorňujú na riziko zneužívania niektorých biomedicínskych technológií a postupov v lekárskej asistovanej ľudskej reprodukčnej medicíne v kontexte postmodernej spoločnosti.

Kľúčové slová: Surogátnematerstvo. Biologická matka a dieťa. Genetickí a sociálni rodičia. Etické dilemy. Sociálne dilemy.

Abstract

Theoreticalcontributionanalysesethical and socialdilemmas of surrogatemotherhood. Authorsconsiderthatsurrogatemotherhoodinvolvesnotonlynegativeconsequences on mother – parent of child, on genetic or socialparents , but on thealonechildparticularly. Authorsindicate on risk of abuse of somebiomedicaltechnologies and procedures in medicallyassistedhumanreproduction in thecontext of postmodern society.

Keywords: Surrogatemotherhood. Biologicalmother and child. Geneticiansdsocialparents. Ethicaldilemmas. Socialdilemmas.

Úvod

V súčasnej spoločnosti na začiatku 21. storočia pozorujeme naďalej neustály technický pokrok v biomedicíne. Najnápadnejším prejavompostmoderného vývoja je nadvláda technických diagnostických a terapeutických prostriedkov, čo na jednej strane je pre pacientov či klientov obrovská pomoc i nádej, na strane druhej je nevyhnutné položiť si otázku, či všetko, čo je technicky možné, je aj eticky správne.

Nové reprodukčné technológie v humánnej medicíne majú tendenciu redukovať dieťa na produkt a ženu na objekt alebo na stroj, „produkovajúci“ dieťa. Tieto metódy priniesli radosť a uspokojenie prirodzených túžob neplodných dvojíc, ale tiež tých, ktorí by chceli dieťa bez absolvovania tehotenstva, čím sa vynárajúviaceré etické problémy alebo prinajmenšom mnohé sporné otázky z eticko-sociálneho aspektu.

V posledných rokoch vzrastá inštrumentálna moc človeka nad jeho vlastnými biologickými vlastnosťami. Vynára sa však pred nami otázka, čo ešte je a čo už nie je v kompetencii súčasnej medicíny a či ide skutočne o prospech jednotlivca, ľudstva, resp. budúcich generácií. Narušenienajzákladnejších etických princípov biomedicínskej vedy na národnej alebo globálnej úrovni vedie totiž k nedôvere a obavám z možného zneužitia súčasnej vedy a špičkových technológií voči človeku samotnému, či ľudstvu ako takému.

So závažnými etickými dilemami v oblasti reprodukčnej medicíny veľmi úzko súvisí aj tzv. náhradné, resp. zástupné, či surogátne materstvo, ktorému sa v tomto príspevku venujeme.

Surogátne materstvo

V mediálnom priestore sa surogátne náhradné materstvo nezriedka predstavuje v priaznivom svetle. Ponúka sa ako medicínska pomoc bezdetným párom, či už žijúcim v manželstve alebo mimo neho, alebo aj jednotlivcom, aby mohli do svojho prostredia prijať „vlastné dieťa“. Objavujú sa dokonca návrhy a nezodpovedné iniciatívy, aby sa táto úplne neprijateľná medicínska a právna procedúra na Slovensku legalizovala, prípadne, aby sa podporovala a ďalej rozšírila prijatím zo strany nedostatočne informovanej verejnosti a použitím finančných prostriedkov z verejných zdravotníckych zdrojov.

Surogátne, náhradné materstvo (synonymum: zástupné materstvo, anglicky: *surrogatemotherhood*), je medicínsky postup, pri ktorom žena na základe predchádzajúceho dohovoru, či až obchodnej zmluvy, kontraktu, do svojho tela prijme ľudské pohlavné bunky alebo ľudské embryo, či embryá, s úmyslom vynosiť a po pôrode odovzdať inej osobe alebo osobám narodené dieťa za účelom jeho osvojenia, čo predstavuje závažné zneužitie medicíny i práva. Je dôležité zdôrazniť, že surogátne materstvo súvisí aj s úplne základnými vecami, týkajúcimi sa rodiny a toho, čo to vôbec znamená byť otcom, matkou. Surogátne materstvo môžeme klasifikovať ako tradičné a gestačné – vzhľadom na genetický materiál, „vkladaný“ do hormonálne vopred pripravenej maternice surogátnej matky (zrelé ľudské pohlavné bunky – vajíčko, spermie alebo oboje) (The American College of Obstetricians and Gynecologists, 2003). **Tradičné** surogátne materstvo je charakteristické tým, že zamýšľaní rodičia a surogátna matka súhlasia, zvyčajne na základe písomného kontraktu, že žena (surogátna matka) sa stane tehotnou použitím jej vlastných vajíčok a spermií donora (za bežných okolností sa ním stáva zamýšľaný otec dieťaťa). V tomto prípade je surogátna matka považovaná za genetickú a gestačnú matku dieťaťa. **Gestačné** surogátne materstvo využíva *in vitro fertilizáciu* (umelé oplodnenie) a následne *embryo transfer* (prenos embrya) do hormonálne vopred pripravenej maternice surogátnej matky. Implantované embryo pochádza z vajíčok a spermií zamýšľaných rodičov alebo iných

donorov. Proces surogátneho materstva sa deje takisto na základe kontraktu, gestačná matka však nie je zároveň matkou genetickou. Reprodukčná metóda, uskutočňovaná pomocou arteficiálnej inseminácie, je menej finančne nákladná, než postup, ktorý sa nazýva invitro fertilizácia. (Gugucheva, 2011).

Prvý prípad moderného surogátneho materstva v súčasnej reprodukčnej medicíne bol zdokumentovaný v USA v roku 1976. O dve roky neskôr, v roku 1978 sa vo Veľkej Británii narodilo prvé dieťa „zo skúmavky“ – Louise Brown. Tento prípad umožnil naštartovanie rozvoja gestačného surogátneho materstva vo svete. Prvýkrát sa surogátne materstvo úspešne realizovalo v Európe v roku 1985 (Murkherjee, 2011).

Surogátne materstvo predstavuje zneužitie a krivdu voči hlavným zúčastneným osobám a to voči „sociálnym“, prípadne „genetickým“ rodičom dieťaťa, voči surogátnej (náhradnej) matke, ako aj voči samotnému dieťaťu. V oblasti realizácie surogátneho materstva sa výrazne okrem legislatívnych a sociálnych mantinelov prekračujú aj mantinely etické v zmysle nerešpektovania dôstojnosti ľudského jedinca, rovnako ako aj všeobecné princípy rešpektovania ľudskej osoby.

Termínom „surogátka“ (náhradná, zástupná) matka sa zvyčajne označuje žena, ktorá vynosí a porodí dieťa inej žene alebo dvojici. Po tom, ako surogátka matka dieťa porodí, dieťa je odovzdané zamýšľaným rodičom alebo inej osobe, často cez adoptívny proces (Murkherjee, 2011). Voči surogátnej matke v rámci surogátneho materstva ide zvyčajne o morálne neprípustný vzťah zvecnenia, obchodovania (predaja) jej tela. Teda nielen o akýsi prenájom maternice, ale o komerčné zneužitie celého tela ženy, ktoré sa v celistvosti podieľa na všetkých procesoch a záťažach súvisiacich s tehotenstvom. Po pôrode, keď má odovzdať dieťa ako očakávaný „produkt“ svojho tehotenstva jeho budúcim „sociálnym“ rodičom (možno zároveň genetickým), prerušujú sa všetky prirodzené biologické, emočné, sociálne a ostatné sprievodné väzby a vzťahy, ktoré si žena – matka počas tehotenstva zvyčajne vytvára k dieťaťu, ktoré nosí pod srdcom...

Biologická matka a „jej“ dieťa

V slovenskom zákonodarstve je matkou dieťaťa žena, ktorá ho porodila...V prípade dohody o náhradnom, teda surogatívnom materstve ide o klamstvo, resp. podvod v tom zmysle, že dieťa, ktoré cestou tzv. náhradného materstva dostanú po jeho narodení „sociálni“ rodičia do starostlivosti, vlastne nie je ich biologickým dieťaťom: biologicky ide o dieťa ženy, ktorá ho nosila pod srdcom.

Ak bolo dieťa počaté z vlastných pohlavných buniek objednávateľov služieb surogátnej matky, ide o dieťa, ktoré preberá od nich čiastočne (ak išlo aj o pohlavné bunky darcu) alebo

úplne (ak išlo o pohlavné bunky oboch rodičov) len genetický základ (nazývame ich aj „genetickí“ rodičia). Biologické uskutočnenie dieťaťa, ako dnes čoraz hlbšie chápeme, je však vždy podstatne ovplyvnené životom, biologickými a inými vplyvmi organizmu tzv. náhradnej matky. Ako hovorí stará múdrosť: „Nie je jedno, ktorá žena dieťa nosila.“

Krivda voči žene, nosiacej deväť mesiacov vo svojej maternici „cudzie“ dieťa, ktoré po pôrode musí odovzdať iným ľuďom, nie je menšia ani vtedy, keď to žena robí z altruistických či iných zdanlivo dobromyseľných dôvodov a bezodplatne (napr. matka vynosí dieťa dcére alebo aj naopak, partnerka partnerke, priateľka dvom partnerom, atď.).

Ako uvádzajú lekári, teológovia, psychológovia a bioetici v oficiálnom stanovisku, z etického hľadiska túžba po vlastnom dieťati, ktorá sama osebe môže byť dobrá, z morálneho hľadiska neoprávňuje nikoho uchýľovať sa k mravne neprijateľným prostriedkom na jej naplnenie. V kontexte komerčného vzťahu ide vždy o hlboké poníženie ženy, ktoré predstavuje formu novodobého zotročenia, prostitúcie a obchodu s ľuďmi. Ten sa týka rovnako tzv. náhradnej matky, ako aj jej dieťaťa

Budúci „sociálni“ rodičia

V rámci neschopnosti počať dieťa prirodzeným spôsobom väčšina dvojíc prežíva osobnú drámu, v ktorej dominuje vnútorná bolesť, pocit osobného zlyhania ako aj pocit viny. Obojstranné utrpenie a veľká záťaž jednou z najťažších skúšok ich vzájomného vzťahu.

Problém neplodnosti môže súčasná medicína riešiť hľadaním a odstraňovaním, resp. ovplyvňovaním skutočných príčin neplodnosti, čo nazývame etiologickou (príčinnou) liečbou alebo umelým oplodnením (lekársky asistovanou ľudskou reprodukciou), kedy sa príčiny neplodnosti obchádzajú...

Budúci „sociálni“ rodičia, ktorí si objednávajú služby tzv. náhradnej matky, však konajú v rozpore so základnými morálnymi princípmi slobodnej demokratickej spoločnosti (napr. zákaz obchodovania s ľuďmi, komercializácie ľudského tela, vykorisťovania, ponižovania a zneužitia osôb, atď.), so všeobecne rešpektovanými ľudskými právami, ako aj v protiklade s oprávnenými záujmami tzv. náhradnej matky a nimi objednávaného dieťaťa.

Etické a morálne dilemy v surogátnom materstve nevznikajú len v oblasti surogátneho materstva v pravom slova zmysle, ale zahrňujú aj procesy ako darovanie gamét, neetické zaobchádzanie s tzv. „nadbytočnými“ embryami, účasť živých ľudských embryí v biomedicínskom výskume, ich deštruujúcom a pod. (Vayena, 2001). Z etického hľadiska je konanie objednávateľov surogátneho materstva objektívne zamerané proti ľudskej dôstojnosti náhradnej matky a počatého dieťaťa, zároveň však aj proti ich vlastnej dôstojnosti, voči manželstvu, zodpovednému rodičovstvu a materstvu, voči prirodzenej rodine a s ňou

súvisiacim vzťahom, voči zúčastneným zdravotníckym a iným pracovníkom, ako aj voči samotnej spoločnosti, v ktorej žijú.

Túžba po dieťati nie je v žiadnom prípade „právom na dieťa“ – a nikto nemá povinnosť druhému takéto pochybné právo naplniť. Túto povinnosť nemá ani štát, medicína alebo zdravotnícky systém, a ani ich predstavitelia, či pracovníci. Právo na dieťa je všeobecne veľmi sporná kategória, v ktorej pranie bolo povýšené na právo. V postmodernej dobe je potrebné realisticky diskutovať limity medicínsky asistovanej ľudskej reprodukcie. Keby sme všeobecne priznali človeku právo na dieťa, ako uvádza Haškovcová, potom by sme boli viazaní ho naplniť za všetkých okolností, teda aj homosexuálnym partnerom, a dokonca i jednotlivým a v páre nežijúcim ženám (Haškovcová, 2002).

Dieťa surogátnej matky

Dieťa surogátnej matky začína svoju existenciu počatím v nezvyčajných podmienkach (laboratórnou metódou umelého oplodnenia, odborne nazývanou in vitro fertilizácia a embryo transfer), pričom dochádza k umelému, vopred plánovanému rozdeleniu medzi jeho genetickými, biologickými a sociálnymi rodičmi. Z tohto vyplývajú pre toto dieťa z hľadiska jeho biologickej a psychickej identity, jeho osobnosti a ďalšieho zdravého vývinu závažné riziká. Zdravý vývin takéhoto dieťaťa môže byť narušený ešte počas tehotenstva jeho surogátnej (gestačnej) matky ako výsledok vysokého stresu a ďalších typov ohrození a nekontrolovateľných vplyvov na jej tehotenstvo a gestáciu dieťaťa. Dieťa surogátnej matky – v rozpore s jeho ľudskou dôstojnosťou, základnými ľudskými právami i s príslušnými etickými normami – vystupuje ako produkt, tovar, ktorého „výrobu“ si niekto objednáva, za ktorý sa platí a na ktorý sa, aspoň podvedome, vzťahujú aj iné skutočnosti a procedúry, obvyklé vo výrobných alebo v obchodných vzťahoch, napr. „kontrola kvality“ či následná „reklamácia“. Ohrozené je aj právo dieťaťa surogátnej matky pravdivo poznať svoj biologický pôvod.

Ako názorne ukázali viaceré medializované prípady, spôsobuje to aj ďalšie, ťažko riešiteľné problémy, napríklad, čo s dieťaťom, ktoré sa narodí zdravotne znevýhodnené, prípadne, čo robiť v situácii, keď budúci „sociálni“ rodičia zmenia názor alebo svoje vzájomné vzťahy – a objednané dieťa už nechcú prijať?

Surogátne materstvo a spoločnosť

Presadzovanie, či akákoľvek podpora tzv. náhradného materstva je veľmi rizikovým konaním. Je v skutočnosti zamerané proti samotným základom sociálnej štruktúry spoločnosti a jej demokratického fungovania, s potenciálne závažnými mravnými, sociálnymi a právnymi dôsledkami.

Javí sa ako nezodpovedný, komerčne motivovaný útok smerovaný proti zdravej rodine, manželstvu, rodičovstvu, materstvu.

Ľudské, medicínsko-zdravotnícke, právne i finančné prostriedky, chybné smerované do oblasti tzv. náhradného materstva, by zákonite chýbali na zabezpečenie iných, naozaj prínosných a potrebných výkonov zdravotnej či sociálnej starostlivosti.

V posledných rokoch dramaticky narastá záujem jednotlivcovo žijúcich (tzv. single), nezosobášených dvojíc, lesbičiek a gayov o „vlastné“ dieťa. Niektoré severoamerické organizácie v oblasti reprodukčnej medicíny zakazujú odmietanie služieb v oblasti umelých reprodukčných techník pacientom na báze ich maritálneho alebo sexuálneho statusu (FertilSteril, 2013).

Právne aspekty surogatívneho materstva

Hoci surogátne materstvo nie je v súčasnej medicíne novinkou, stále vyvoláva právne otázky o svojich priamych a sprostredkovaných dôsledkoch. Hoci niektoré štáty Európskej únie (EÚ) nemajú zákony ohľadom surogátneho materstva, iné ho zakazujú, vo Veľkej Británii, Belgicku, Holandsku, Grécku a Fínsku je dovolené. Spomedzi štátov, ktoré nie sú členskými štátmi EÚ a dovoľujú surogátne materstvo, platia rozdielne zákony. Sú to niektoré štáty USA, Kanada, Brazília, niektoré štáty Austrálie, India, Rusko a Južná Afrika (Directorate, 2013). Vo svete existuje fenomén cezhraničného surogátneho materstva, ktorý využívajú zamýšľané rodičovské dvojice. Takíto zamýšľaní rodičia však čelia problémom ohľadom definovania ich legálneho rodičovstva a či vôbec je ich rodičovský štatút právne rozpoznateľný v iných krajinách, než v tej, z ktorej prichádzajú a ktorá surogátne materstvo nedovoľuje (Nicholls, 2013).

Aplikácia surogátneho materstva je v slovenských právnych podmienkach v podstate obtiažna, ak nie nemožná. To vyplýva predovšetkým zo zásad, ktoré stanovuje zákon o rodine pri určovaní, kto je matkou dieťaťa (Humeník, 2011).

Priama právna úprava surogátneho (náhradného) materstva v Slovenskej republike chýba. Náhradné materstvo je nepriamo upravené cez domnienku „materstva“, keďže v súlade so Zákonom o rodine je matkou dieťaťa žena, ktorá dieťa porodila. Rozhodujúcou podmienkou na určenie materstva sú okolnosti pôrodu a nie genetické príbuzenstvo k dieťaťu. Zákon o rodine ďalej dopĺňa, že dohody, ktoré by odporovali takto určenému materstvu, sú zo zákona neplatné. Právny poriadok priamo a jednoznačne nezakazuje realizáciu náhradného materstva, ale ani nevytvára právny rámec na jeho uplatnenie.

Trestný zákon SR obsahuje niekoľko skutkových podstát, ktoré by v prípade náhradného materstva za úplatu mohli byť naplnené. Napríklad opustenie dieťaťa, zanedbanie povinnej výživy alebo dokonca trestný čin zverenia dieťaťa do moci iného či obchodovanie s ľuďmi.

Prekážky realizovania náhradného materstva na Slovensku sú skôr nepriameho charakteru a majú vyslovene praktický rozmer: Ako by sa narodené dieťa zapisovalo do matriky, „odovzdalo“ objednávateľskému páru a čo v prípade, ak náhradná matka odmietne dieťa „odovzdať“, pretože si k nemu vytvorí silné puto? Navyše by sa tiež musela vyriešiť realizácia samotného výkonu asistovanej reprodukcie, keďže rešpektované postupy pri asistovanej reprodukcii vyžadujú, aby žiadatelia o náhradné materstvo boli manželmi, prípadne minimálne partnermi.

Ako konštatuje ohľadom problematiky surogátneho materstva uznávaný odborník pre právo, JUDr. Ivan Humeník, právny stav na Slovensku je v skratke taký, že dohoda, ktorej predmetom by bolo počatie, vynosenie, porodenie a následné odovzdanie dieťaťa (hoci aj bezodplatne), by bola s najväčšou pravdepodobnosťou neplatná a nevymožiteľná (Humeník, 2011). Súčasne takáto dohoda a konanie zainteresovaných osôb by v niektorých prípadoch mohlo naplniť niektorú z uvedených skutkových podstát trestného činu. Primárnou otázkou je však etický rozmer celej veci.

Zákon č. 36/2005 Z.z. o rodine a o zmene a doplnení niektorých zákonov (ďalej Zákon o rodine) vo svojich ustanoveniach reflektuje fenomén surogátneho materstva. To je zrejmé už z názvu štvrtej časti Zákona o rodine – „Určenie rodičovstva a osvojenie“, ako aj z ustanovenia §82 a §83, ktoré sa venujú problematike určovania materstva. V zmysle §82 ods. 1 Zákona o rodine je matkou dieťaťa ženam ktorá dieťa porodila. Zákon o rodine nepriamo vylučuje možnosti surogátneho materstva v ods. 2 uvedeného ustanovenia, keď stanovuje, že dohody a zmluvy, ktoré sú v rozpore so zásadou „matkou dieťaťa je ženam ktorá dieťa porodila“, sú neplatné. Pri surogátnom materstve sa totiž uplatňujú dohody medzi objednávateľským párom (alebo jednotlivcom) a surogátnou matkou, obsahom ktorých je dojednanie, že dieťa, ktoré pre nich surogátna matka vynosí, sa narodením stáva dieťaťom objednávateľského páru (zamýšľaných rodičov). Navyše, aj podľa ustanovenia §37 Občianskeho zákonníka je neplatný právny úkon, ktorý svojím obsahom alebo účelom odporuje zákonu alebo ho obchádza alebo sa prieči dobrým mravom. A ďalej: na základe tohto nikoho nemožno nútiť, aby sa podrobil medicínskemu výkonu asistovanej reprodukcie a nikoho taktiež nie je možné nútiť, aby sa zriekol dieťaťa alebo uznal otcovstvo podľa ustanovení Zákona o rodine (Humeník, 2011). Z tohto všetkého vyplýva niekoľko zásadných právnych argumentov, dodnes aktuálnych, ako ich uvádza pri uvažovaní, či je vôbec možné

v budúcnosti právne dovoliť metódy surogátneho materstva, Haderka (Haderka, 1986). Sú to nasledovné argumenty:

1. predmetom civilnej zmluvy sa nemôže stať použitie ľudského organizmu za účelom založenia života v ňom alebo za účelom uloženia plodu s úmyslom jeho donosenia,
2. predmetom civilnej zmluvy sa nemôže stať záväzok rodičky odovzdať dieťa po pôrode inej osobe,
3. je vylúčené, aby osoba zmluvne prevzala záväzok, že uzná otcovstvo, ktoré má byť ešte len počaté, alebo k nasciturovi (tomu, ktorý sa má narodiť, rozumej počatému dieťaťu),
4. je vylúčené, aby osoba prevzala záväzok, že dieťa ešte nepočaté, prípadne nascitura osvojí,
5. je vylúčené, aby bola uzavretá zmluva, ktorá je v rozpore so zásadami a cieľmi medzinárodného práva v oblasti ľudských práv a slobôd.

Ak spoločnosť nebude obozretná, môže sa stať, ako konštatujú niektorí autori, že v krátkej budúcnosti bude dôvodom pre využitie surogátnej matky pracovná vyťaženosť objednávateľského páru alebo aspoň snaha vyhnúť sa diskomfortu spojeného s tehotnstvom a pôrodom.

Literatúra

Directorate General for internal policies, Policy department C. 2013. Citizens' Rights and Constitutional Affairs – A comparative study on the Regime of Surrogacy in EU member States. European Parliament. 2013. ISBN 978-92-823-4495-8.

FertilSteril- Access to fertility treatment by gays, lesbians and unmarried persons: a committee opinion. The Ethics Committee of the American Society for Reproductive Medicine. 2013. Vol. 100, No. 6 (2013). Pp. 1524-27.

GUGUCHEVA, M. 2011. Surrogacy in America. Council for Responsible Genetics. Available at: <http://www.councilforresponsiblegenetics.org/pageddocuments/kaevej0a1m.pdf>.

HADERKA, J. 1986. Surogační mateřství. In: Právní obzor, 1986, roč. 69, č. 10, s. 927.

HAŠKOVCOVÁ, H. 2002. Lékařská etika. Galén, Praha. ISBN 80-7262-132-7.

HUMENÍK, I. 2011. Ochrana osobnosti a medicínske právo. Eurokódex: Bratislava, 2011, 288 s., ISBN 978-80-89447-58-9.

MURKHERJEE, M. 2012. Surrogato - Legal and Ethical Issues of Commercial Surrogacy in India: an Overview. Legal News and Views. Available at: http://www.academia.edu/1955503/LEGAL_AND_ETHICAL_ISSUES_OF_COMMERCIAL_SURROGACY_IN_INDIA_AN_OVERVIEW.

NICHOLLS, M. 2013. Legal problems with International Surrogacy Arrangements. 2013. Available at: <http://www.rtc.org.au/events/docs/Michael%20presentation%20Probs%20with%20Int%20Surrogacy%20Arrangements.pdf>.

Stanovisko k niektorým etickým aspektom tzv. náhradného materstva. Dostupné na: <https://www.kbs.sk/obsah/sekcia/c/stanovisko-k-aspektom-nahradneho-materstva>.

The American College of Obstetricians and Gynecologists – Surrogate motherhood. ACOG Committee Opinion. No. 397 (2003); 111: 465-470.

VAYENA, E., ROWE, P., J., GRIFFIN, P.D. 2001. Current Practices and Controversies in Assisted Reproduction. Medical, Ethical and Social Aspects of Assisted Reproduction. ISBN 9241590300.

Zákon č. 36/2005 Z. z. - Zákon o rodine a o zmene a doplnení niektorých zákonov. Dostupné na: www.zakonypreludi.sk/zz/2005-36.

Kontakt

MUDr. Mária Mojzešová, PhD.

Ústav sociálneho lekárstva a lekárskej etiky LFUK v Bratislave,

Vysoká škola zdravotníctva a sociálnej práce sv. Alžbety v Bratislave

Sasinkova 2, 813 74 Bratislava

Bakošova 44, 843 01 Bratislava

maria.mojzesova@fmed.uniba.sk

Riešenie problémov v kriminalite prostredníctvom internetu

Solving problems in the crime through the internet

Michal KRATOCHVÍLA

Abstrakt

Cieľom článku je popísať niektoré faktory, ktoré indikujú prítomnosť a dôležitosť sociálneho kapitálu v oblasti kriminality a jeho nové podoby podporené vývojom v oblasti komunikácie. Dôležitú rolu v súčasnosti v oblasti kriminality a najmä organizovanej zohrávajú komunikačné a informačné technológie. Zdieľanie riešení problémov v kriminalite prostredníctvom internetu zvyšuje poznatky a v konečnom dôsledku i efektívnosť kriminálneho správania.

Kľúčové slová: Sociálny kapitál, internet, kriminalita, organizovaná kriminalita

Abstract

We described some of the factors indicating presence and importance of social capital in the field of crime and new patterns of social capital influenced by developed of communication channels. The important role in contemporary forms of crime, most of all organized crime, plays communication and information technology. Sharing of the problem solutions in the crime through internet raise up know-how and effectivity of criminal behaviour.

Keywords: Social capital, internet, crime, organized crime

Someday, and that day may never come, I'll call upon you to do a service for me...
(*The Godfather*, 1969)

Príspevok má za cieľ popísať niektoré faktory, ktoré indikujú prítomnosť a dôležitosť sociálneho kapitálu v oblasti kriminality a jeho nové podoby podporené vývojom v oblasti komunikácie. Dôležitú rolu v súčasnosti v oblasti kriminality a najmä organizovanej zohrávajú komunikačné a informačné technológie.

Vyššie uvedený známy citát hlavného predstaviteľa mafiánskej rodiny z románu Maria Puza priamo poukazuje na dôležitosť vzájomných vzťahov, prepojení a záväzkov členov skupiny organizovaného zločinu.

Charakteristiky organizovaného zločinu ako dlhodobosť, sofistikovanosť, plánovitosť, kontinuita, hierarchia, deľba práce, disciplína, násilie, zameranie sa na zisk podmieňujú prítomnosť sociálneho kapitálu vo vysokej miere. Ďalšie atribúty ako napr. prijímacie rituály tento fakt plne potvrdzujú.

V rámci projektu analýzy rizikových faktorov pri krádežiach v obchodoch sme zachytili dôležitý fakt prepojenosti a vzájomných väzieb kriminálnikov. Krádeže

v obchodných reťazcoch sa podieľajú celosvetovo na stratách v miliardách euro. Štatistiky ukazujú, že straty tvoria približne 1,5% z obratu obchodu.

Podľa prístupných informácií bezpečnostných služieb je páchatel'ov krádeží v obchodoch možno rozdeliť na príležitostných, recidivujúcich (títo tvoria dôležitú a ťažko odhaliteľnú skupinu, keďže ide o profesionálov s dlhodobou a plánovitou prípravou) a posledná skupina duševne chorí zloději. Pri analýze podielu na stratách by sme mohli uviesť delenie podľa toho, aká je pozícia páchatel'a v obchodnom vzťahu:

- Páchatel' – zákazník (43%)
- Páchatel' – zamestnanec (35%)
- Páchatel' – dodávateľ (6%)
- Kombinácia

Štatistiky ukazujú na opakujúce sa trendy. Najčastejšie prichádza ku krádežiam v zime, potom nasleduje jeseň, jar a nakoniec letné mesiace. Vysvetlenie môže ponúkať napríklad výskyt sviatkov (Vianoce s vyšším obratom tovaru), alebo možnosti efektívneho ukrytia ukradnutého tovaru pod odev v zimnom období. Pri medzinárodnom porovnaní vychádza postupnosť krajín s najvyššou mierou krádeží v obchodoch takto: Česko – Pobaltské krajiny – Maďarsko – Slovensko Nemecko – Rakúsko.

Podobne by sme mohli uviesť trendy v kradnutých tovaroch. Ide najmä o krádeže FMCG (Fast-Moving Consumer Goods):

- Alkohol
- Kozmetika
- Módne doplnky
- Káva, čaj
- Mäso, syry
- Elektrické spotrebiče a príslušenstvo
- Smartfóny

Obchodné reťazce pri analýze trendov registrujú podobnosti krádeží v regiónoch, podobnosti výskytu z časového hľadiska a podobnosti stratégií a techník použitých pri krádežiach. Tu prichádza otázka – čo je príčinou týchto podobností. Môže to byť náhoda? Môžu sa v rovnakom čase na rôznych miestach vymyslieť podobná stratégia krádeže? Alebo je dané konanie naučené?

Chceli by sme poukázať na fakt, že obmedzené členstvo ako prípad organizovanej zločineckej skupiny postupne prostredníctvom zdieľania informácií zaniká. Nejde o klanový typ organizovanej skupiny alebo podnikateľský model organizovaného zločinu. Existujú sociálne siete zločinu, kde zdieľanie riešení problémov v kriminalite prostredníctvom internetu zvyšuje poznatky a v konečnom dôsledku i efektivitu kriminálneho správania. Zároveň zosieťovanie znižuje efektivitu prevencie a ochrany. Sociálny a ľudský kapitál kriminálnikov zvyšuje ich úspešnosť pri krádežiach. Príkladom je množstvo internetových stránok typu, ktorý uvádzame nižšie:

<http://shopliftingbible.tumblr.com/>

<http://howtoshoplift.com/shoplifting-tips-never-leave-empty-package-behind/>

Internetové stránky ponúkajú návody na úspešnú krádež. Vlastné zistenia zlodejov, prípadne interné informácie z bezpečnostných služieb obchodných reťazcov: “A friend of mine that worked at Walmart told me how they actually have Loss Prevention employees dressed as regular people...”

Nie každý zlodej alebo potenciálny zlodej vie po anglicky. Ale i tento jazykový problém je vyriešený inštruktážnymi videami napríklad na stránke youtube. Nižšie uvedený „Dresscode“ efektívneho zlodeja:

- Žiadna čiapka
- Žiadna brada
- Žiadne oblečenie veľkej veľkosti
- Žiadne „kapsáče“

Vo videu sa dozviete základné pravidlá a techniky. Ponúka návod na prípravu krádeže, vzhľad, kritické body v obchode a transport produktu:

- Dôležitá anonymita: „Nechaj všetky doklady doma alebo v aute!“
- „Odstráň všetky ochranné prostriedky na produkte!“

„Dávaj pozor na tajných príslušníkov ochrany“ – príklady maskovania zamestnancov...

„Naplníte si nákupný košík.“

- „Snažte sa nepotiť!“
- „Majte prehľad o možných únikových cestách!“
- „Neusmievajte sa!“
- „Kontrolujte výskyt kamier!“

Nami uvedené video má:

- 1 580 000 zhliadnutí (29. apríla 2016 – v čase konania konferencie)
- 2 540 000 zhliadnutí (31. januára 2017)
- 4 300 komentárov (6 600 komentárov – 31. januára 2017)

Podobných zdieľaní informácií existuje veľké množstvo: *Dvojitá taška s alobalovou výplňou, kradnutie z určitej výšky regálu, pripravené stratégie v rámci skupiny...* Jeteda náhodou, že sa podobná stratégia vyskytuje v rozličných regiónoch, štátoch v blízkom čase, alebo je to dôsledok zosieťovania, ktoré zvyšuje zručnosti? Dôležité vidíme monitorovanie daných zdrojov informácií z dôvodu prevencie ale taktiež z dôvodu zamerania sa na možné kanály predaja nelegálne získaného tovaru.

Literatúra

CLARKE R. 2002. Shoplifting. Guide no. 11. Centre for Problem Oriented Policing. Dostupné z: <http://www.popcenter.org/problems/shoplifting/>

FERREIRA, E., CARVALHO, H., 2009: Inhibiting Factors in a Hypothetical Shoplifting Situation – A Contribution to Crime Prevention, Issues of Business and Law, Vol.1 No. 1, s. 101-114

KRASNOVSKY,T., LANE, R. 1998. Shoplifting: A Review of the Literature. Aggression and Violent Behavior, Vol. 3 No. 3. s. 219–235

SMITH, B. T., 2013: Differential Shoplifting Risks of Fast-Moving Consumer Goods, Unpublished Doctoral Dissertation

Kontakt

Mgr. Michal Kratochvíla, PhD.

Vysoká škola zdravotníctva a sociálnej práce sv. Alžbety v Bratislave

kratochvila.michal@gmail.com

Stretnutia rodinného kruhu a ich využitie pri práci s rodinou ohrozeného dieťaťa

Family Group Conferencing model of the work with the dysfunctional family

Monika MIKLOŠKOVÁ

Abstrakt

V príspevku sa budeme zaoberať jednou z najúspešnejších konferenčných metód na riešenie situácie ohrozených detí a mládeže, rizikových rodín a zasiahnutých komunít.

Stretnutie rodinného kruhu (vo svete používaný názov Family Group Conference), je konferenčný model práce so širokou rodinou, školou a komunitou pri hľadaní a plánovaní riešenia pre ohrozené dieťa a mladého človeka v jej strede. Svojimi princípmi sa zaraďuje do širokej skupiny restoratívnych praktík, ktoré predstavujú nový prístup k riešeniu problémov v občianskej spoločnosti. Vychádzajú z princípov restoratívneho práva, ktoré má svojim nápravným preventívnym charakterom potenciál pozitívne ovplyvňovať ľudské konanie, posilňovať pozitívnu osobnú identitu, motivovať k zmene, ale aj iniciovať rodinnú a komunitnú spolupatričnosť a podporovať občiansku spoločnosť. Restoratívne praktiky začali do praxe preventívnych programov, sociálnoprávnej ochrany, sociálnej kurately i trestného práva, intenzívne prenikať od roku 1989 do všetkých krajín sveta po tom, čo svojimi praktickými výsledkami podali presvedčivý dôkaz toho, ako konferenčný model partnerskej tímovej práce s rodinou, a rodine blízkou skupinou a komunitou, v sebe nesie nečakaný potenciál pri eliminovaní rizika ohrozenia dieťaťa sociálnou patológiou v rodine, ale aj predchádzaní a riešení negatívnych komunitných, školských, výchovných a rodinných problémov.

Kľúčové slová: Stretnutie rodinného kruhu, restoratívne praktiky, posilnenie rodinného systému, sociálna patológia v rodine

Abstract

The contribution will deal with one of the most successful conferencing methods of solving cases of the children at risk, needed families and harmed communities.

Family Group Conference works with a large family, school and community in finding solutions and planning for vulnerable children and young people at the center. Its principles are classified into broad groups of restorative practices, which represent a new approach to solving problems in civil society. Based on the principles of restorative law having its corrective preventive nature potential to positively influence human behavior, reinforce positive personal identity, motivation to change, but also to initiate family and community solidarity and support civil society. Restorative practices have begun to practice preventive programs for social protection, social care and criminal justice, intensively penetrate since 1989 in all countries of the world after its practical results have submitted convincing evidence of how the conference partnership model of teamwork with the family, and family close groups and communities in carries unexpected potential in eliminating the risk to the

child's social pathology in the family, but also the prevention and resolution of negative community, school, family and educational problems.

Key words: Family Group Conference, restorative practices, empowerment of the family system, social pathology in the family

Výsledky longitudinálneho výskumu Ohrozená rodina, ktorým sa na Slovensku mapujú príčiny vyňatia detí z rodiny (Mikloško, 2014), ako aj skúsenosti nás - terénnych sociálnych pracovníkov s ohrozenou rodinou, nám opakovane potvrdzujú skutočnosť neadekvátne vysokého zastúpenia detí v systéme náhradnej starostlivosti, ktoré by zo svojej biologickej rodiny nemuseli byť vyňaté, pokiaľ by bola rodine poskytnutá v správny čas dostatočná podpora. Hlboko poddimenzovaná sociálna práca s rodinou, akútny nedostatok terénnych sociálnych pracovníkov, a absencia podporných služieb pre rodinu, neumožňuje deťom v ohrození príležitosť pre napĺňanie svojich vývinových a vzťahových potrieb vo svojom prirodzenom prostredí. Jednou z ciest pre zosieťovanie a poskytnutie podpory ohrozenému dieťaťu a jeho rodine, môže byť aj implementácia modelu rodinných konferencií, ktoré sú na všetkých kontinentoch sveta známe ako Family Group Conferences. U nás na Slovensku pre tento konferenčný model práce používame názov Stretnutia rodinného kruhu (SRK).

Východiská modelu Stretnutie rodinného kruhu (SRK)

Všetky rodiny majú z času na čas nejaké problémy, a niektoré pri ich riešení potrebujú pomoc zvonka. V tradičnej rodine dostal pomoc a podporu širokej rodiny pri naplnení svojej tradičnej role jej člen tak, aby sa zabezpečila starostlivosť a ochrana pre dieťa v rámci rodiny. Postupom času prebrala z tejto tradičnej úlohy rodiny mnoho spoločnosť a jej sociálny systém. Keď rolu ochrany dieťaťa prebrala úradná moc, mnohí členovia širšej rodiny sa buď rozhodli vzdať sa svojej tradičnej úlohy v prospech úradnej moci, alebo zistili, že boli z procesu napriek záujmu vylúčení. Narušenie rovnováhy a rozbitie rodinného systému má dlhodobé negatívne dôsledky aj pre nasledujúce generácie

SRK je cesta ako spojiť rodinu a pre dieťa dôležitých ľudí, aby urobili potrebné rozhodnutia pre najlepší záujem dieťaťa a spoločnými silami vytvorili plán na ich uskutočnenie. Je to praktický nástroj vytvorenia živého partnerstva medzi rodičmi, rodinou, jej sociálnou sieťou a komunitou, v ktorej rodina žije tak, aby boli naplnené potreby dieťaťa. Rodina, vrátane detí, zostáva zodpovedná aj za tvrdé rozhodnutia. Tento inovačný prístup v sociálnej oblasti aktivizuje vlastné kapacity rodiny – zužitkováva zdroje rodiny a ich blízkych, čím sa zabezpečí, že poskytovaná pomoc vychádza z dobrého poznania problému a je odrazom skutočnej potreby a žiadosti klienta. (Pagée, 2001).

Proces prípravy a samotné Stretnutie rodinného kruhu aktivizuje, posilňuje a zužitkúva potenciál širokej rodiny, komunity a blízkych osôb dieťaťa, aby spoločne vytvorili bezpečnú podpornú a vzťahovú sieť pre ohrozené dieťa a jeho rodinu. Model SRK vychádza z tradičných hodnôt všetkých národov, a je v svojej prirodzenej podstate a svojej jednoduchosti blízky každému z nás. Sila rodiny, rodinných väzieb, spoločnej histórie a vzájomných vzťahov je hodnota, a často opomenutý potenciál, ktorý môže byť katalyzátorom potrebných zmien v rozkolísanom rodinnom systéme. Priznáva nezjednatelnú hodnotu rodiny v živote dieťaťa, a rodinu rešpektuje ako živý systém, ktorého ťažkosti a zmeny, ako i ozdravenie a obnova, zasahujú každého jej člena. Prináša posolstvo významu posilnenia pozície prijímateľa pomoci a jeho vedomia vlastnej hodnoty. Má pôvod na Novom Zélande, je rozšírený na všetkých kontinentoch, z európskych krajín predovšetkým v Holandsku, Nemecku, Belgicku, severských krajinách, Veľkej Británii, Maďarsku, Ukrajine, Chorvátsku. Na Slovensku model Stretnutí rodinného kruhu od roku 2007 realizuje pri svojej práci s rodinou v ohrození Spoločnosť Úsmev ako dar, ktorá má vo svojich regionálnych centrách vyškolených 25 nezávislých koordinátorov SRK.

Cieľ SRK

Cieľom SRK je za pomoci nezávislého koordinátora a špecifického postupu pri zachovaní charakteristických princípov tohto modelu, vytvoriť podmienky pre obnovenie vnútorných mechanizmov rodinného systému a iniciovať, aktivizovať a využiť jeho vnútorné sily v najlepšom záujme dieťaťa. Správnymi zručnosťami, dobrou individuálnou prípravou všetkých zúčastnených, vytvorením prostredia bezpečia a vzájomného rešpektovania, i potvrdením kompetentnosti a prirodzeného práva členov širokej rodiny byť zaangažovaný do procesu riešenia svojho problému, spája koordinátor SRK členov rodiny a jej sociálnej siete a pripravuje ich na to, aby spoločne hľadali riešenia zadaného problému dieťaťa, prijali zodpovedné rozhodnutia a vytvorili vlastný plán rodiny pre dieťa, s ktorým sú osobitne prepojení. Zámerom je teda rozšíriť kruh okolo ohrozenej rodiny, do jeho stredu postaviť dieťa so svojimi potrebami a vytvoriť okolo dieťaťa bezpečnú sieť z ľudí, ktorým na ňom záleží. Koordinátor SRK je mostom medzi systémom a rodinou, prináša a katalyzuje medzi nimi spoluprácu. (Pagée, 2006). Umožňuje spojenie a porozumenie medzi týmito odlišnými svetmi, medzi ktorými by sa inak mohlo stratiť dieťa a jeho šanca prežiť život, na aký má právo.

SRK sú užitočné kedykoľvek sa jedná o záležitosti dieťaťa a rodiny, v ktorých je potrebné prijať rozhodnutie. Zvyčajne sa využívajú, keď sa rozhoduje:

- kde bude dieťa žiť

- ako zabezpečiť dieťaťu bezpečné prostredie
- ako zabezpečiť lokálnu adresnú podporu pre rodinu, aby lepšie zvládala starostlivosť o deti
- ako predísť vylúčeniu dieťaťa zo školy, ako zabezpečiť podporu, prípadne pomôcť dieťaťu vrátiť sa so školského systému
- ako zabezpečiť adekvátne naplnenie potrieb dieťaťa
- ako pripraviť dieťa, jeho rodinu a školu a ďalšie sociálne prostredie pre návrat dieťaťa z ústavnej starostlivosti (reedukačný detský domov, diagnostické centrum, detský domov ..)
- ako pripraviť rodinu na návrat rodiča z výkonu trestu odňatia slobody
- aký spôsob kontaktu s biologickou rodinou a pôvodným prostredím je pre dieťa v zariadení vhodné
- ako zabezpečiť bezpečie a naplnenie základných potrieb pre rodinu. (Pagée, 2003)

Model SRK sa tiež využíva v situáciách, ktoré sa týkajú domáceho násillia, rozšírenie kruhu môže byť pri zastavení násillia veľmi užitočné. Obavy z násillia počas konferencie sa ukázali neopodstatnené. SRK stojí pevne na princípoch restorative justice.(Pagée, 2003).

Výhody SRK

SRK sú takou formou riešenia problémových situácií v rodine, aká na Slovensku v súčasnosti nemá obdoby. Prináša so sebou riešenie niektorých problémových momentov, ktoré vznikajú pri realizácii opatrení sociálno-právnej ochrany v súčasnosti, napr.:

- berie sa do úvahy postoj a ponuka širokej rodiny, a iných dôležitých ľudí v živote dieťaťa a takisto samotného dieťaťa k otázkam jeho budúcnosti,
- aktivuje sa aj „skrytý - neviditeľný potenciál“ rodiny a jej sociálnej siete, čo pomôže vytvoriť priestor pre také opatrenia, aké by bez zvolania SRK neboli mohli vzniknúť,
- dáva možnosť vcitovať sa a pochopiť motívy konania druhej strany a posilňuje partnerstvo, tímovú spoluprácu a pozíciu klienta,
- dieťa nie je vystavené stresu z dôvodu, že nevie, čo sa s ním bude ďalej diať, pretože je samo prítomné a zapojené do otvorenej komunikácie a procesu riešenia rodinnej situácie,
- pri vyjadrovaní svojich pocitov môže každý kľúčový účastník SRK bezprostredne pociťovať oporu a podporu rodiny (aj širšej) a ďalších blízkych, s ktorými má vzťah, zároveň má k dispozícii v celom procese SRK určenú podpornú osobu. (Eigen Kracht, 2002).

Proces SRK sníma z pliec preťaženého sociálneho pracovníka ťarchu zodpovednosti za jednostranné závažné rozhodnutia. K rozhodnutiu dospeje tím na základe komplexných informácií a dobrého poznania situácie v rodine.

Iba málokedy môže v našich podmienkach sociálny pracovník prípadu rodiny venovať kontinuálnu pozornosť a komplexnú starostlivosť tak, aby poznal špecifické okolnosti rodiny a mohol využiť možnosti ďalších intervencií. Dôležité zdroje v rámci rodiny a sociálnej siete rodiny zostávajú mimo pozornosti profesionálov. Môže to viesť k zbytočným oneskoreným zásahom – keď už problém rodiny je tak vypuklý a ohrozujúci, že je nevyhnutný zásah často v neskorej fáze problému, kedy smeruje zväčša k vyňatiu a umiestňovaniu detí, ktoré by pri včasnejšom naštartovaní spolupráce záchrannej siete okolo dieťaťa a inom spôsobe práce mohli zostať v známom prostredí.

Mandát sociálneho systému chrániť dieťa už zväčša nepokračuje logicky očakávanou systematickou prácou s rodinou na jej stabilizácii a obnove. Sociálna práca s rodinou v dôsledku poddimenzovaných ľudských a ďalších zdrojov zostáva po uplatnení mandátu chrániť dieťa bez následného dôrazu na uplatnenie svojho ďalšieho mandátu – zachovať stálosť vzťahov a kontinuity života dieťaťa v jeho rodine. Spolupráca s rodinou po vyňatí dieťaťa je zväčša nedostatočná a deti sú často trvalo odlúčené od svojej širšej a často aj nukleárnej rodiny. Z výskumov a praxe v sociálnej sfére vieme, aké má tento fenomén dopady.

SRK predstavuje možnosť naštartovať pri práci s rodinou odlišný proces. Problém rodiny reálne naďalej zostáva problémom rodiny, široká rodina za podpory svojej sociálnej siete má možnosť vytvoriť svoj vlastný plán na jeho riešenie a využiť pritom svoje dostupné zdroje tak, aby dieťa mohlo zostať v jej strede, alebo v bezpečnom neprerušenom kontakte so svojimi blízkymi osobami.

SRK ako prevencia vyňatia dieťaťa

Limitované možnosti sociálnej práce na Slovensku, neumožňujú realizovať riešenia, ktoré ponúka teória sociálnej práce s rodinou. Podľa longitudinálneho výskumu Ohrozená rodina v kontexte príčin vyňatia detí z rodín, ktorým Spoločnosť Úsmev ako dar, ako detašované pracovisko Trnavskej Univerzity, od roku 2006 analyzuje rizikové faktory umiestňovania detí do náhradnej starostlivosti, sa opakovane potvrdzuje skutočnosť, že 54 - 56% detí vynímaných zo slovenských rodín sú deti, ktoré by vôbec nemuseli byť vyňaté, alebo by mohli po veľmi krátkom čase prekľutia krízy vrátené do svojich rodín, pokiaľ by sa rodinám poskytla adekvátne pomoc a potrebná intervencia. (Mikloško, 2011, Mikloško, 2014). Tento fakt a jeho hlbšia analýza v kontexte výskumu, vypovedajú skôr o nerozvinutých životných a rodičovských zručnostiach rodičov vynímaných detí, ako o sociálnej patológii v rodine. (Mikloško, 2014).

Narastajúca kritická sociálno-ekonomická situácia rodín, ktorá odráža len špičku ľadovca ekonomickej situácie krajiny, bytovej a sociálnej politiky štátu, reflektuje súčasne hlboko poddimenzovaný a nekomplementárny systém sociálnej opory ľuďom nachádzajúcim sa v situácii ohrozenia. Enormne narastajú požiadavky a nároky na sociálnych pracovníkov a iných odborníkov v sociálnej práci s rodinami. Tí však permanentne a dlhodobo narážajú na

časové, personálne, finančné, a ďalšie limity. Sociálny pracovník sociálno-právnej ochrany detí a mládeže na jednotlivých úradoch má vo svojej agende i 200-300 rodín, ktorým reálne ani pri najlepšej vôli nedokáže poskytnúť adekvátne služby. Nemá možnosť ponúknuť rodine potrebnú formu pomoci. Mnohé rodiny v náročných životných situáciách s problémom, ktorý ich premohol, ostávajú veľakrát izolované, a nedokážu si už sami pomôcť, ani vyhľadať účinnú pomoc. „Prípady“ sa rieši až v akútnej fáze krízy, ktorá je už pre deti vážnym ohrozením. Absentuje prevencia a práca s rodinou v čase, kým je ešte aspoň čiastočne funkčná, aby sa adresne posilnila, podporila a ozdravila. Zorganizovanie SRK pre rodiny v ohrození, ktoré vstupujú do systému SPOD, je konkrétnym nástrojom včasnej intervencie a vytvára účinnú záchrannú sieť širšej sociálnej siete rodiny bez toho, aby bola zaťažovaná agenda pracovníkov SPOD. Eliminuje vydanie závažných opatrení SPOD v prípadoch, kedy nie je vyňatie z rodiny skutočne nevyhnutné.

SRK ako prevencia prerušenia rodinných väzieb dieťaťa

VÝZNAM RODINY V ŽIVOTE DIEŤAŤA JE NEODŠKRIEPIEĽNÝ.

VÝZVOU A KĹÚČOVOU ÚLOHOU SOCIÁLNEJ PRÁCE S RODINOU JE POSILNENIE RODINNÉHO SYSTÉMU.

Vyňatie dieťaťa z rodiny kvôli náročným životným situáciám, v ktorých sa nachádzajú, a následné nariadenie ústavnej výchovy, znamená pre mnohé slovenské deti dlhodobé, niekedy trvalé prerušenie významných životných vzťahov a väzieb, stratu svojich vzťahných osôb a prerušenie životného kontinua. Výskum Sociálna práca v DeD (ÚaD, 2014) hovorí o tom, že 28% detí v DeD nemá žiadne kontakty so svojou rodinou, 38% detí má kontakty s rodinou, ale nepravidelné, a len 34% detí v DeD má kontakty so svojou rodinou na pravidelnej báze, z toho však len polovica v intenzite, ktorá by mohla zodpovedať emocionálnym potrebám dieťaťa cez dostatočne intenzívne kontakty so svojimi blízkymi.

Spôsob starostlivosti o deti v ústavnej starostlivosti síce naplňa niektoré základné potreby detí, no nedokáže adekvátne zabezpečiť prostredie vhodné pre komplexný zdravý vývin dieťaťa.

Podľa štatistiky Ústredia PSVR SR z roku 2013, (www.mpsvrsr.gov.sk) slovenské deti zostávajú v systéme ústavnej starostlivosti v priemere 4 roky. Až 10% detí odchádza z DeD až po dovŕšení dospelosti. Mnohé vzťahovo neukotvené, vykorenené deti, po niekoľkoročnom

pobyte pri dovrseni dospelosti opúšťajú detský domov s túžbou vrátiť sa medzi „svojich“ ľudí. Cez Stretnutie rodinného kruhu môžeme účinne znovunapájať deti na prerušené vzťahy so svojimi blízkymi, ešte lepšie - cez SRK môžeme pri deťoch vstupujúcich do systému zabezpečiť, aby k prerušeniu väzieb dieťaťa s jeho blízkymi osobami nedochádzalo.

Význam partnerstva a tímovej spolupráce pri ochrane detí

Narastajúci počet rodín v ohrození a narastajúci počet detí v inštitúciách volá po zmene filozofie systému a hľadania nových zdrojov a riešení. Je nevyhnutné ťažisko práce a zároveň finančné toky sociálnej starostlivosti presmerovať do terénu a včasnej intervencie, riešiť príčiny problémov, mobilizovať vnútorné zdroje rodiny a jej prirodzenej širokej podpornej siete, doplniť a zosieťovať existujúce zdroje podpory a tímovou partnerskou spoluprácou citlivo presunúť zodpovednosť za riešenie problémov naspäť na rodinu a jej komunitu, a tak budovať občiansku spoločnosť. SRK sú priamym naplnením týchto požiadaviek.

Stretnutia rodinného kruhu sú konkrétnou cestou partnerskej spolupráce a reálnym posilnením širokej rodiny, ako aj praktickým využitím potenciálu komunity v prospech ohrozených detí. Moc, ktorú rodine rozhodovací model SRK ponúka, je zdrojom posilnenia i motiváciou pre rodinný systém prevziať zodpovednosť za riešenia.

Deťom prospieva, ak sú vzťahy medzi kľúčovými dospelými pozitívne, ak sú vzťahy negatívne, deti trpia.

Proces modelu SRK

Úloha koordinátora – facilitátora SRK

Stretnutie rodinného kruhu pripravuje, organizuje a vedie špeciálne pripravený koordinátor/facilitátor. Je nezávislý a nie je zamestnancom, ani spolupracovníkom žiadnej inštitúcie, či organizácie, ktorá má moc a kompetencie rozhodovať, nariadiť, alebo poskytovať starostlivosť. Treba upozorniť na tento zásadný princíp, nevyhnutný k naplneniu filozofie modelu, už v prvých rokoch implementácie modelu sa objavujú prípady, kedy sú klienti – rodiny „predvolaní“ na „rodinnú konferenciu“ na pôdu úradu, či zariadenia na výkon opatrení, kde sa moderátorom cielene riadenej diskusie stáva zamestnanec danej inštitúcie, ktorý podľa vopred dohodnutých úloh plánu vyzýva členov rodiny prihlásiť sa k vykonaniu niektorej úlohy! Takéto spoločné stretnutie viacerých členov rodiny (nielen identifikovaného člena rodiny) je zaiste jedným z pozitívnych krokov v sociálnej práci, avšak nemá nič spoločné s modelom, ani posolstvom rodinných svojpomocných konferencií (Stretnutí rodinného kruhu), a teda nemôžeme vtedy ani očakávať také pozitívne výstupy, aké nám umožňuje

dôsledné dodržiavanie modelu v jeho základných princípoch. Kľúčovým a podstatným prvkom je teda nezávislosť koordinátora procesu rodinných kruhov. Koordinátor nesmie byť nijako zaangažovaný na výstupoch zo SRK.

Koordinátor pripravuje a organizuje SRK. Rozširuje okruh účastníkov okolo dieťaťa na maximum a zodpovedá za dôkladnú prípravu každého účastníka. Čím viac zdrojov, tým lepšie. Úloha koordinátora je kľúčová i tam, kde sa jedná o poskytovanie informácií o SRK rodine, sociálnej sieti, referentom a sociálnym pracovníkom. Rola koordinátora je veľmi diskrétna, rešpektujúca intimitu a systém rodiny, výrazne sa však odlišuje od roly iných zainteresovaných a nenahraditeľných profesionálov zahrnutých do prípadu, napr. sociálneho pracovníka, alebo sociálneho poradcu. Je postavená na tvorivých zručnostiach, ale súčasne má postavené jasné hranice úloh, zodpovednosti a času. Dá sa povedať, že zručnosti zahrnuté v schopnosti umožniť druhým mať prístup k najkvalitnejším informáciám a najlepšej príležitosti urobiť dobré rozhodnutia vyžaduje ďaleko vyššiu úroveň zručností ako zručnosti nevyhnutné pre vykonávanie samotnej práce koordinátora.

Samotnej SRK predchádza systematická príprava všetkých účastníkov rodinného kruhu, t.j. nukleárna rodina, široká rodina, priatelia, blízke osoby dieťaťa, učiteľ, vychovávateľ, sociálny pracovník úradu, zariadenia, poradca, psychológ, ktokoľvek, kto je do života dieťaťa zaangažovaný, a to podľa striktných princípov a filozofie SRK pod vedením špecificky pripraveného nezávislého koordinátora/facilitátora s osvedčením akreditovaného subjektu pre prípravu a vedenie SRK.

SRK výrazne závisí od dobre zvládutej role koordinátora. Tak ako v iných oblastiach na poli sociálnej práce je samotný koordinátor hlavným nástrojom práce. Takýto prístup nevyhnutne požaduje dobrú prípravu, prístup koordinátorov ku kvalitnému tréningu, príležitosť integrovať naučené do praxe a mať podporu v procese prípravy, realizácie a hodnotenia uskutočnených SRK, aj pravidelnú supervíziu svojich prípadov. Jeho partnerom je navrhovateľ SRK, teda sociálny pracovník rodiny, sociálny pracovník detského domova, samosprávy, škola...

Fázy procesu SRK:

A. Podnet na usporiadanie SRK zo strany navrhovateľa SRK (navrhovateľom môže byť sociálny pracovník úradu, samosprávy, zariadenia, MVO, ale podnet na zorganizovanie SRK môže dať ktokoľvek, kto vníma problém dieťaťa (škola, lekár, príbuzní, susedia, rodinné známi, inštitúcia náhradnej starostlivosti, miestna samospráva, komunitný pracovník, tréner,...)

B. Prípravná fáza - spolupráca navrhovateľa s koordinátorom SRK, príprava členov širokej rodiny a profesionálov zapojených do problému rodiny pre účasť na SRK. (Pokiaľ je rodina v systéme SPOD, kľúčovým účastníkom procesu je sociálny pracovník SPOD).

C. Samotné Stretnutie rodinného kruhu má tri časti:

1. Poskytovanie informácií – prípadový sociálny pracovník objasní riziká, ktoré dieťa ohrozujú, ak by sa ďalej situácia neriešila. Vysvetlí členom rodiny zákonné podmienky a minimálne požiadavky zo strany kolízneho opatrovníka, ktoré musia byť v pláne rodiny

zohľadnené, aby dieťa nebolo v budúcnosti ohrozené. Rodinou prizvaní odborníci a profesionáli ako poskytovatelia služieb, ktoré by rodina mohla vo svojom pláne zužitkovať (učiteľ, odborník na špecifické služby – napr. liečebný pedagóg, špeciálny pedagóg, terapeut, odborník na závislosti, koordinátor svojpomocných, podporných skupín, lektor programu rozvoja rodičovských zručností, psychológ, atď.) objasnia problém dieťaťa zo svojej strany a spolu so zástupcom úradu ponúknu, ako môžu byť nápomocní pri riešení problému. Rodina v tejto fáze kladie prítomným profesionálom otázky a kedykoľvek sa môže zapojiť do diskusie.

2. Dôverný čas pre rodinu – Rodinná rada – rozhodovacie stretnutie širokej rodiny a ľudí blízkych dieťaťu bez účasti profesionálov, pri ktorom si široká rodina a jej sociálna sieť aj na základe poskytnutých informácií vytvára plán riešenia.

3. Odsúhlasenie plánu riešenia problému a uznanie jeho legitímnosti kompetentným sociálnym pracovníkom - rodina za pomoci - facilitátora SRK objasňuje jednotlivé body svojho plánu, sociálny pracovník potvrdí legitímnosť plánu a schvaľuje plán ako záväzný podklad pre ďalšie kroky procesu sanácie rodiny. Neakceptovanie plánu rodiny zo strany sociálneho pracovníka môže nastať len v prípade, že plán nie je pre dieťa bezpečný a nereflektuje minimálnu požiadavku vyplývajúcu z mandátu sociálneho pracovníka z hľadiska sociálno-právnej ochrany dieťaťa.

D. Realizácia plánu – široká rodina a jej blízke osoby a celá zosieťovaná podporná sieť realizujú vlastné naplánované úlohy, pričom využívajú procesom identifikované podporné služby a odbornú pomoc

E. Hodnotiaci proces – následne prebiehajú hodnotiace stretnutia rodinného kruhu, ktoré sú postavené na posilňovaní pozitívnych skúseností z úspešnej realizácie zvládnutých postupných krokov. Hodnotiace stretnutia rodiny podľa potreby, zvyčajne po 3, 6 mesiacoch a po 1,5 roku. (Ashley, C., Holton, L., Horan, H., Wiffin, J., 2006).

V prípade, že situácia v rodine a plán rodiny vyžaduje monitorovanie plnenia plánu, napr. ak je rodina v systéme sociálnoprávnej ochrany, dohodne rodina a sociálny pracovník SPOD na SRK presný spôsob monitorovania plnenia plánu a časový interval.

Jazyk používaný na stretnutí

SRK sa vedie v jazyku, ktorým hovorí rodina. V prípade, že referent, koordinátor a sociálni pracovníci nehovoria jazykom, ktorý používa rodina, musí byť nájdené riešenie.

Miesto konania SRK

Miesto konania SRK je determinované rodinou v spolupráci s koordinátorom.

Finančné zabezpečenie

SRK je financované referujúcou inštitúciou, alebo poskytovateľom SRK z projektových zdrojov

Stretnutia rodinného kruhu ako efektívny a jednoduchý nástroj:

- získania autentického obrazu o rodinnom systéme
- efektívneho mapovania silných stránok a potrieb rodiny
- tímového plánovania pre dieťa a jeho rodinu (úrad, DeD, samospráva, odborné služby, široká rodina, komunita)

Kedy použiť SRK?

Vždy....

- keď treba urobiť plán pre rodinu

Kedykoľvek...

- je potrebné začať aktivitu

Za každým...

- keď je potrebné urobiť nejaké rozhodnutie (Pagée, 2006).

Čo hovoria výsledky?

Výsledky Stretnutí rodinného kruhu pre prvých 130 rodín, ktoré sme takýmto spôsobom v kritickom období života sprevádzali, nám potvrdzujú ich význam a efektívnosť. Pri zachovaní a dôslednom dodržiavaní princípov modelu jeho proces katalyzuje uzdravovací proces rodiny a mobilizuje zdroje rodiny. Je to praktický nástroj vytvorenia živého partnerstva medzi rodičmi, rodinou, jej sociálnou sieťou, komunitou, v ktorej rodina žije, a profesionálmi zapojenými na riešení problémov rodiny tak, aby boli naplnené potreby dieťaťa v ich strede. Zorganizovanie stretnutia rodinného kruhu je veľmi účinná cesta ako spojiť širokú rodinu a iných dôležitých ľudí, aby urobili potrebné a zodpovedné rozhodnutia na základe komplexných informácií. Rodina, vrátane detí, zostáva zodpovedná aj za tvrdé rozhodnutia. Riešenia prijaté zvnútra rodiny môžu a ukazujú sa byť oveľa efektívnejšie ako v tradičnom postupe sociálnej práce. Blízke osoby dieťaťa už nezostávajú len nestrannými pozorovateľmi vývinu udalostí v ohrozenej rodine a následných realizovaných krokov úradnej moci v živote blízkeho dieťaťa. Svoj vzťah s dieťaťom môžu premeniť na niečo konkrétne a konštruktívne, čo ich mobilizuje a premieňa bezmocnosť na tvorivú moc hľadania riešení. Motiváciou je vzťah, spoločná história alebo príbuzenský vzťah, ktorý s ohrozeným dieťaťom majú.

Výsledky výskumov našich partnerských organizácií (napr. len v Holandsku uskutočnili vyše 10.000 SRK) ukazujú, že 87,5 percenta rodín si prostredníctvom SRK

dokázalo pripraviť a realizovať dobrý a bezpečný plán na vyriešenie problémovej situácie, pričom k jeho úspešnému naplneniu potrebovali v priemere len 20 % profesionálnej asistencie štátnych a neštátnych sociálnych služieb. 80% úloh dokázali pokryť svojim vlastnými silami a vytvoriť stabilnú sieť podpory rodine v núdzi, zaistiť bezpečie dieťaťa a naštartovať uzdravujúci proces v rodinnom systéme. Doteraz sme pri svojej sociálnej práci s rodinou mohli zrealizovať Stretnutia rodinného kruhu pre 130 rodín. Naše výsledky zatiaľ i v tomto malom počte zhruba kopírujú výstupy našich skúsenejších kolegov z partnerských organizácií: 82% rodín, ktorým bolo Stretnutie rodinného kruhu ponúknuté zorganizovať, si dokázalo v procese SRK vytvoriť bezpečný a komplexný plán, ich plány riešenia boli kompetentným sociálnym pracovníkom zodpovedným za vedenie prípadu rodiny potvrdené ako dobrá spoločná stratégia celého podporného tímu pri riešení aktuálnej situácie dieťaťa, od sociálneho systému potrebovali rodiny k realizácii plánu riešenia v priemere pomoc len v 37% plánovaných úloh, po 1,5 roku od uskutočnenia SRK bolo zrealizovaných v priemere 76 % úloh vyplývajúcich z rodinných plánov. Niektoré rodiny si väčšinu úloh dokážu samostatne prebrať na seba a svoju podpornú sieť, pre iné bola SRK príležitosť skutočne porozumieť súvislostiam problému, identifikovať svoje potreby a dať ich do súladu s požiadavkami sociálneho systému a ponukou svojich blízkych, či zaangažovaných profesionálov a dobrovoľníkov. Pre iné bol proces SRK predovšetkým prínosom v prelomení izolácie, v obnovení komunikácie so širšou rodinou, či komunitou, ktorá sa im tak mohla stať potrebnou oporou. (UaD, 2015).

V niektorých prípadoch (cca 18 %) je už rodinný systém tak narušený, a sociálna sieť rodiny paralyzovaná, že riešenie pre dieťa zostáva na iniciatíve samotného sociálneho pracovníka a jeho profesného tímu, ktorý však už v ďalšej prípadovej práci s dieťaťom a jeho rodinou môže zužitkovať potenciál tých členov rodinnej siete, ktorí boli procesom prípravy SRK zo strany nezávislého koordinátora vyhľadani, a sú pripravení k individuálnej spolupráci aj napriek tomu, že samostatne ako rodinná sieť spoločne nedokázali zafungovať. (UaD, 2015). Tieto procesom SRK pracne vyhľadané širšie väzby a vzťahové osoby dieťaťa v ohrození, sú pre ďalšiu individuálnu prácu s dieťaťom mimoriadne dôležité, ako podpora pri individuálnej práci s dieťaťom - porozumení aktuálnym udalostiam v jeho živote, spracovávaní traumy z odlúčenia a straty blízkych osôb, pri zachovaní stálosti a kontinuity v živote dieťaťa i pri vytváraní zdravej osobnej a rodinnej identity a posilnení vedomia vlastnej hodnoty aj v následnej náhradnej starostlivosti.

Kľúčové prvky SRK

Spomínané prínosy modelu SRK môžeme však očakávať len pri zachovaní základných princípov a kľúčových prvkov modelu. Ohrozené dieťa sa dostáva v procese prípravy a realizácie Stretnutia rodinného kruhu do bezpečného širokého kruhu blízkych ľudí. Priestor na vyjadrenie a porozumenie potrebám a túžbam dieťaťa musí byť principiálne procesom SRK zabezpečený. Hlas dieťaťa, zabezpečenie podpornej osoby pre jeho účasť na SRK, dôkladná príprava, priebežné i následné ošetrovanie prežívania dieťaťa a kľúčových osôb v procese sú zásadnými prvkami modelu SRK. (Pagée, 2006).

Vyhľadanie, zosieťovanie, zapojenie a individuálna príprava čo najväčšieho počtu členov širokej rodiny a iných blízkych a podporných osôb, ale i všetkých zainteresovaných profesionálov, je pre výsledok procesu rozhodujúce. V procese prípravy a realizácie SRK je kľúčová rola nezávislého koordinátora, zachovanie princípu dobrovoľnosti a dôsledné vyhradenie dôverného, súkromného času pre rodinu počas samotného stretnutia, na ktorom členovia rodiny a dieťaťa blízke osoby zostavujú svoj plán. Koordinátor systematicky vyhľadáva a osobne pripravuje každého účastníka stretnutia, či z rodinnej siete, alebo zainteresovaných subjektov a inštitúcií. Zabezpečí, aby sa každý účastník Stretnutia cítil bezpečne a rešpektovaný. (Ashley, C., Holton, L., Horan, H., Wiffin, J., 2006).

Koordinátor SRK nie je nijakým spôsobom zaangažovaný na výsledku a výstupoch procesu. Jeho úloha je prepojiť, premosťovať svet rodiny a svet systému. Dostať tieto dva svety do efektívnej komunikácie, spolupráce a vzťahu postavenom na vzájomnej úcte. V záujme dieťaťa hľadať porozumenie optike jeden druhého, a potvrdiť špecifickú rolu každého účastníka procesu, každého človeka v živote dieťaťa. Každý člen sociálnej siete dieťaťa sa musí v celom procese cítiť bezpečne, v plnej slobode a rešpekte voči svojim možnostiam i limitom. Dostať dostatok priestoru porozumieť faktom reálnej situácie a existujúcich ohrození pre blízke dieťa. Mať slobodu prijať zodpovedné rozhodnutie na základe relevantných informácií sám za seba.

Prípadový sociálny pracovník získava prácou nezávislého koordinátora – facilitátora SRK do svojho tímu 6-14 ľudí ochotných a schopných spolupodieľať sa na realizácii komplexného riešenia pre dieťa. (Pagée, 2001).

Bezpečie a prínos pre každého

Bezpečné, rešpektujúce a posilňujúce prostredie pre každého účastníka SRK (tak rodinu, ako profesionálov), pocit istoty a zabezpečenie, že hlas a názor, prežívanie dieťaťa

bude rešpektované, sú nosnými princípmi modelu SRK, dieťa, ale aj iní členovia rodiny, majú takúto oporu zabezpečenú cez špeciálne pripravenú podpornú osobu, ktorá dáva zraniteľným členom rodinného systému istotu vyjadriť, čo potrebujú. Každé Stretnutie rodinného kruhu je úplne jedinečné, tak ako je jedinečná každá rodina. Treba vnímať špecifiká a byť pružný v procese prípravy i počas samotného stretnutia. Koordinátori pracujú preto pod supervíziou, a pod metodickým vedením kontinuálne rozvíjajú svoje facilitačné a koordinátorské zručnosti.

Zorganizovanie Stretnutia rodinného kruhu sú v práci s rodinou v našej organizácii vždy voľbou číslo 1, nie vždy je táto cesta reálna a možná. Nič nie je univerzálne, ani Stretnutia rodinného kruhu nie sú všeliek, ktorý za pár týždňov zmení všetky rodinné problémy niekoľkých generácií. Je to ale dobrá a autentická cesta, ako začať. Nemáme na nej čo stratiť, vždy môžeme len získať. A ten, kto na tejto ceste získava vždy, je dieťa a jeho rodina, ale i každý profesionál otvorený vidieť svet dieťaťa a jeho blízkych v tej autentickej celistvosti, prijať túto realitu, a zodpovedne ju zakomponovať do svojej role a úlohy v živote konkrétneho dieťaťa.

Cieľom implementácie Stretnutí rodinného kruhu je sprostredkovať rodinám možnosť vytvoriť si vlastný plán riešenia svojej zložitej situácie, prijať vlastné rozhodnutia a zosieťovať vlastnú podpornú sieť, ktorá im bude adekvátnou a dlhodobou podporou. Priamym účastníkom programu SRK (členom rodiny, členom širšej sociálnej siete – susedom, priateľom, členom farského spoločenstva, miestnej komunity, rodičom spolužiakov ohrozených detí, atď., ako aj participujúcim odborníkom a profesionálom – sociálnym pracovníkom, kolíznym opatrovníkom, zástupcom úradov, samosprávy, inštitúcii, kde deti vyrastajú, škôl, ktoré deti navštevujú...) tak chceme umožniť získať osobnú skúsenosť s týmto jedinečným modelom odlišného prístupu k rodine v ohrození, kde sa každý jeden člen jej sociálnej siete stáva súčasťou riešenia, a vytvára bezpečný kruh okolo dieťaťa. Sprostredkovať im zážitok z prípravy, priebehu a dopadov ich vlastnej konferencie, ich vlastného Stretnutia rodinného kruhu.

Túto osobnú skúsenosť dobrej praxe môžu potom účastníci Stretnutí rodinného kruhu - z radov členov rodiny, i radov profesionálov - šíriť ďalej, ako svoje osobné posolstvo sily rodinných väzieb a nezjednateľnej hodnoty rodiny v živote dieťaťa.

Na záver niekoľko citátov priamych účastníkov SRK:

„Je veľa možností ako prijímať rozhodnutia. Pre mňa je dôležitý proces, akým sa toto rozhodovanie deje. SRK bola veľmi odlišná od množstva stretnutí, ktorých som sa dovtedy zúčastnila. Široká rodina dostala zodpovednosť a moc ovplyvniť riešenie svojej situácie.“

„Veľký rozdiel nastal v mojom vzťahu s rodinou, videla som veľkú zmenu v sebahodnote mladého človeka, ktorého sa SRK dotýkala, rovnako som pozorovala, že i medzi členmi rodiny nastali veľké posuny v ich vnímaní sociálnych služieb.“

„SRK je najpozitívnejší progresívny prvok za 20 rokov mojej skúsenosti v sociálnej práci.“

„Sociálny pracovník už nie je jediný ponechaný na všetku prácu – a obavy? Tie patria k našej práci, tým sa nevyhneme.“

„Situácie v sociálno-právnej ochrane detí vedú často rodiny a aj profesionálov k zažívaniu pocitov, akými sú – chaos, zneistenie, oslabenie, často sme mimo “kontroly“ nad situáciou. Je to záležitosť dôvery – veľký skok v doterajšej praxi – požiadať obe strany, aby pracovali spoločne a dobrovoľne – v rámci SRK.. Je to často o navrátení dôvery a SRK to robia.“

„Ešte stále si spomínam na pocity, ktoré som mal, keď som čakal vo vedľajšej miestnosti, kedy ma po skončení svojho privátneho času rodina zavolá dnu. Vtedy som si uvedomil ako sa oni cítia, keď sú oni zavolaní do miestnosti, kde sedí skupina profesionálov - úradníkov. Ja som vtedy vnímal svoj profesionálny status a nebolo mi ľahko. (UaD, 2015).

Dakujeme za dôveru spolupracujúcim inštitúciám i jednotlivcom, za odhodlanie umožniť zverenému dieťaťu Stretnutie jeho rodinného kruhu, a za spoločnú skúsenosť so silou rodiny a jej podpornej siete, pri implementovaní modelu SRK.

Uvítame i Vaše ctené námety a reflexie.

Literatúra

ASHLEY, C., HOLTON, L., HORAN, H., WIFFIN, J.: The Family Group Conference Toolkit. Family Rights Group 2006. ISBN: 1871515475

Eigen Kracht is the kern. Information voor organisations. (Folder) Voorhout: Eigen Kracht Centrale.

Handboek voor conference coordinators (2002). Voorhout: OKS/WESP.

MIKLOŠKO, J. (2011). Ohrozená rodina na Slovensku, analýza kontextu vyňatia detí z prirodzeného prostredia v rokoch 2006 až 2010. Bratislava.2011. 194 s. ISBN: 978-80-970879-0-6

MIKLOŠKO, J. (2014). Vývoj situácie ohrozených rodín na Slovensku v rokoch 2006 až 2013. Bratislava.2014. Spoločnosť Úsmev ako dar, Inštitút ochrany práv dieťaťa a rodiny, Ústredie práce, sociálnych vecí a rodiny SR, 236 s. ISBN: 978-80-970879-5-1

PAGÉE, R. van (2001). The Eigen-kracht conference. The shift van hulpverlening naar dienstverlening. In: The Netherlands Tijdschrift Child care 3, pagina's 154-162.

PAGÉE, R. van (redactie) (2003). Eigen Kracht. Family Group Conference in The Netherlands. Van model naar invoering. Amsterdam: SWP

PAGÉE, R. van: Training for FGC coordinators, Pezinok, Slovakia, 2006

ÚaD, Spoločnosť Úsmev ako dar. (2014). Správa z výskumu Sociálna práca v detských domovoch, interný materiál Spoločnosti ÚaD a Ústredia práce, sociálnych vecí a rodiny SR, Bratislava. 2014

ÚaD, Spoločnosť Úsmev ako dar (2015). Výročné zhodnotenie uskutočnených SRK (interný materiál Spoločnosti ÚaD), 2015

www.mpsvrsr.gov.sk

www.usmev.sk

Kontakt:

PhDr. Monika Miklošková, PhD.

Vysoká škola zdravotníctva a sociálnej práce sv. Alžbety, Bratislava

metodik modelu SRK v Spoločnosti Úsmev ako dar, Bratislava

mikloskovamonika@gmail.com